

ПРОЦЕС
ген. Мирона Тарнавського
в 1919 р.

**ПРОЦЕС ГЕНЕРАЛА МИРОНА
ТАРНАВСЬКОГО**

Case or Court Proceedings of General Myron Tarnawsky

Published by D. Mykytiuk, Second Lieutenant of Ukrainian Army

WINNIPEG

1 9 7 6

CANADA

Процес генерала Мирона Тарнавського

Р. Козачевський

diasporiana.org.ua

Накладом хорунжого УСС Дмитра Микитюка

ВІННІПЕГ

1976

КАНАДА

Всі права застережені.
Copyright reserved.

Відбито 1000 примірників.

Лев Шанковський

**ГЕН. МИРОН ТАРНАВСЬКИЙ І ДОГОВІР УГА
З ДОБРАРМІЄЮ ГЕН. ДЕНІКІНА**

Підхор. УГА ЛЕВ ШАНКОВСЬКИЙ

1

Дня 5 липня 1919 р. Диктатор ЗОУНР д-р Євген Петрушевич звільнив ген. Олександра Грекова зі становища Начального Вождя Галицької Армії і призначив на це становище ген. Мирона Тарнавського, тодішнього команданта II Галицького корпусу. Це становище ген. М. Тарнавський займав до 5 листопада 1919, коли Диктатор усунув його і шефа штабу НКГА, полк. А. Шаманека з їх становищ, і Начальним Вождем УГА призначив ген. О. Микитку та шефом штабу НКГА ген. Г. Ціріца. Безпосередньою причиною звільнення ген. М. Тарнавського була телеграма, що її вислав ген. М. Тарнавський Диктаторові під час державної наради у Жмеринці, 4 листопада 1919, в якій брали участь члени Директорії й уряду УНР з Головним Отаманом на чолі і представники від Дієвої Армії УНР і від Галицької Армії. Подразнений тим, що нарада триває, а рішень нема ніяких, ген. М. Тарнавський зажадав самого Диктатора до телеграфічного апарату, але коли він не

міг особисто прийти, ген. Тарнавський наказав сотн. Гансові Кохові зателеграфувати Диктаторові, що „він настоює на тому, щоб нарада винесла остаточне рішення, бо в противному випадку він (ген. М. Тарнавський) мусітиме діяти на власну руку”. Сотн. д-р Ганс Кох згадує, що передаючи телеграму до Диктатора, він пропустив з неї погрозливе закінчення, бо бачив подразнення ген. Тарнавського і здавав собі справу з наслідків такого тону. Тим часом ген. Тарнавський, який раніше ніколи сотн. Коха не контролював, на цей раз казав собі показати стрічку апарату Морзового і вперся, щоб телеграму надати в наказаному тоні¹. Отримавши цю телеграму, Диктатор сказав, що витягне з неї щодо ген. М. Тарнавського всі консеквенції.

Дня 5 листопада 1919, не маючи ще наказу про своє звільнення (цей наказ прийшов до Вінниці шойно увечорі 6 листопада), ген. М. Тарнавський вислав делегацію до командування Добрармії ген. Денікіна, даючи їй повноважність „для ведення переговорів щодо завішення зброї”². Делегація НКГА в складі от. А. Ерле, от. О. Лесняка і сотн. О. Левицького перевела ці переговори в Зятківцях й 6 листопада 1919 уклала з Добрармією договір про перехід Галицької Армії до Добрармії. Договір мав обов’язувати від хвилини його підписання. Але коли 7 листопада делегація Добрармії з’явилася в осідку НКГА у Вінниці, вона вже застала там змінені умови: НКГА, в імені якої делегація підписала 6 листопада договір, була наказом Диктатора усунена.

Дня 8 листопада 1919 відбулася в Деражні зустріч Диктатора з ген. О. Микиткою й ген. Г. Ціріцом, на яку прибули теж Головний Отаман Симон Петлюра в товаристві члена Директорії УНР А. Макарєнка, прем’єра І. Мазепи та головного команданта Дієвої Армії УНР, ген. В. Сальського. З Диктатором був теж його військовий дорадник, полк. К. Долежалъ. Нарада в цьому складі вирішила: 1. Арештувати й поставити перед воєнний суд ініціаторів й учасників переговорів з Добрармією: ген. М. Тарнавського, полк. А. Шаманєка, от. А. Ерле, от. О. Лесняка й сотн. О. Левицького, 2. Вести далі переговори з Добрармією ген. Денікіна в імені цілої української армії. Наказ арештування ген. М. Тарнавського і товаришів, підписаний Головним Отаманом Симоном Петлюрою і Диктатором, д-ром Євгеном Петрушевичем, передано особисто ген. О. Микитці й ген. Г. Ціріцові до виконання.

Ген М. Тарнавського і тов. арештовано 9 листопада 1919. Суд над ними відбувся в днях 11 - 13 листопада³. В іншому місці цього тому „Матеріялів”, читач знайде протоколи „Процесу ген. М. Тарнавського”. Хоч цей протокол не повний, бо деякі його частини затра-

¹ Д-р Г. Кох, сот. УГА, **Договір з Денікіном**. Від 1 до 17 листопада 1919. Львів, Вид. „Червона Калина”, ст. 27.

² Пор. Кох, **назв. праця**, ст. 30.

³ Такі дати подає Кох, пор. назв. праця, ст. 47—48. На протоколі Процесу ген. М. Тарнавського подано інші дати: 13 і 14 листопада 1919 р. Так теж подає Євген Яворовський, у своїй праці: **Вождь 100,000-ної Армії**, Вінніпег 1958, ст. 60. Вид. І. Тиктора. Приймаємо датування сотн. Коха, бо він свою працю писав на підставі щоденника, в який мусів був вписати правдиві дати.

тилися у вирі дальших подій, то все ж таки з того, що залишилось, можна зовсім добре зорієнтуватись, чи дійсно ген. М. Тарнавський діяв проти збройних сил держави, доконав злочину головної зради та ставив опір зверхній владі, не виконуючи оперативних наказів Штабу Головного Отамана (ШГО), якому був підпорядкований. До резі, закид з доконання злочину головної зради навіть не стосувався Зятковецького протоколу з 6 листопада, бо ж його ген. М. Тарнавський не підписав, але всієї попередньої стадії переговорів, до яких ген. М. Тарнавський мав повне право як Начальний Вождь Галицької Армії, згідно з міжнародними законами й військовими правильниками. Мова йде про місію от. О. Лисняка, якого НКГА вислала як парламентаря до можливо Найвищої Команди Добрармії ген. Денікіна. Його завданням було зголосити протест проти вбивання полонених вояків УГА російськими добровольцями й почати переговори в справі евентуальної виміни полонених. Тільки неофіційно мав от. О. Лисняк перевірити можливості перемир'я між Добрармією й українськими арміями. Місія от. О. Лисняка, в складі якої були теж сотн. О. Левицький і сотн. Г. Куріца, хоч вибула з Вінниці 25 жовтня, перейшла фронт щойно 31 жовтня 1919 (до цього часу місію денікінці не перепускали) і відбула переговори з компетентною командою Добрармії 1 листопада. Ця команда запропонувала в імені ген. Денікіна перемир'я, але відкинула рішуче всякі переговори з Дієвою Армією УНР⁴.

Воєнний суд, після проведеної розправи, на якій виступили численні свідки й воєнні знавці, звільнив ген. М. Тарнавського і тов. з усіх закидів. Переведена розправа виявила також, що перехід Галицької Армії стався в наслідок жахливих умов катастрофи українських армій пізньої осені 1919 року, а не був причиною катастрофи, як це й досі дехто пробує твердити. І саме ці жахливі умови заставили теж Диктатора ЗОУНР д-ра Євгена Петрушевича й нового Начального Вождя УГА ген. Осипа Микитку укласти таки незабаром (17 листопада 1919 в Одесі) новий союзний договір з Добрармією ген. Денікіна. В цих жахливих умовах вони не могли діяти інакше, бо цим договором намагалися рятувати Галицьку Армію (що від дня договору називалася вже „Українська Галицька Армія”) і зберегти її як інструмент боротьби за українську державність у кращому майбутньому.

Далекі від визнання політичної, національної чи соціальної суті Добрармії ген. Денікіна, мусимо визнати в ім'я правди, що Добрармія дотримала свого союзного договору з УГА. До самого кінця вона визнавала внутрішню автономію УГА, шанувала її герб, національний прапор, військові відзнаки й традиції. Вона не тільки не поклала своєї руки на воєнне майно УГА, але й сама допомогла УГА лікарями, ліками, санітарними матеріялами, одягом, біллям і взуттям із своїх

⁴ Кох, назв. праця, ст. 23.

складів. Завдяки допомозі Добрармії УГА могла успішніше боротися проти пошестей тифу та інших недуг і значно покращати здоровний стан УГА. Нічого подібного не було, коли від білих москалів УГА попалася в руки червоних москалів. Большевики не признавали автономії УГА, знущались із національних святощів галицького стрільця, цькували вояків на старшин і польових священників, не цуралися грабунків та вбивств. І дякуючи цій поведінці большевицьких заправил у ЧУГА типу Володимира Затонського й інших, ЧУГА не стала „авангардом світової революції” в поході на Захід, але покинула ряди Червоної Армії напередодні цього походу. Большевики люблять нарікати на „агітацію” агентів Петлюри, але мабуть найкращими „петлюрівськими агітаторами” були в ЧУГА тов. В. Затонський і його підручні.

Пам'ятної осені 1919 року, в грізні дні катастрофи українських армій, в урядовій пресі й виданнях написано було багато про „зраду галичан”. Не бракувало прямих натяків на потребу „погромів” галичан⁵. Вказувано на те, що НКГА „зрадила”, не тільки укладаючи союзний договір з Добрармією ген. Денікіна, але „зрадила” теж у Києві 31 серпня, видаючи здобуте місто Добрармії ген. Денікіна. Гострої оцінки Диктатури й НКГА не бракує й тепер, при чому можна зауважити дивну однозгідність деяких „соціалістичних” і „націоналістичних” джерел. „Соціаліст” Панас Феденко бачить все зло у воскресінні „москвофільства” в уряді ЗОУНР і в НКГА⁶, а „націоналіст” Роман Млиновецький „відкрив” таки справжню „москвофільську конспірацію”, яка призвела до того, що НКГА слухаючи наказів Сазонових і Мілюкових із Парижу, видала в руки ген. Денікіна не тільки Київ, але й цілу Галицьку Армію⁷. У працях цієї дивовижної „спілки” різношерстих авторів даремне було б шукати за з'ясуванням катастрофи обох українських армій та змалюванням виключно жахливих умов, в яких вони перебували. Цього немає, але за те є вигадки чи невірні ствердження. Коли Феденко твердить безпідставно, що „НКГА своїм переходом під протектора Денікіна відкрила шлях для наступу „білих проти Армії УНР”⁸, то мусимо сказати, що цей наступ згідно з директивою Ставки Добрармії з дня 21 жовтня почався був ще 25 жовтня. Ця директива вимагала повного розгрому українських армій й осягнення Добрармією лінії Волочиськ - Проскурів - Староконстантинів і Шепетівка, нав'язання стичности з польською армією і укладення

⁵ Д-р Михайло Лозинський, *Галичина в рр. 1918—1920*. Нью Йорк 1970, вид. „Червона Калина”, ст. 195—197.

⁶ Панас Феденко, „Ісаак Мазепа в житті і в політиці”, *Наше слово*, збірник ч. 3, 1973, ст. 39—40.

⁷ Роман Млиновецький, *Історія українського народу* (Нариси з політичної історії). Видання друге доповнене. Українське наукове видавництво (Мюнхен), 1953, ст. 572 і д.

⁸ Феденко, *назв. праця*, ст. 41.

з нею перемир'я.⁹ Найголовніше було те, що здоровий і матеріальний стан обох армій України був такий, при якому вони не могли ставити спротиву цьому наступові. Стан цей був добре відомий Ставці Добрармії ген. Денікіна, але й повинен був бути добре відомий урядовим колам УНР, бо ж на нараді у Жмеринці, 4 листопада 1919, начальний командант Дієвої Армії УНР ген. В. Сальський заявив зовсім ясно: „Роля стратегії скінчена. Ми переможені ворогами. А вороги ті: Тиф, холод, незабезпеченість армії матеріалами, без яких ніяка армія не в силі боротися. Мілітарній силі ворогів не треба багато напружень, щоб добити рештки героїв. Тепер політика мусить забезпечити їх від фізичного знищення. Військо зробило все — тепер діло правительства шукати виходу”.¹⁰ Ще перед тим ген. Сальський висловив Головному Отаманові Симонові Петлюрі свою думку про Добрармію ген. Денікіна так: „Я переконаний, що Денікін полетить... Денікін загине скоро, але він і нас згубить”.¹¹ І справді: перед своїм упадком ген. Денікін за всяку ціну бажав знищити українські армії. Для цього він мав потрібні сили, але це йому не вдалося. Галицька Армія ухилилась від цього знищення своїм перемир'ям, а Дієва Армія УНР героїчним рішенням переходу в I Зимовий Похід, в якому Армія не тільки себе зберегла, але й записала славні діла на скрижалях боротьби проти білих і червоних окупантів України.¹²

Перекручення фактів з нашої воєнної історії, яке подається у творах упереджених історіописців¹³ змушує нас забрати слово й пере-

⁹ Директиви Командування Добрармії ген. Денікіна зберігаються в Гуверівському Інституті (війни, миру, революції) в Пальо Альто, Каліфорнія. Директива з 21 жовтня вказувала здобуття Жмеринки як першу ціль офензиви Добрармії проти (обидвох) українських армій, яка повинна була закінчитися осягненням лінії Волочиск - Проскурів - Старокостянтинів - Шепетівка. Переговори НКГА з Командуванням Добрармії фактично припинили наступ Добрармії на час від 1 до 7 листопада, бо укладено договір про завішення зброї. Коли 7 листопада 1919 року Добрармія почала наступ для виконання директиви з 21. X., Жмеринки не було кому боронити і її зайняв невеличкий „офіцерський отряд” Добрармії. Зайняття Жмеринки сталося в часі, коли союзний договір (17 листопада) ще не обов'язував, Зяцьковецький протокол (6 листопада) вже не обов'язував. Зайняття Жмеринки й Могилева сталося 10 листопада. Про те, хто міг Жмеринки боронити, див. Д-р Осип Назарук, **Рік на Великій Україні**. Конспект спогадів з української революції. Відень 1920. Вид. „Українського Прапора”, ст. 298—299. Назарук цитує промову д-ра І. Макуха на державній нараді 12 листопада 1919, в якій він стверджував, що коли Жмеринку зайняв „офіцерський отряд” Добрармії, в Кам'янці перебувало около 5,000 старшин.

¹⁰ Сидір Ярославин, **Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918—1923 рр.** Філадельфія, 1956, ст. 66—67.

¹¹ Ярославин, **назв. праця**, ст. 71.

¹² Що обидві українські армії не зуміли об'єднатися на весну 1920 року, було далеко більше нещастя для української визвольної справи, як договір Галицької Армії з Добрармією ген. Денікіна.

¹³ Зокрема багато цих перекручень у книзі Романа Млиновецького. Млиновецький пише, наприклад, що в договорі з Добрармією ген. Денікіна, Українська Галицька Армія зреклася своєї назви „Українська”. Пор. Млиновецький, **назв. праця**, ст. 578. Власне від договору з Добрармією ген. Денікіна, Галицька Армія прийняла нову офіційну назву: „Українська Галицька Армія”. В іншому місці Млиновецький називає полк. Ціріца „командантом Києва” в серпні 1919 року і твердить, що він „улегшив москвинам захоплення Києва”. Пор. Млиновецький, **назв. праця**, ст. 577. Дійсність була така, що полк. Ціріц не тільки не був тоді в Києві, але навіть не був тоді в Україні. Очевидно, „інформації” Млиновецького про діяльність полк. Ціріца в Києві включно до формування ним „міліції” з москвофільських офіцерів (пор. **назв. праця**, ст. 562) — це доволі несерйозні вигадки, яких немало в праці Р. Млиновецького.

вести перспективну воєнно-історичну аналізу воєнних подій, що мали місце в Україні між переходом Галицької Армії за р. Збруч (16-17 липня 1919 р.) та днем 5 листопада 1919 р., тобто днем звільнення ген. М. Тарнавського з посту Начального Вождя Галицької Армії. Метою цієї аналізи буде, насамперед, встановити причетність ген. М. Тарнавського до окремих подій, а головно до катастрофи українських армій, що мала місце в останніх днях жовтня і перших днях листопада 1919 року.

2

Коли 5 липня 1919 року ген. М. Тарнавський обняв Начальну Команду Галицької Армії (НКГА), він став перед виконанням важких завдань. На його вояцьку долю випало трудне завдання: ліквідувати наслідки стратегічного заломання Чортківської офензиви й випровадити Галицьку Армію за р. Збруч, на Наддніпрянщину, де її чекали нові бойові завдання. Ген. М. Тарнавський справився з цими завданнями, хоч треба сказати, що повної евакуації воєнного майна Галицької Армії не вдалося йому перевести. Поїзди з евакуованим воєнним добром застрягли на єдиній вільній залізничній лінії (Копичинці-Скала) а самого добра не можна було всього перевантажити на підводи. Його знищено або залишено польським військам.

Втрату воєнного майна при евакуації відчутно пізніш на Україні, де Галицька Армія гостро відчувала брак матеріального забезпечення. Але втрата майна в евакуації була спричинена не занедбаннями ген. М. Тарнавського, вона була наслідком тієї воєнної ситуації, що створилася у висліді відвороту Галицької Армії після її Чортківської офензиви. Можна прийняти, що на випадок одобрення лінії ген. Дельвіга, устійненої у Львові 16 червня з перемир'ям, яке мало обов'язувати польську й українську армії від 20 червня, це майно могло бути врятоване.

В наслідок переходу р. Збруч, на Наддніпрянщині, знайшлася значна, як на той час, військова сила (округло 50,000 старшин і вояків, майже 600 кулеметів, приблизно 47 гарматних батерій), яка докорінно змінила силове відношення українських військ та Червоної Армії на фронті. Дієва Армія УНР і Галицька Армія творили вже разом силу, яка не мусіла обмежуватися тільки до оборони, але й могла подумати про офензивні дії проти Червоної Армії з метою звільнення українських земель з-під її окупацій.

Але й це об'єднання українських збройних сил для спільних завдань не змогло внести основну зміну в загальну стратегічну ситуацію українських армій. Перед ними й далі стояла стратегічна дилема, що її точно окреслив на воєнній нараді в дні 30 грудня 1918 року полк. (ген.) Микола Капустянський так: Поскільки українські збройні сили є слабі і їх матеріальне забезпечення недостатне, вони можуть іти тільки з Антантою проти большевицької Москви, або з большевицькою

Москвою проти Антанти і її сателітів. Ген. М. Капустянський радив іти з Антантою проти большевицької Москви.

Дилема, з'ясована ген. Капустянським, існувала перед українськими арміями також у липні 1919 року. Саме в червні 1919 року сателіт Антанти, Добрармія ген. Денікіна — почала займати Україну, прямуючи на Москву („Московська директива” ген. Денікіна). Головний Отаман Симон Петлюра й уряд УНР були всеціло за порозумінням з Антантою й, тим самим, з Добрармією ген. Денікіна. Дня 30 липня 1919 р. Головний Отаман Симон Петлюра передав Інтеральянтській Місії в Кам'янці детальний плян, в якому він, при наявності альянтської допомоги, зобов'язувався збільшити існуючу українську армію до стану 500,000 старшин і бійців, і видвинути її в р. Чернігів - Ніжен, де вона мала б забезпечувати лівий фланг Добрармії, маршуючої на Москву. Плян цей передбачував теж встановлення демаркаційної лінії між Добрармією й українськими арміями, яка мала йти здовж Дніпра до Кременчуга і звідси через Ромодан - Ромни - Конотоп - Новгород сіверський (всі місцевості для Добрармії), але українська армія мала теж охороняти лівий фланг Добрармії поза Україною, аж до перебрання цього обов'язку польськими арміями, що маршували із заходу. На нашу думку, плян цей був дуже добрий, але він зовсім не рахувався з бажаннями окремих сторін: Антанти, Добрармії, польської армії. Альянти передали цей плян ген. Денікінові, але він його відкинув уже 17 серпня 1919 року.¹⁴ На жаль, про цей факт нічого не знала українська сторона, яка й далі вірила, що воєнна співпраця українських армій з Добрармією ген. Денікіна, при посередництві Антанти, буде можлива.¹⁵

Ця віра не збулася і тому ми головним винником за катастрофу українських армій вважаємо таки Антанту. Державним мужам Антанти ми закидаємо, що організуючи свій пресловутий „хрестоносний” похід проти большевицької Москви, вони поставили головну ставку на Добрармію ген. Денікіна та відкинули взагалі співпрацю з українськими арміями. Цим вони зробили шкоду не тільки справі визволення України, але й самим собі. Відкинення співпраці українських армій

¹⁴ В своєму власному інтересі держави Антанти повинні були вплинути на ген. Денікіна, щоб прийняв український плян. Пробивав це робити Вінстон Черчіль і деякі британські та американські генерали, але робили це дуже мляво. Західні альянти, що організували „хрестоносний” похід проти большевицької Москви, не могли допустити до війни між протибольшевицькими арміями, якщо вони бажали для свого походу будь-якого успіху. Відкривати війну проти українських армій, — це означало для Добрармії продовжити фронт Добрармії до Києва, на більша, ніж 200 км., та в самій війні вживати проти українських армій сили, що потрібні були під Орлом. Денікін не мав іншого вибору, як усіми своїми силами вдарити із Харкова на Москву, а не створювати собі нові фронти боротьби.

¹⁵ Ще в початках походу на Київ, НКГА звернулася до ШГО із запитом, як ставитися до Добрармії ген. Денікіна, якщо з нею доведеться зустрітись у поході на Київ, але не отримала відповіді. Під Києвом, НКГА повторила своє запитання. Тоді, з доручення Головного Отамана Симона Петлюри, ШГО вислав до Штадієвої і до НКГА довірочні директиви, що на випадок зустрічі з Добрармією слід оминати сутічок і чекати дальших директив. В останній директиві був наказ стримувати Добрармію, але не стріляти до неї.

було для Антанти шкідливе, бо на той час вони уявляли собою значну воєнну й технічну силу. Дня 15 серпня 1919 року об'єднані українські армії нараховуючи разом з підлеглими ШГО повстанськими загонами, приблизно 110,000 старшин і бійців, в тому на фронті, у регулярних частинах, 75,400 старшин і бійців, — разом 37,350 багнетів, 3,725 шабель, 305 легких і 37 важких гармат, 1,169 кулеметів, 10 панцерних поїздів, 6 панцерних авт, 26 літаків і 4 радіостанції. Ця сила була третя своєю величиною у Східній Європі (після польської й денікінської армій), але при цьому годі поминути ще й воєнний потенціал населення на звільнених українських територіях, яке при допомозі зброєю, муніцією, воєнними матеріалами могло справді збудувати армію силою до 500,000 старшин і бійців. З цього погляду потенціал України був значно більший, ніж потенціал Добрармії, в якій справжні добровольці творили тільки $\frac{1}{3}$ стану, $\frac{2}{3}$ творили козаки, що були військом своїх козацьких держав: Донського Війська, Кубанської Народньої Республіки, Терського Війська, а новомобілізованих отримувано виключно з українських земель, при чому мобілізовані українці ніяк не спішилися вмирати за ген. Денікіна, який проводив політику реставрації старого режиму з усіма його національними й соціальними лихами. І так, не зважаючи на свою силу й можливості, Антанта відкинула співпрацю з українською армією, дарма що до свого „хрестоносного походу” на большевицьку Москву залучила була армії фінську, естонську, латиську, різні білі російські та козацькі армії. Всі вони отримували повну допомогу від Антанти. Тільки українські армії нічого від Антанти не отримували. Що гірше, допомагаючи Добрармії до перемоги в Україні, Антанта наклала бльокаду на територію України, зайняту українською армією. Через ту бльокаду не могли пройти на Україну навіть одяг, взуття й ліки, закуплені Українською Дипломатичною Місією в Парижі від Ліквідаційної Комісії Американської Експедиційної Армії в Марселі за 8,500,000 долярів і заплачені готівкою, в тому ліки за 1,250,000 долярів.

В своєму „хрестоносному поході” Антанта зробила ставку на Добрармію ген. Денікіна. Майбутнє показало, що ця ставка була фальшива. Незважаючи на велетенську воєнну допомогу, Добрармія була розбита Червоною Армією. На поразку Добрармії склалися важкі помилки стратегічного, політичного й психологічного характеру, зроблені її командуванням, у тому теж його рішенням атакувати антибольшевицьку українську армію. У висліді „хрестоносний похід” Антанти скінчився повною поразкою, не тільки Добрармії, але й самої Антанти, бож пропали мільярди фунтів штерлінгів, долярів і франків, вложені Антантою у це „хрестоносне” підприємство. Можна логічно припускати, що у випадку союзу Антанти з Україною, цього всього не було б.

Очевидно, за такий розвиток „високої політики” не могла відповідати НКГА, не міг відповідати ШГО і навіть не міг відповідати уряд УНР. Але цьому урядові можемо закинути, що за півтора місяця походу українських армій на Київ, він не зумів навіть встановити, чи у

випадку Добрармії ген. Денікіна маємо діло з „ворогом” чи „союзником”. Не робив теж уряд спроб порозумітися з урядами козацьких держав і вияснити з ними, як бути з їхнім союзником — Добрармією? І уряд УНР толерував, що ШГО посилав інструкцію за інструкцією до українських військ, щоб на випадок зустрічі з Добрармією „стримувати її, але не стріляти”, уникати невзгодин, нав’язуючи переговори, домовлятися про демаркаційні лінії. Отже, якщо вже говорити про „дезорієнтацію” й „непорядність”, як це робить П. Феденко, то краще ці закиди скерувати на адресу уряду УНР, а не на адресу Диктатури ЗОУНР і НКГА. Що ж робив уряд УНР, коли не робив цього, що було на потребу? Провадив високу партійну політику в Кам’янці, головню своїми переговорами з повстанськими отаманами загонів, формованими лівою УСДРП й обдаровував їх мільйонами, яких бракувало для регулярних українських армій.¹⁶

3

НКГА не мала права і змоги вести „високої політики”. В основному вона повинна була дбати про Галицьку Армію, керувати її операціями, дбати про її матеріальне забезпечення. Треба виразно сказати, що хоч Галицька Армія зберегла на Наддніпрянщині свою власну команду й свою внутрішню автономію, її права щодо ведення воєнних операцій і щодо матеріального забезпечення були обмежені. НКГА була обмежена в оперативних рішеннях, бо для оперативного керівництва обома українськими арміями був створений надрядний орган: Штаб Головного Отамана (ШГО). До часу створення ШГО (перша декада серпня), операціями обох армій, в імені Головного Отамана Симона Петлюри, керував Штаб Дієвої Армії, тобто головна команда Наддніпрянської армії. У поході на Київ операціями Західньої й Центральної армійських груп керувала НКГА, при чому НКГА й опрацювала була плян походу на Київ.¹⁷ У той сам час Штаб Дієвої керував

¹⁶ Повстанський рух „незалежних” УСДРП виявився блефом. Українські соціалісти, „незалежники” (УСДРП) і „боротьбісти” (УПСР), — раз зрадивши Україні своїм переходом на „радянську плятформу” і співпрацею з московсько-більшевицькими окупантами, зовсім не думали вертатися назад на „плятформу” боротьби за незалежну, демократичну Україну. Все ж таки уряд УНР, який складався з партійних товаришів „незалежних” і „боротьбістів”, захоплювався переговорами з представниками „незалежних” повстанців і сипав для них грішми на організацію „кошів”, „загонів” і т. і. З деякими підставами можна думати, що завданням „незалежних” було спричинити диверсію з таборів УНР. Що з цієї неприродної спілки могло вийти, ілюструє призначення урядом УНР зрадника Омелька Волоха „головним отаманом” усіх повстанців України. До речі, численні повстанські загони, які боролись проти большевицьких окупантів, підпорядкувались були ШГО без посередництва „незалежних”, як тільки почався наступ українських армій на Червону армію.

¹⁷ Панас Феденко, у **названій праці** (ст. 38) виявив себе несподівано прихильником одеського напрямку походу об’єднаних українських армій. Це дивно, бо в 1919 році уряд УНР рішуче обстоював київський напрямок. Не відповідає правді, що уряд нічого не знав про цю дискусію про оперативні напрямки, а якщо не знав, то це навіть гірш для нього. Але він знав і київський напрямок обстоював не так ради політичного значення Києва, як це робив Головний Отаман С. Петлюра, а просто тому, що надіявся на зустріч з „незалежними” повстанцями, коли армія маршуватиме на Київ. Уряд вірив, що в висліді такої зустрічі „революційна

Південною армійською групою, що мала наступати на Одесу, при чому плян цього походу опрацював був полк. (ген.) Микола Капустянський.

Якщо права НКГА до оперативних рішень були обмежені, — вона не могла і не відповідала за вибір оперативних напрямків і за плянування окремих операцій. Вона тільки відповідала за виконання оперативних наказів. Тим часом, власне в вибір оперативного напрямку заважив на дальшій долі українських армій. Після переходу р. Збруча Галицькою Армією перед об'єднаннями українськими арміями виникло питання, в якому напрямі посуватися із зайнятого пляцдарму. Маючи у пляні звільнення Правобережжя, українські армії могли вести операції у двох напрямках, у напрямі на Київ і в напрямі на Одесу. Для ведення операції рівночасно в обох напрямках не було потрібних сил, — українські армії могли вести операції або в напрямі на Київ, або в напрямі на Одесу.

НКГА підтримувала плян ведення операцій у напрямі на Одесу. На спільній нараді Штабу Дієвої й НКГА, що відбувалася у днях 31 липня і 1 серпня 1919 р. шеф штабу НКГА полк. А. Шаманек представив меморандум НКГА, в якому вона рішуче виступила за одеський напрямок. За винятком полк. В. Тютюнника, інші штабісти ШтаДієвої підтримали полк. А. Шаманека. Тільки Головний Отаман Симон Петлюра й полк. В. Тютюнник були за київський напрямок. Вирішено, що справу остаточно вирішить ШГО, але пізніше показалося, що справа вже вирішена урядом УНР, який видвигнув політичні аргументи за київський напрямок.¹⁸ Коли остаточно сформувався ШГО, вирішено компо-

¹⁸ Р. Млиновецький твердить, що ідею походу на Одесу обстоювали „фаховці” Армії УНР, які на його думку були „москвинами” чи пак повністю обмосковленими українцями. Це вірно: похід на Одесу обстоювали військові фахівці і тому всі їх передбачення сповнилися. Дальше твердження Р. Млиновецького, що кампанію за похід на Одесу вели москвофільські праві кола, що в разі успіху він привів би був до узалежнення від Антанти, скріплення москвофільських сил й есентуальної ліквідації українського національного руху, є такі дивовижні, що на це немає й що казати. Адже ж кампанія правим москвофілам не вдалася і похід відбувся на Київ точно так, як хотів Р. Млиновецький, і з такими наслідками, яких він, на жаль, не зумів передбачити. Пор. Млиновецький, *назв. праця*, ст. 566—567.

енергія українського народу увіллється у регулярні частини української армії”. Чому П. Феденко заперечує тодішню опінію уряду про київський напрямок — не відомо, чому він називає „штабового офіцера Миколу Капустянського” як автора проекту (невдачного) походу на Київ. Просто тому, що для нього по-стать ген. Капустянського одіозна з приводу його приналежності до ОУН і він хоче з нього зробити жертвенного козла за невдалу стратегію. Феденко повинен знати, що „штабові офіцери” випрацьовують проекти згідно з наказами, а не проекти, які їм подобаються. Закінчуємо ствердженням, відомим з літератури, що проект походу на Київ випрацьовав був генштабу майор Галицької Армії — Вільгельм Льобковіц, а полк. Капустянський опрацював був проект походу на Одесу, який мав відбуватися одночасно з походом на Київ.

місово наступати і на Київ і на Одесу. А що для такого походу не було відповідних сил, залишався тільки похід на Київ.

Варто тут нагадати аргументацію НКГА, якою вона боронилася проти київського напрямку і рекомендувала одеський напрямок. Ця справа важлива, бо вибір київського напрямку виявився пізніше стратегічно фатальний для українських армій, що повністю передбачувала НКГА у своїх застереженнях. Отже за стратегічний неуспіх київського походу ніяк не відповідає НКГА, бо ж була вона обмежена у власних оперативних рішеннях і змушена була виконувати рішення, проти яких вона мала обґрунтовані застереження.

Отже НКГА уважала, що українські армії, ведучи операції в напрямі на Київ і Коростен, посуватимуться в глибину території, зайнятої ворожою армією. В міру просування вперед, армії, які засадничо не отримуватимуть поповнень з тилу, натраплятимуть на що раз більші сили ворога, який такі поповнення отримуватиме з Московщини. Остаточно ворожі сили дістануть перевагу над наступаючими українськими арміями, які частину своїх сил мусять залишати в тилу на гарнізони чи стратегічні резерви. Ці переважні ворожі сили старатимуться оточити українські армії (зав'язати їх у „мішок”) і розбити їх та знищити. З цього погляду марш українських армій на Київ і Коростень НКГА розглядала не інакше, як марш у стратегічний мішок.

НКГА далі звертала увагу, що ворожі сили розділені на дві групи: північну групу дивізій між Києвом і Коростенем, і південну групу дивізій біля Одеси. Південна група постійно загрожуватиме походіві українських армій і намагатиметься атакувати їх з незабезпеченого правого флангу в напрямі на Жмеринку, Козятин чи Хвастів. Завданням тих флангових атак буде знищити запілля наступаючих на Київ українських армій або, в міру розтягнення самого фронту, оточити і знищити їх під самим Києвом.

Далі ще НКГА звертала увагу, що марш українських армій на північ послідовно ліквідує польсько-більшевицький фронт. НКГА вважала далі польську армію ворожою й вважала, що звільняти її від сусідства большевиків в ніякому разі не вийде на користь українських армій. По-перше звільнені з польського фронту большевицькі війська будуть автоматично вжиті проти українських армій а, по-друге, в інтересі української армії було б, щоб польські й большевицькі війська взаємно себе винищували на фронті. НКГА вважала, що марш українських військ на північ не може відбуватися зі стратегічною користю для польської армії.

Майбутнє показало, що передбачення НКГА сповнилися з математичною точністю. Українські армії натрапили під Києвом не тільки на переважні сили Червоної Армії, але й на нову ворожу Добрармію ген. Денікіна. Політичних користей з походу не було ніяких, бо Київ здобуто фактично для Добрармії. Південна група дивізій, згідно з передбаченнями, завзято атакувала Жмеринку, а що не мала успіху, то це можна завдячувати виключно героїчній поставі 3-ої Залізної дивізії.

Але, незважаючи на цей неуспіх, комдив Якір сформував із південних дивізій ударний п'ястук, з яким пройшов коридором між Добрармією й українськими військами, і прорвався до Хвастова, зміцнюючи сили північної групи дивізій і докорінно змінюючи воєнну ситуацію Червоної Армії в цьому районі. Справді, посилені групою Якіра большевики здобувають 14 жовтня, переходово, Київ та від українських армій 17 вересня Житомир. Сповнилося теж передбачення про вжиття сил Червоної Армії з польського фронту. Ці большевицькі сили, затримали марш українських армій на Коростень, а польські війська, звільнені від них почали атакувати Січових Стрільців під Шепетівською і Звяглем.

У порівнанні з походом на Київ, похід на Одесу НКГА вважала за легке стратегічне завдання. Виставляючи два корпуси як заслону проти північної групи дивізій Червоної Армії під Києвом і Коростенем, знаючи, що ця група буде знерухоплена натиском польської армії на Коростень і Добрармії на Київ і маючи прикриття над р. Богом у сильних „повстанських республіках” от. Шепеля, от. Волинця й от. Чучупаки, похід українських армій у складі двох Галицьких і Запорозького корпусів та інших дивізій Дієвої Армії у стратегічному коридорі між р. Богом і Дністром мав був скінчитися відносно скоро (до трьох тижнів) здобуттям Одеси й усєї території між р. Богом, Дністром та Чорним морем. Південна група дивізій під командою комдива Якіра була б не могла вже протиставитися власними силами цьому походу, бо допомоги не могла б дістати нізвідки й мусіла б капітулювати або бути знищена. При окрилюючих рухах здовж р. Богу, на що могли б бути дозволити собі переважні українські сили, ніякий прорив Якіра на північ не був би міг відбутися. Українські війська були б тримали територію по лиман р. Богу з Одесою і ця територія не могла бути zagrożена теж з боку Добрармії, якої II Корпус з Єлисаветградщині був слабкий, а III Корпус на Криму перебував щойно у стані формування. На погляд НКГА Одеса мала тоді куди більше політичне значення, як Київ, бо була необхідним вікном у світ. Спільний кордон з Румунією здовж цілого бігу р. Дністра поруч посідання Одеси і доступу до Чорного моря давали деякі козири міжнароднього характеру, які годі було легковажити.¹⁹

Здобувши багату територію між Богом, Дністром і Чорним морем, українські армії могли були закінчити перший етап визволення українських територій. Головне завдання на той час, для українських армій,

¹⁹ Про політичне значення Києва, в тодішніх умовах, важко було говорити. Велику більшість тодішнього населення Києва творили москалі, жиди й „малороси” (білі, червоні), ворожі українській визвольній справі. Київ важко було втримати, в таких умовах, без великої залози. Саме місто було з усіх сторін окружене ворожими арміями й фактично відрізане від світу. Здобуття Києва не змінювало некорисного положення й не розв'язувало питання матеріяльного забезпечення армії. Марш на Одесу був спробою відірватися від цього некорисного положення, вирішити справу матеріяльного забезпечення, відкрити вікна у світ. На здобуття Києва була б прийшла пора у другій фазі операцій за звільнення України, коли „південний фронт” був би пересунувся з-над Богу до Дніпра.

було привести себе до ладу, забезпечитися в усе потрібне, посилитися та провести зиму 1920—1920 року в лагідному підсонні чорноморської низовини. Сюди могла прибути теж Бригада з інтернації в ЧСР і українські полонені в Італії, зареєстровані на виїзд в Україну. На Півдні України був би існував міцний Південний фронт українських армій, з яким мусіли б рахуватися і Антанта і вороги. На жаль, проти волі НКГА прийнято інший стратегічний плян, — плян походу на Київ, за який прийшла й стратегічна катастрофа українських армій. Відповідальність за неї не несла НКГА!

Перейшовши через р. Збруч, Галицька Армія мала зі собою тільки те військово майно, яке могла перевезти в обозах своїх частин. І хоч через Збруч перейшло приблизно 10,000 возів і кухонь та приблизно 20,000 обозних коней, то варт пригадати, що не всі вони належали Галицькій Армії: Чимало перейшло теж возів із цивільними втікачами, які залишили рідні землі, щоб не жити під польською окупацією.

Так чи сяк, військового майна мала Галицька Армія зовсім мало. Бракувало піхотної муніції і саме цей брак, головно, вплинув на вислід Чортківської офензиви. Гармати й кулемети були сильно зужиті й вимагали негайної заміни чи направи. Зовсім бракувало муніції до гранатометів, мінометів та піхотних гарматок і її нізвідки було добути. Літаки, панцерні і звичайні автомобілі не мали бензини, яку в автомобілях заступали деколи спиртом. Бракувало технічного в'язу, ліків і санітарних матеріялів, одягу, взуття, білля, харчів, соли — отже всього того, чого потрібно армії для її щоденного існування. Матеріяльне забезпечення Галицької Армії після переходу Збруча було повністю недостатне і від того, скільки вона цього матеріяльного забезпечення могла в найближчому часі дістати, залежала, очевидно, бойова вартість Галицької Армії та її вклад у визволення українських земель з-під большевицької окупації.

На Україні, НКГА не могла вирішувати справ, пов'язаних з воєнним постачанням Галицької Армії на власну руку. Її компетенції у цих справах були обмежені там же, на Україні, Галицька Армія була „екстериторіяла”; вона не мала своєї територіяльної бази, яку втратила в Галичині. Тільки на власній базі НКГА могла організувати власне господарство, яке могло забезпечувати матеріяльні потреби власної армії. Як з цього виходить, було б багато краще, якби Галицька Армія прийшла була на Наддніпрянську Україну, коли ще мала свою територіяльну базу, наприклад, до лінії ген. Бертельмі чи навіть до лінії ген. Дельвіга.²⁰

²⁰ Погодження уряду ЗОУНР на диктат місії ген. Бертельмі було б залишило за Україною територію Галичини з 3,115,800 населення, в тому 1,853,300 українців (59.5%). Погодження на лінію ген. Дельвіга з червня 1919 року було б залишило при Україні територію Галичини з 870,000 населення, в тому 519,700 українців (59.7%). Але погодження на лінію ген. Бертельмі зможливиювало ще українській зоні” бути партнером держав Антанти в поході на Москву.

За Збручем Галицьку Армію, як „екстериторіяльну армію”, у справах матеріального забезпечення підпорядковано урядові УНР. Відповідно до цього, про матеріальне забезпечення Галицької Армії повинно було дбати Головне Постачання Дієвої Армії УНР, але вся біда була в тому, що матеріальне забезпечення Дієвої Армії УНР не було багато краще, як забезпечення Галицької Армії, бо Головне Постачання Дієвої Армії УНР ніякого військового постачання не мало. Не маючи нічого, або маючи дуже мало, Головне Постачання Дієвої Армії УНР не могло допомогти ні своїй, ні Галицькій Армії.²¹

Ситуація була справді важка. Воєнних заводів Україна, на Правобережжі, не мала. Військове майно, зібране гетьм. П. Скоропадським для озброєння і воєнного спорядження 10 корпусів, розбазарено у днях протигетьманського повстання або на „отаманські” формування. Багато воєнних складів дісталось в руки наступаючих большевиків. Дещо з них передано на озброєння й спорядження Галицької Армії ще на польському фронті. Поляки й румуни теж підсилювались воєнним добром Дієвої Армії УНР.²² У результаті воєнні склади були пустіські. Дещо з воєнного постачання, доволі нерегулярно й у малих кількостях, приходило з Румунії, яка фактично мала заборону від Антан-ти постачати українську армію, але поза цією заборонаю постачала дещо як контрабанду. Очевидно, цього румунського постачання було замало для 100,000-ої української армії. Матеріяли процесу ген. Тарнавського подають, скільки амуніції, наприклад, отримала Га;ицька Армія шляхом постачання з Румунії.

Очевидно, ця тяжка ситуація українських армій вимагала якнай-рішучіших і найенергічніших контрзаходів уряду УНР, який справу матеріального забезпечення українських армій повинен був покласти на перше місце всієї своєї діяльності. На жаль, він цієї справи на перше місце своєї діяльності не поклав.²³ В липні-листопаді 1919 року, уряд УНР складався з представників двох соціалістичних партій: УСДРП і УПСР. Обидві ці українські соціалістичні партії не мали розуміння для значення армії в державному будівництві і прославили себе негативним відношенням до армії, зокрема ж до військовим старшин вищого ступня, яких ці партії немилосердно цькували як „найми-

²¹ Начальники Головного Постачання Дієвої Армії УНР, полк. Матіяшевич, фахівець у службі української армії від 1917 року, і його наступник — полк. Бандрівський були видатні фахівці і чесні українські патріоти, але при обмеженнях, накладених на них урядом УНР, не могли загато зробити.

²² Поляки захопили в травневій офензиві 1919 року бази Дієвої Армії УНР, завлені в район Радивилова - Бродів, Золочева й Тернополя. Румуни захопили матеріальну базу Запорізького корпусу під час переїзду ним Басарабії у квітні 1919 року. Це й була ця „допомога”, що її подавали Армії УНР, воюючій проти большевицької Москви, сателіти Антан-ти.

²³ Прем'єр Ісаак Мазепа дуже здивувався на нараді 4 листопада 1919 року, почувши звіт ген. В. Сальського про катастрофічну ситуацію обидвох українських армій. Прем'єр Ісаак Мазепа заявив тоді: „Те, що я тут чую, це мені було невідомим. Я дуже шкодую того, що цього не знав”. Отже прем'єр уряду признався, що він не знав про катастрофу, бо ніколи не чув, як до неї дійшло. Пор. Ярославин, назв. праця, ст. 67 (нотка 40).

тів буржуазії”.²⁴ В уяві багатьох соціалістичних лідерів армія була „контрреволюційна сила” й безпосередня небезпека для „соціалізму”. Таке було відношення соціалістичних лідерів до регулярних Сердюцьких дивізій, сформованих Симоном Петлюрою в Києві в 1917 році, до Січових Стрільців полк. Євген Коновальця, до Запоріжців полк. Петра Болбочана і, врешті, до Галицької Армії. Ніщо краще не ілюструє настанови соціалістичного уряду до армії, як його протекція для отвертого зрадника от. Омелька Волоха (проголосив у Запорізькому Корпусі перехід на „радянську” плятформу, чим сильно пошкодив цій регулярній військовій частині), іменування його „головним отаманом” усіх повстанців та, водночас, присудження на кару смерти визначного бойового старшину полк. Петра Болбочана за злочин „зради”, якого не доказано, бо „демократичний” суд соціалістів не вислухав ні оборонця, ні свідків оборони, яких не допущено на розправу. Остаточно розстріляно полк. П. Болбочана після важких знущань, у висліді яких цей старшина збожеволів.²⁵

Негативне відношення соціалістичного уряду УНР до Галицької Армії мало джерело в тому, що уряд з великим підозрінням ставився до цієї Армії, сувереном якої був „диктатор”, а сама Армія не була очолена „соціалістами”. Уряд УНР увесь час побоювався, що „несоціалістичний” диктатор ЗОУНР „розжене” соціалістичний уряд УНР багнетами несоціалістичної Галицької Армії і поширить „диктатуру” на всю Наддніпрянську Україну. Сяк чи так, але на тлі цих „розходжень” дійшло було й до жалюгідної урядової пропаганди проти Диктатури ЗОУНР і Галицької Армії та її Начальної Команди. Ця взаємна боротьба в тодішній тимчасовій столиці — місті Кам’янці на Поділлі, — була рідкісним у світі виявом політичної параної нашої „демократії”, яка дозволяла собі на її вибухи саме тоді, коли важка мілітарна ситуація обидвох українських армій вимагала творчої єдності й максимальних зусиль з боку всієї української нації.

Побоюючись Галицької Армії й намагаючись приборкати її, уряд УНР зовсім не дбав про її матеріяльне забезпечення. Приборкати Галицьку Армію сподівався, вриваючи повсякчасно грошові суми, призначені на її утримання. Матеріяли процесу ген. Тарнавського показують, як уряд зменшував грошові суми, призначені для Галицької Армії. Міністер фінансів говорив цинічно до галицьких інтендатів: „Отаман Григоріїв не брав від мене грошей, а здобув Одесу”. Це мова

²⁴ До липня 1919 року такі високі генерали й генштабісти, як Микола Юнаків, Олекса Галкин, Василь Сигарів чи Олександр Сливинський „використовувались” тільки як „канцелісти III ранги” у Військовому міністерстві. Ситуація змінилася, коли міністром військових справ став генштабу полк. Всеволод Петрів — сам „фахівець”. Він повитягав генералів і генштабістів з військової канцелярії і зможливив їм службу за знанням і званням. Все ж таки не вдалося полк. Петрову реабілітувати полк. О. Сливинського, бо останній мав зависоку посаду, — був шефом Генерального Штабу за Гетьмана (раніше теж за Центральної Ради).

²⁵ Про полк. П. Болбочана пише П. Феденко, що „в кожній армії бунт проти влади, а особливо на фронті, карається найгостріше” (Феденко, назв. праця, ст. 34). Добре, а що тоді з бунтом Омелька Волоха? Чи цей бунт не відбувся на фронті? Чому ж його тоді не покарано „найгостріше”, а покарано тільки полк. П. Болбочана, який мав за собою 16 місяців видатної служби в лавах української армії? І хто доказав, що полк. П. Болбочан робив на фронті бунт?

про повстанського отамана, який здобував Одесу з большевиками, а потім повстав проти них.²⁶

До речі, від хвилини появи Галицької Армії за Збручем їй не вільно було переводити ніяких військових реквізицій. Такий був розпорядок уряду УНР і з ним повністю погоджувалася НКГА. Все, чого потребувала Галицька Армія, куповано за готівку. Факт, що галицькі корпуси не діставали грошових сум, належних від уряду, був причиною, що старшинам Галицької Армії не виплачувано платні, воякам належної винагороди, що старшини і стрільці складали особисті гроші, щоб купити овес для коней. Вже скоро після переходу Збруча НКГА мусіла виявити власну ініціативу, щоб забезпечити постачання для Галицької Армії. Першим випадком вияву такої ініціативи була переміна Армійського Вишколу Галицької Армії у „жнивні сотні”, які помагали українським селянам збирати збіжжя на панських ґрунтах за половину врожаю. „Жнивні сотні” перевели дуже добре свої завдання; вони зібрали значну кількість збіжжя, яке перемололи на муку і її було стільки, що могла вистачити обидвом українським арміям на більше, як рік. З цього часу в українських арміях принаймні хліба ніколи не бракувало.

Затримування грошових виплат на потреби Галицької Армії змусило НКГА шукати шляхів виходу з існуючої ситуації. НКГА рішилася реквірувати цукор із цукроварень, розташованих в районі операцій Галицької Армії, і міняти цей цукор на все потрібне для Армії, також у Румунії. Але на великий жаль, за ці реквізиції їй вимінні операції НКГА взялася запізно. Але й цей короткий час показав, що на Україні було чимало сукна, шкіри, білля й багато дечого, чого потребувала Армія і що можна було виміняти за цукор. І так бердичівські гарбарі продали чимало кожушків для вояків Галицької Армії, які пізніше рятували їм життя. За чужоземні валюти, реалізовані з продажу цукру, куплено навіть ліки у Відні, які вдалося привезти, незважаючи на блокаду Антантою території, зайнятої українськими арміями.

Уряд УНР засипував Головного Отамана Симона Петлюру, ШГО й НКГА, а теж Диктатуру ЗО УНР протестами за самовільні реквізиції Галицької Армії, за „нищення” державного майна, за підривання основ української валюти тощо. Уряд не розумів, що він повинен був кинути всі свої запаси золота, валют, цінних паперів чи продуктів, щоб матеріально забезпечити обидві українські армії, щоб організувати для них лічниці, ліки, санітарний виряд, щоб купити для них плащі, кожушки, мундури, білля, взуття і все потрібне. Визвольну війну, що її вела українська нація, могла виграти тільки українська армія. І тому цю армію треба було берегти, як зіницю ока, бо коли не стане української армії, то й не стане уряду УНР, який у визвольній війні тримався тільки силою багнетів української армії.²⁷

²⁶ Назарук, *назв. праця*, ст. 217.

²⁷ Уряд не зумів врятувати своїх цінних запасів. Частину здобули в поїзді державної скарбниці — денікінці, а решту державної скарбниці пограбував у Любарі от. Омелько Волох.

Цього всього не сталося. Уряд УНР не кинув своїх цінних запасів на порятунок армії. Він нічого не зробив, щоб українські армії мали потрібне бойове й матеріальне забезпечення, зокрема не подбав про лічниці, санітарні пункти, захисти для виздоровенців, ліки, санітарний виряд. Українські вояки не мали плащів, були обдерті, без взуття („босі команди”), часто й без білля. Бойове забезпечення зброєю й муніцією українських частин було теж недостатнє, зокрема катастрофічний був знову брак піхотної муніції. Про всі ці умовини, та устаткування є чимало матеріалу у протоколі процесу ген. М. Тарнавського і товаришів, до якого відсилаємо читачів.

І не можна дивуватися, що всі ці недостачі мусіли довести до катастрофи українських армій. Зокрема найбільшим нещастям виявилася епідемія тифу та інших хворіб, що несподівано охопила була українські армії й вивела їх з ладу. Про розмір катастрофи можуть свідчити такі цифри: коли прийняти, що в середині серпня 1919 року обидві українські регулярні армії нараховували на фронті около 75,400 старшин і бійців, то два місяці пізніше ці ж об'єднані українські армії на фронті нараховували вже тільки 7,000 старшин і бійців, що дає 9.3% ранішого стану. Як з цього виходить, понад 90% ефективних сил обидвох армій вишли з ладу: одна частина померла від хворіб, інша перебувала у стані хвороби, ще інші у стані реконвалесценції, а ще значна частина залишила лави армії й пішла додому, або на села рятуватись від хворіб. Так чи інакше, восені 1919 року українська армія перестала існувати, як збройна сила, що могла ще вирішити війну у свою користь.²⁸ Все ж таки доводиться ствердити, що навіть якби не було цієї жахливої епідемії тифу, яка коштувала життя, принаймні 50,000 старшин і бійців, то ситуація українських армій, на початку листопада 1919 року, була дуже погана з уваги на зовсім недостатнє забезпечення українських армій зброєю, муніцією, боеприпасами, одягом, взуттям, ліками. В таких умовах, проти червоних і білих москалів і проти їх протекторів — держав Антанти — українські армії війни виграти не могли. Відповідальність за цей стан несуть держави Антанти, які, організуючи свій „хрестоносний” похід проти большевицької Москви, поставили виключно на Добрармію ген. Денікіна, а відмовились від співпраці з українськими арміями, які при матеріальній підомозі держав Антанти могли стати для держав Антанти кращим союзником, ніж Добрармія ген. Денікіна, що при повній допомозі держав Антанти не зуміла вийти переможцем у війні проти Червоної Армії.

²⁸ Після героїчного I Зимового Походу, Армія УНР продовжувала боротьбу проти большевицької Москви в 1920 році як „союзник” польської армії. Після тифозної катастрофи, Армія УНР у висліді невеликої чисельности і слабого матеріального забезпечення не могла нічого вирішити у свою користь. Не могла теж розгорнути своїх сил, бо польський „союзник”, незважаючи на военну конвенцію, зовсім не дбав про те, щоб „союзна” Україна мала сильну армію. Польська армія не віддала своїй „союзниці” навіть зброї й вирядку, забраних з галицьких бригад які перейшли на її бік для спільної боротьби проти Москви.

НКГА не могла відповідати за стан матеріального забезпечення Галицької Армії, бо справи з ним пов'язані виходили поза компетенцію НКГА. Переговори з Добрармією ген. Денікіна були **наслідком** жакливої ситуації, в якій знайшлась Галицька Армія і були спробою шукати виходу з неї. Альтернативою до переговорів було розбиття й полонення Галицької Армії, якому противитись силою не було змоги. З причини маси хворих на тиф, які залягли всі залізничні станції в районі Вінниці й Жмеринки, або перебували в селянських клунях, з причини багнистих шляхів, що стали непрохідними в наслідок вчасних сніжних опадів, Галицька Армія була прикована до місць свого розташування, з яких просто не могла рушитись. Говорити, в таких умовах, про виконання оперативних директив ШГО не було найменшої можливості. Якби не укладання Зятковецького протоколу та, потім, Одеського договору, найбільш правдоподібним наслідком браку допомоги Галицької Армії з Добрармією ген. Денікіна, був би її наступ на знерухожену тифом й позбавлену матеріального забезпечення Галицьку Армію й положення її. Такого евентуального факту ніяк не можна зарахувати до політичних чи стратегічних користей української нації в боротьбі, навпаки, — збереження Галицької — тепер уже Української Галицької Армії давало деякі користі. Інша справа, що цих користей не використано, але це й теж інша тема.

З попередньої аргументації виходить, що ген. Мирон Тарнавський, як теж його шеф штабу, генерального штабу полк. Альфред Шаманек, який з ген. Тарнавським творив зіграну пару, в нічому не завинили катастрофі українських армій і не провинились нічим, коли у важкій ситуації, в якій знайшлась Галицька Армія, пробували знайти для неї якийсь вихід. Не можна сказати, що вони знайшли найкращий політичний вихід, бо ледве чи тоді був ще взагалі який добрий вихід. Тоді вже велися переговори з поляками, але майбутній Варшавський договір з квітня 1920 року виявився теж однією великою ілюзією. У переговорах з Добрармією ген. Денікіна, НКГА не шукала сповнення будь-яких політичних концепцій і тому всякі закиди під адресою ген. М. Тарнавського чи полк. А. Шаманека, що вони були „москвофілами”, та що вони творили якусь мафію чи конспірацію з метою допомоги ген. Денікінові в боротьбі за „єдину й неділиму” Росію з Червоною Руссю, треба відкинути, як несерйозні видумки. В хвилині шукання можливостей переговорів з Добрармією ген. Денікіна, ген. М. Тарнавський і його шеф штабу полк. А. Шаманек повністю здавали собі справу з того, що карта ген. Денікіна вже бита, що він у скорому часі зовсім поконаний зійде безповоротно з українських побоевищ і що власне тому рішились вони укласти договір з Добрармією, щоб зберегти Українську Галицьку Армію для воєнних операцій у майбутньому. І що так воно було, в це вірили свято тисячі старшин і вояків УГА, які шанували ген. М. Тарнавського як найпопулярнішого генерала УГА, а полк. А. Шаманека як видатного штабовця, щиро відданого українській визвольній справі. Величаві похорони, справлені ген. М. Тарнавському влітку 1938 року старшинами й вояками УГА, засвід-

чили, що синівські почування до нього вояків і старшин тільки скрипилися за пройдений час, що вислови великого жалю, з яким вони прощали свого незабутнього Начального Вождя перечать основно всім тим, які в минулому, сучасному чи майбутньому з різних причин ширили чи ширитимуть наклепи про „зраду” генерала, який у Легіоні Українських Січових Стрільців і в Українській Галицькій Армії записав своїми військовими ділами славу послужну карту генерала, що палко любив Українську Галицьку Армію, а Українська Галицька Армія любила Його, Мужа чесного, справедливого й щиро відданого справі. І таким власне генерал Мирон Тарнавський перейде до історії, де житиме вічно!

ПРОЦЕС ген. ТАРНАВСЬКОГО

з дня 13 та 14 падолиста 1919 р.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ РОЗПРАВИ ДНЯ 13. ПАДОЛИСТА 1919.

Початок год. 9.

По провірці присутних звертається сотник суддя Курдіяк до Комісії тактичних знатоків і визначає такі точки тактичного осуду: „Тактичний осуд має висказати, чи Галицька Армія в послідних днях жовтня та перших днях падолиста була здібна до бою, особливо чи була здібна до офензиви чи тільки до дефензиви, чи і які резерви можна було виділити (на сотню, курінь, полк, корпус або армію), при чім належить узгляднити слідуючі точки: I(a) перебуті бої, (б) санітарні обставини, (в) матеріяльне заосмотрення одностроями і харчами, (г) відносини комунікаційні і стан погоди. II(a) чи приказ Штабу Головного Отамана оп. ч. 1405. з дня 1. падолиста. був до переведення, а коли ні, з яких причин, (б) чи перепони, на які натрапляло-б ся підчас переведення відступу по думці згаданого приказу, не могли бути усунені вже скорше.

Оборонець отаман Шепарович: — Ставляю внесок на осуд комісії також і в слідуючім напрямі: Чи Армія була здібна не тільки до дефензиви згл. офензиви, але чи вона взагалі була боєздатна.

(Суд прихильється до цього внеску.)

Оборонець сотник-суддя Шалинський: Ставляю формальний внесок на увільнення генерала-четаря Тарнавського зпід арешту слідчого, щоби звільнити його з психічного пригноблення, на яке терпить, евентуально удатися до дотичного команданта з просьбою о рішення в тій справі.

Прокуратор: поручник - суддя Михайло Калимон — спротивляюся, тому що з військових оглядів це неможливе і з огляду на велику кару, яка в тім процесі грозить обжалованим.

(Суд повзяв ухвалу рішитися доперва по переслуханні деяких свідків.)

Година 10.

Сотник-суддя Курдіяк подає обжалованому до відома закиди, які звертаються проти него і питає, чи він почувається до вини.

Ген. Тарнавський: — Закиди є безпідставні. До ніякої вини не почуваюся. Факти є короткі. Армія була неможлива до бою. Треба було скінчити. Коли п. Диктатор був у Вінниці, я доложив йому про все: доложив йому, що Армія бажає вже давно покінчити боротьбу. Сейчас по переході Збруча доложив я також і п. Головному Отаманови, що борба на два фронти з такими силами є неможлива. На мій запит, що буде з Денікіном, сказав мені п. Головний Отаман, що він Денікіна не боїться, та що 60% його армії перейде на нашу сторону. Тимчасом бої ішли далше. Ми взяли Київ, а в Києві стрінулися з Денікіном, щоби 60% його армії перейшло до нас, виявилось це, що багато людей Придніпрянської Армії перейшло до него.

А тут в армії показується чимраз більше брак оружжя, брак муніції, брак ліків, денно гинуло чимраз більше людей; ми зверталися до Диктатора з проською о кінець. Відповідь була зволікаюча. Надходили звіти з частин чимраз сумніші. Вони є в актах і можуть бути переглянені.

Коли на фронті I-го Корпуса ми мали боевий успіх, насунулася гадка, чи би цього успіху не використати до того, щоби висондувати думку добровольців про евентуальне перемиря з нами, а не як мені закидають — щоби з ним злучитися. В I-ім Корпусі частини під хутором Романів відбили ворога, а тимчасом проти II-го Корпуса убивали Донці наших полонених. Тоді рішив я вислати отам. Лисняка. Інструкція його була така: передати залучений в актах протест, а при нагоді висондувати думку добровольців про евентуальне перемиря з нами. Повновласти до якого-небудь порозуміння ані я, ані хто-небудь інший йому не давав. Виїзд от. Лисняка опізнився, однак вже в два дні по переході його через фронт вернувся він вже з конкретним письмом генерала Слащова. Точного змісту цього письма не пригадую собі: в однім пункті була бесіда про санітарну поміч для нас, про заосмотрення в однострої, та про те, що армія не буде вжита проти от. Петлюри.

Коли приїхав от. Лисняк малися власне відбути наради в Жмеринці і тоді вислав я от. Лисняка з приказом „доложити це п. Диктаторови.” Заключене от. Лисняком тихе перемиря на фронті було без мого відома і без мого позволення.

На нараді у Жмеринці сказав п. Диктатор, що він на ті услівя годиться, тільки не має як виїхати зі своїм державним майном з Кам'янця. Наколи-би до 2-ї год. на другий день не було від него відповіді, тоді може місія виїхати.

Місія виїхала. Мала повновласть тільки переговори, а приватно було їй сказано, щоби справу перетягати. Ніякої згоди я ніколи не підписував і тому закид зради є для мене безпідставний. Впрочім ділав я по думці і відомости п. Диктатора. Я не ділав на мою користь, — доперва наколиби я це зробив — можна це назвати зрадою.

Сотн. Курдіяк: Чи це було перше безвихідне положення Галицької Армії, чи може армія находилася вже в таких критичних становищах.

Ген. Тарнавський: Такого положення ще ніколи не було. Перед переходом через Збруч ситуація була лучша: тоді ми мали фіртку до Придніпрянщини, тепер такої фіртки нігде не було.

Сотн. Курдіяк: Яку остаточну ціль могло мати тутешне Правительство на случай остаточного невдачного бою.

Ген. Тарнавський: Придніпрянське Правительство з самого початку хотіло нашу армію розложити. Це йому не вдалося. Куда воно на послідній случай наміряло, чи до Поляків, чи до большевиків, — не знаю.

Сотн. Курдіяк: Чи убійства донських козаків були фактом чи фікцією.

Ген. Т.: — Це факт. Свідок отаман Букшований, впрочім і 5-га Бригада.

Сотн. К.: Чи пан генерал годилися особисто на пропозицію ген. Слащова через от. Лисняка, чи ні.

Ген. Т.: — Особисто ні. Але як командант на деякі пункти — так. Рішення відносно прочих пунктів мусів я очікувати від п. Диктатора.

Сотн. К.: До якого речинця дав п. Диктатор Вам повноважність чекати.

Ген. Т.: — На другий день, година 2-га (так я це розумів).

Сотн. К.: Яку ціль мали наради в Жмеринці.

Ген. Т.: — Я гадаю — чи можливо далі воювати, чи ні. Але кождий боявся. Тільки я піднявся того.

Сотн. К.: Чи пан генерал сказали, що наколи не буде рішення, то „я буду діяти самостійно“.

Ген. Т.: — Так. Я хотів через те натиснути на яке-небудь рішення.

Сотн. К.: Чому в такому випадку пан генерал не грожали відступити.

Ген. Т.: — Це тепер вийшло з моди і не має відповідного впливу. Мій начальник штабу кілька разів хотів податися до відступу, однак я його все задержував тому, що командант і всі інші відповідальні особи мають працювати для загалу, а не для себе. Я стрільцям в Галичині сказав, що так, як я їх завів через Збруч сюди, так заведу їх через Збруч назад до Галичини. Податися тепер до відступу і покинути тих самих стрільців: „тоді я був-би шубравцем“.

Сотн. К.: Чому пан генерал не їшли до Жмеринки на нараду.

Ген. Т.: — Я не був диспонуванний. Впрочім не хотів, щоб мене запакували до вагону, як це зробили з п. Диктатором і завезли до Кам'янця, так як завезли його.

Сотн. К.: Які повноважності мав от. Лисняк.

Ген. Т.: — Приказ був передати протест. Устно припоручено йому, висондувати приватно, яку думку мають Добровольці про еventуальне перемир'я з нами. Виставлена для от. Лисняка письменно повноважність звучала тільки до переговорів, а не також і до заключення якої-небудь умови. Інструкцію мав таку, щоб виторгувати, що можливе: демаркаційну лінію, шпиталі, докторів. Мав старатися, щоб п. Диктатора взяти під денікінське покровительство. Відносно висилки делегації, то я був переконаний, що вона скорше не виїхала, як це було сказане п. Диктатором. Може бути, що я помилюся що до даного мені речинця: чекати аж до наступного дня — 2-га година.

Предс. суду от. Шухевич: Чи пан генерал уважали своїм першим обов'язком вивести людей до Галичини назад, так як Ви їх привели сюди. І чи рішення п. генерала відносно Денікіна було для п. генерала одинокою дорогою.

Ген. Т.: — До большевиків іти — я не хотів. До Поляків — не можу. Румунія замкнула свої границі. Я був переконаний, що ділаю на користь держави.

От. Шухевич: Чи п. генерал знали, що має ще їхати друга місія від Придніпрянської Армії.

Ген. Т.: — Був приказ висилати з о к р е м а кожному командантові свою делегацію.

От. Шухевич: Чи запримітили п. генерал якусь зміну в настрою Начальної Команди по прибутті певної особи в Штаб Начальної Команди.

Ген. Т.: — Настрій все був добрий. Вже при відвороті зі Львова.

От. Шухевич: Чи заключення тихого перемиря з Добровольцями мало який наслідок для фронту Придніпрянської Армії, а особливо чи ворог пересунув свої частини на фронт тої-ж армії від нас.

Ген. Т.: — Ні.

От. Шухевич: Чи сказав четар Паліїв п. генералу, що п. Диктатор застеріг собі самому висилати делегатів.

Ген. Т.: — Ні.

Член суду от. Бубела: Чи запрошувало п. генерала Придніпрянське Правительство на свої засідання, чи і які політичні звідомлення одержував п. генерал і від кого.

Ген. Т.: — Ні. Ніяких політичних звітів ані інструкції я від Придніпрянського Правительства не одержував.

Прокуратор пор.-суд. Калимон: Чи і кому підлягала Гал. Армія під військовим оглядом.

Ген. Т.: — Оперативно за посередництвом ген. Курмановича Штабу Гол. Отамана, організаторично п. Диктаторови. Я — як командант армії мав право заключувати перемиря і входити в зносини з ворогом. Наколи б моє перемиря загрожувало було Придніпрянській Армії, то я був-би їй це сказав.

Прок. пор.-с. Кал.: Чи пан генерал подавали кому до відома про заключення перемиря.

Ген. Т.: Ні. Бо я офіційально ніякого перемиря не заключував. Впрочім моя власть — це п. Диктатор, а він знав про справу.

Обор. с. Шал.: В яким відношенні було Придніпрянське Правительство до нас.

Ген. Т.: — Матеріально воно не дало нам нічого — гроші видавало воно мабуть по найбільшій частині на агітаційно-партійні цілі.

Обор. с. Шал.: Чи п. генералу відомо, що Правительство по наших приходах на Придніпрянщину ухвалило офіційально арештувати п. Диктатора.

Ген. Т.: — Я про те чув — офіційально не знаю.

Обор. с. Шал.: Чи п. генералу відомий який випадок, що один старшина або стрілець Гал. Армії перейшов на польську або денікінську сторону.

Ген. Т.: — Ні. Противно. Нашим старшинам і стрільцям, які в Києві попали в полон, обіцяли Добровольці, що будуть уживати їх тільки в тилевій службі, наколи перейдуть на їх сторону. Впрочім трактували їх майже як вільних. Вони всі втікли і зголосилися назад в нашу Армію.

Обор. с. Шал.: Чи п. генералу відомо, що в Луцьку перейшло 300 придніпрянських старшин до Поляків . . .

Ген. Т.: — (перериває) В Тернополі перейшло 2.000 Придніпрянців до Поляків. А в боях, в яких брала участь Бригада УСС перейшла майже ціла Придніпрянська дивізія до Денікінців, через що Бригада УСС втратила більше як 1.000 людей.

Обор. от. Шеп.: Чи це перемир'я на фронті було офіційальне, чи тихе.

Ген. Т.: — Тихе. Я ніякого офіційального не заключував. Жовніри мовчки могли застановити військові акції, як це часто бувало вже і під час всесвітньої війни.

Пр. суд. от. Шух.: Чи п. генерал пригадає собі різницю матеріального заосмотрення між Дієвою і Галицькою Армією.

Ген. Т.: — Про це говорив докладно цифрами сотн.-інтендант Д-р Цьокан на нараді в Винниці. Однак ця різниця не була для мене ніякою причиною зноситися з ворогом; рішати цю справу полишав я Правительству.

С.-с. К.: Приступаємо до другої точки обжаловання, себ-то невиконання приказу ч. оп. 1405. Штабу Гол. Отамана з дня 1. падолиста відносно відступу на лінію Прилуки - Жабокрич - Лука - Жабокрицька. (Перечитує приказ).

Ген. Т.: — Зарядження для виконання цього приказу видано. Впрочім не є це рішучий „приказ”, а тільки загальна директива для армії. Звичайно одержується також і речинець, до якого належить подібні рухи виконати. Тут такого речинця немає. Приказ звучить, що належить фронт відтягати по степенно. Таку директиву видав я і для корпусів. До переведення тогож' приступилося рівнож: витягалось артилерію. Обози відходили за Буг. Виконати цю директиву с е й ч а с не було можливим: Бригади є тепер нічого иншого, як їдучі шпиталі. Такий відворот на 40 кілометрів з такими шпиталями потребує тиждень. Крім того якраз впав сніг. Коні не були підковані і не могли тягнути. Скупчувати резерви на моїм правім крилі я не міг, бо Бригади мають стани до 200 кісіів, а крім того майже всі частини були вязані ворогом. На праве крило вислано мимо всего Бригаду УСС, однак і ця мала всего може до 300 людей боевого стану. Про ті зарядження Штаб Гол. Отамана був все повідомлений. Залізничі не ходили, або ходили дуже неправильно. Залізничники саботували.

С.-с. К.: Чому заздалегідь не опорожнювалося шпиталів і не приготворювалося до відступу.

Ген. Т.: — Армія моя мала іти вперед. Операції велися активно. Розїзди вже були 20 кілометрів від Гайсина. Наказ був, улекшити становище Придніпрянської Армії. Цей наказ переводився. Відворот виявився нагло.

С.-с. К.: Чи наколиби було перевелось приказ сейчас — багато лишилось державного майна в руках ворога.

Ген. Т.: — Все лишилось. Артелерія й обози. Диктатор сказав мені, що йому шкода хорих, а я хотів дбати о ті шпиталі.

Пр. с. от. Шух.: Вам закидають, що Київ зівстав відданий зрадою Гал. Військ. Як п. генерал задивляються на це. Чи може втрата Києва

була спричинена необсадженням мостів над Дніпром Запоріжською Групою.

Ген. Т.: — Київ зівстав втрачений, ні через зраду одного або другого, а тільки тому, що Добровольці були сильніші і в місті зорієнтувалися краще та скорше, як ми; крім того населення було за Добровольцями. Відносно зради, то колиби я хотів втекти, то я вже міг би лишитися в Києві.

Пр. пор.-с. Калим.: Які зарядження видала Начальна Команда, щоби заздалегідь окувати коні, а обози зробити здібними до походу.

Ген. Т.: — Армія потребує для 20.000 коней по 7 штолів. Прошу собі обчислити, кільки це є. Грошей на те не було. Виконання таких заряджень не було можливе.

Обор. от. Шеп.: Чи п. генерал знають про приказ одержаний нами на фронті, що „дня 2-го падолиста на авізо пічнеться відворот”.

Ген. Т.: — Знаю. Це був той приказ, яким заряджено рівночасно укріпити технічно задну лінію.

С.-с. К.: Чи приходили бажання, щоби боротьбу скінчити. Чи фронт дав щось подібного до зрозуміння.

Ген. Т.: — Це бажання було давне. Стрільці і старшини часто виявляли бажання кінця.

Година 11.37

Полковник Генерального Штабу Альфред Шаманек, уроджений 22. мая 1883 у Львові, нежонатий (зізнає по німецьки).

— В другій половині вересня навістила Гал. Армію тяжка криза. Агітація большевиків, Поляків, Добровольців, а навіть де-інде і з кругів нашого Правительства, довела до цього, що в деяких частинах армії почалися масові дезерції. Так пр. в II-гім Корпусі здезертирував з одної батерії булавний Пушкар з 40 гарматчиками і возами. З другої сторони починаються занедужання з причини поворотного тифу та пятнистого тифу. Ці обставини мали відемний вплив на настрої мужви. Війська не можна було назвати в ніякій мірі охочим до бою. В тім прийшла проклямація війни з Денікіном. Начальна Команда старалася остерегти перед тим, щоби, армію втягати в цю боротьбу. Пан генерал робив особисто представлення п. Диктаторови. Рівночасно одна делегація II-го Корпусу представила п. Диктаторови відносини в корпусі. Я написав до п. Диктатора меморандум, в яким я сказав, що Гал. Армія в боротьбі з Денікіном мусить улягти. В першій половині жовтня прийшло вправді до невеликих боїв на фронті Придніпрянської Армії, однак ворог чимраз більше поступенно відсував цю армію назад. Поміч Гал. Армії показалася потрібною. Але ця армія була по більшій часті звязана на большевицькім фронті, підчас коли невдачі Придніпрянської Армії чимраз більше спонукували командування цієї армії жадати, щоби й Гал. Армія вдалася в бій. В наслідок цього вже 13-жовтня мусів III-ий Корпус почати наступні акції, не мав однак успіху: під Монастирищем потеряв він цілу свою боеву силу. Щоби однак мимо всего укінчити успішно боротьбу з Денікіном і щоби зробити все, що для тої цілі було тільки можлґво, поставила Начальна Команда внесок, зліквіду-

вати большевицький фронт і кинути в бій всі сили Галичан і цілий Корпус СС. Внесок зістав прийнятний, однак через обставини на залізниці прийшли вислані частини до рішального бою за пізно, а успіх не був такий, якого бажалося. Коли Начальна Команда переконалася, що ледве є яка-небудь надія на успішне укінчення тої боротьби, натискала вона чимраз більше на те, щоб було що-небудь підпринято, щоби зліквідувати цю боротьбу. Я згадаю недостачу муніції: цілі батареї мусілося витягнути з фронту, а в деяких Бригадах в боєвій лінії находилися лиш по дві батареї.

Дня 29. жовтня цр. предложила Начальна Команда п. Диктаторови слідоучу пропозицію: наколи удасться здержати ворожу офензиву, то треба сейчас почати переговори з Денікіном. В наслідок нашої позиції відбулася знана нарада в Винниці, на якій були присутні: Гол. Отаман Петлюра, п. диктатор Петрушевич, Д-р Бурачинський (бувш. держ. секретар), Д-р Евген Левицький і начальники штабів обох армій. На цій нараді реферував я про оперативне становище і поставив внесок вступити сейчас в переговори, щоби покінчити цю боротьбу. Внесок цей не мав успіху. Недовго передтим вислала була Начальна Команда знану місію до Добр. Армії в цілі зложення згаданого протесту проти жорстокости над нашими полоненими, а знагоди присутности п. Диктатора в Винниці орієнтував його п. генерал Тарнавський особисто про висилку цієї місії.

Місія вернула вже з готовою пропозицією ген. Слащова. Вона заключила з власної ініціативи тихе перемир'я між обома фронтами. А це для Нач. Кмди було дуже бажаним, тому що становище на фронті такого відпочинку конечно вимагало. Тимчасом установлено на жадання Дієвої Армії другу нараду в Жмеринці, а на неї вислано між иншими от. Лисняка з виразним приказом орієнтувати про вислід своєї місії п. диктатора. Крім того мала ця місія поставити на нараді внесок, сейчас починати переговори з ворогом. Нарада дійсно мала цей успіх, що дозволено на перемирні зносини, однак визначено до цього певний речинець, себ-то 6. падолиста год. 14., до якого належало чекати на евентуальне инше рішення п. диктатора. Наколи до цього часу не прийде заборона від п. диктатора, можна було місію висилати. — Так довго однак не могла чекати Нач. Кмда. Від Команди Групи Добровольців прийшла депеша, в якій жадано продовження переговорів, а на случай відмовлення, мали Добровольці знову наступати. Таким чином мусіла Нач. Кмда вислати телеграфічну відповідь, в якій сказала, що вона на загал годиться на зроблені їй пропозиції і що на другий день приїде місія з конкретними пропозиціями. Дня 5-го листопада вислано зному місію от. Лисняка. Місія ця одержала припоручення перетягати переговори, тому що в склад нашої місії мали ще на другий день вступити і делегати Дієвої Армії. Крім того одержав от. Лисняк припоручення приготувати терен так, щоби місія Наддніпряньська, приступаюча в склад нашої делегації, не мала ніяких перепон. Висилка Придніпряньської місії перетяглася. З другої сторони і нашої делегації не вдалося справи відповідно перетягнути, бо вже дня 7-го падолиста цр. вернув сотник Левицький з окремим про-

токолом про вже заключене порозуміння між заступниками обох армій. В хвили його прибуття були вже новий начальний вожд і новий начальник штабу в постю Нач. Кмди, і рішення про те, чи цей протокол є правно важний, чи ні, належало в круг ділання нових відвічальних осіб.

Відносно становища армії маю запримітити слідує: боеві стани бригади зійшли до мінімум. Причиною були боротьби і пошести. Бригади III-го Корпуса не мали майже ніякої боевої сили. 14-та бриг. була розбита, 2-га і 8-ма бригади мали по 200 крісів, 11-та бриг. може 400 крісів. Бригади II-го Корпуса не були лучші. 4-та бриг. мала 80 крісів, а 7-ма бригада може 400-500 крісів. Шпиталі були переповнені. Хорі тягалися в обозах бригад, так що бригади сталися їдучими шпиталями. Умундуровання дуже нещасне, на фронті все ще находилося боевиків, які були босі, зимового убрання зовсім не було. Артилерийської муніції — майже нічого, піхотна муніція вистарчала може на один більший бій. Комплектовання тої-ж і надії на довіз, ні звідки. Настрій військ був такий, що — після одержаних звітів — частини бажали кінця.

С.-с. К.: Чи п. диктатор був повідомлений про ці обставини і чому застережено рішення що до висилки делегації на два дні, себ-то аж до 5-го падолиста.

Полк. Ш.: — П. диктатор був про оперативне і матеріяльне становище точно поінформований. Припинення рішення аж до 6-го падолиста наступило тому, що було сказане про якусь місію, яка вже мала бути в Букарешті і немов мала інтервеніювати в боротьбі між Добровольцями а Українцями.

С.-с. К.: Чи був вже в історії Гал. Армії подібний случай очікування такої місії.

Полк. Ш.: — Очевидно. В Чорткові раз по раз очікувалося якоїсь антантської місії яка мала припинити наступи Поляків, і тому армія одержувала раз по раз вказівки, держати фронт ще кілька днів, аж приїде така місія.

С.-с. К.: — Чи таке очікування мало вплив на оперативні диспозиції для армії.

Полк. Ш.: — Очевидно. Одним із таких конкретних случаїв є наприклад те, що при другім відступі в Галичині полишилося I-ший Корпус біля Тернополя і на дальше, мимо того, що загальна ситуація вимагала вже була відтягнути його відповідно назад. Це спричинило, що накопи відтак рішено мимо того відступати, цілий I. Корпус наткнувся при своїм поході на незмірно великі перешкоди і потерпів великі втрати.

С.-с. К.: Чи п. полковник числилися тепер з прибуттям згаданої місії з Букарешту.

Полк. Ш.: — Абсолютно ні. Я був переконаний, що накопиби вона і прийшла — не є ще сказаним, що вона мала приказ посередничити між обома арміями.

С.-с. К.: Начальна вислала дня 4. падолиста телеграму до Добровольческого Командування, що НКГА годиться на загал на зроблені

пропозиції, та що сейчас відіде місія з конкретними пропозиціями. Чому не очікувано висліду нарад в Жмеринці.

Полк. Ш.: — НКГА була в примусовім положенні. Командування Добровольців напірало та хотіло знову починати свою офензиву. Успіх такої офензиви був без сумніву певний: війська не мали ніякої опірної сили, а треба було числитися й з тим, що удар Добровольців заведе їхні частини в район Немирова, де знаходилося 2.000 наших хворих і ранених. Цего хотіла оминути Н. Кмда. Відтранспортовання хворих з Немирова не було можливе. Колійка з причини снігових завій була не до ужитку. Транспорт підводами невістарчаючий і неможливий. Наколи-би прийшло до якої-небудь воєнної акції, всі хворі безуслівно були би лишилися ворогови.

Ц.-с. К.: Чи числилися п. полковник з тим, що заступники Гал. Армії прийдуть з Жмеринки з дефінітивним рішенням.

Полк. Ш.: — Я очіував такого рішення з цілою певністю. Заступники мали припоручення налягати на це, щоби таке рішення дійсно запало. Тому і мабуть сказав п. генерал Тарнавський, що він евенуально мусів би ділати самовільно. Начальна Команда мусіла обстоювати на тім, щоби таке рішення запало, і щоби знала в яким напрямі вести дальші переговори.

С.-с. К.: Наколи вернув сотник Левицький, у кого він зголосився, та чи роблено йому які закиди.

Полк. Ш.: — Він зголосився у мене в присутности генералів Тарнавського, Микитки і Ціріца. Відносно закидів, то я питався його, як він міг же приступити до договору. Він оправдувався (як я запримітив — в дуже схвильованім і розгаряченім настрою), немов вони ділали під пресією Денікінців та що Добровольці грозили продовжувати свої наступні акції. Запримічую, що делегація не мала ніяких повновастей також і заключувати які-небудь договори: це було виразно зазначене в документі, що вона має право тільки переговорювати. Крім того переказав я виразно отаманови генерального штабу Ерле, що наколи-би й дійшло до якого-небудь порозуміння — на всякий случай акт має бути кінцево підписаний доперва в постою Начальної Команди.

С.-с. К.: Чи знають п. полковник з воєнної історії народів подібну ситуацію якої-небудь іншої армії.

Полк. Ш.: (надумується) — В такій ситуації ледви чи хто був. Кожний случай є відмінний. Однак я мушу зазначити, що наш случай є під певним зглядом одинокий: ми є одинокі, що позістали з нашої держави. Коли не стане армії, тоді нема ніякого вигляду, або дуже малий — на удержання нашої держави. Крім того одержав п. генерал Тарнавський в Чорткові припоручення від п. Диктатора, під всякими услів'ями удержати армію. Цим руководилася Начальна Команда: згода на перемир'я, дальше ведення переговорів, все мало тільки одну ціль: у д е р ж а т и а р м і ю .

Пр. с. от. Шух.: Чи Отаман Петлюра обіцяв які-небудь доставки для армії.

Полк. Ш.: — Обіцуювано дуже багато. А армія не одержала властиво нічого. Всі ті невиконані обіцянки привели вкінці до того, що остаточно ніхто вже таким обіцянкам не вірив, а впрочім зима поступила вже так далеко, що — наколи-би й тепер одержано все можливе — то це не змінило-би основно ситуації.

Обор. от. Шеп.: Чи мали п. полковник надію дістати які-небудь резерви від Наддніпрянської Армії.

Полк. Ш.: — Це було зовсім виключене. Придніпрянська Армія була в далеко гіршій матеріальній і моральній положенні, чим наша армія. Дезерції до ворога цілими частинами були в них на порядку деннім. В нас таких зовсім не було. Придніпрянська Армія була в постійнім відступі, а наша армія мусіла майже з дня на день примати нові відтинки фронту від Придніпрянців.

Обор. от. Шеп.: Чи одержала Начальна Команда звіт команданта 4-ої Бригади, що — наколи ця Бригада ще 24 години останеться на фронті — то вона сама від себе розложиться, та що це його послідний звіт відносно положення Бригади, в службовій дорозі . . .

Полк. Ш.: — Дослівно того звіту Начальна не одержала, однак він був використаний в окремій звіті II-го Корпуса.

С.-с. К.: Чи знають п. полковник про повстання на тилах Денікіна.

Полк. Ш.: — Очевидно знаю. Були однак повстання і на наших тилах: в районі Проскурова і у Ворошилівці. Повстання по обох сторонах рівноважилися.

С.-с. К.: (година 12.10). Приступаємо до другої точки обжаловання відносно невиконання приказу ч. оп. 1405. Штабу Головного Отамана з дня 1-го падолиста ц. р. що до переведення відступу галицьких військ.

Полк. Ш.: — Передусім стверджую, що цей приказ був ініційований нами самими. Штаб Головного Отамана питав, чи ми годимося на евентуальне відтягнення фронту, а тоді Начальна Команда поставила внесок відступити не тільки так далеко, як це пропонував Штаб Головного Отамана, а навіть ще кільканайцять кілометрів дальше, бо через те ще більше скорочувалося фронт. Приказ звучав виразно, що „фронт належить відтягати поступенно”, а це переводилося в Галицькій Армії навіть ще перед одержанням цього приказу. Відійти також і поза Немирів мусілося полишити, тому що цілий райом був переповнений хорими, а відтранспортовання хорих і ранених з того району було неможливе. Тому рішила Начальна Команда покищо зрезигнувати від дальшого відступу, а перевести його доперва при зміні відносин. Це рішення було також і по думці одержаної директиви. Крім того донеслося це Штабови Головного Отамана, при чім Начальна подала також свої причини. Відповідь не надійшла, так що Начальна Команда була тої думки, що Штаб Головного Отамана годиться на це.

С.-с. К.: Як далеко були шпиталі від фронту.

Полк. Ш.: — 15 кілометрів.

С.-с. К.: Чи це не було за близько і чому відступу не прилагоджено задалегідь.

Полк. Ш.: — Це було аж надто близько. Приготовлення до відступу зарядила Начальна Команда ще перед одержанням цього приказу. Однак нагла зміна атмосферичної погоди незмірно це утруднила, а передусім зробила неможливим відтягнення хорих і ранених.

С.-с. К.: Що зарядила Начальна Команда на одержаний 5-ою Бригадою приказ Добровольческого Командування завагонуватися та їхати до Єлисаветграду. (Читає акт).

Полк. Ш.: — Відповідь є в актах: Без висліду ведених конкретних переговорів ніяких кроків і рухів не починати.

Пр. от. Шух.: Яку ролю грав — по думці п. полковника — в тій справі сотник Левицький.

Полк. Ш.: — Після моєї думки він ділав зі всім щиро. Я згадаю, що він, знаючи докладно обставини, виступав після найліпшої волі і совісти.

(Суд віддаляється на нараду).

С.-с. К.: Рішено відкинути внесок на увільнення обжалованих від слідчого арешту, тому що це залежить від команданта.

Розправу відрочується до год. 3. попол.

Пополуднева Розправа.

Початок година 3.30

С.-с. К.: — Тому що дня 10. падолиста о год. 3. оголошено обом обжалованим зарядження проти них доразового поступовання, а від цього часу якраз минуло 72 години, тому рішив суд перейти до звичайного поступовання, що дотичний командант затвердив.

На салі появился спів-обжалований от. Лисняк, а тому що і проти нього підноситься обжаловання, має згаданий три дні до намислу в цілі обдумання оборони.

От. Лисняк: резигнує.

Обор. пор. суд. Кізь: Ставляю внесок на три дні до приготування оборони.

(По порозумінні з обжалованим отам. Лисняком — цофає).

От. Лисняк подає свої генералія: уроджений 25. цвітня 1882., в Городенці, греко-кат., активний, матура гімназіяльна, асентирований 1903., 23 місяці на фронті, 3 рази ранений.

Пр. п. с. Кал.: Оголошує акт обжаловання.

От. Лисняк: Підчас мого службового побуту в Жмеринці для переведення розв'язання 14-ої Бригади покликано мене телефонічно до постою Начальної Команди, чому — я тоді не знав. В Винниці дістав я припоручення їхати до Штабу Добровольчеської Армії, передати згаданий протест і переговорювати що до виміни полонених.

Неофіційно одержав я припоручення вивідати, під якими умовами годили-бися Добровольці на евентуальне перемир'я. Виконати це послідне було дуже легко: Добровольці зовсім радо прийняли відносну дискусію, а щоби станути на трівкім ґрунті, сказав ген. Слащов, що зателефонує до Денікіна. Сотник Левицький виїхав скорше, а я лишився для вичікування цієї відповіді. З нею то приїхав я назад

і одержав від п. ген. Тарнавського припоручення удатися до Жмеринки на нараду і сказати все в чотири очі п. диктаторови. Приказ цей виконав я не на чотири, але на шість очей. Свідком був іменно от. Ерле. Я поінформував п. диктатора, сказав йому, що мене вислано офіційно з таким, а неофіційно з другим припорученням. От. Ерле є свідком, що п. диктатор о змісті є поінформований.

Вечером велися переговори в нашій сальонці, та в першій частині цих нарад висказався п. диктатор, що потягне п. ген. Тарнавського до відповідальності; коли однак четар Паліїв переговорив і вияснив становище, тоді сказав п. диктатор: „Тепер я виджу зовсім інше становище” і сказав далі „мені треба кілька днів, аби виїхати з Кам'янця”, говорив також про депозити і пригадує собі суму 150 мільонів. З цього всего мав я враження, що п. диктатор розуміє ситуацію так, як це сказали представники армії, та як її розумів п. генерал: що наше становище безвихідне.

В межичасі зажадав ген. Слащов відіслання конкретної відповіді в протязі 24 годин; що на це відповіла НК. — не знаю. Мене вислано другий раз з правом заключувати тільки перемиря. Крім того одержали ми інструкцію письменно. (Повторює зміст з пам'яті).

Сказано було так: не розходилося о сейчасові заключення, я зазначую це виразно, ходило о якнайдовше проволікання. В Жмеринці сказано нам, що за 2-3 неділі армія буде обути й одягнена, а фаховці з генерального штабу сказали, що армія не видержить ані двох до трьох днів. Ми дістали право лише переговорювати о перемиря. Що ми більше зробимо, цього не потребує признати НК. Тимчасом Добровольці не годилися ніяк на перемиря, а хотіли тільки сейчасового мира; наколи-би не були на це згодні, грозили вони на другий день наступом. Те, що ми заключили — це був тільки протокол, який треба було ще затвердити. Він був основою, на якій треба було далі переговорювати, і тому от. Ерле і я поїхали ще до Одеси.

С.-с. К.: Чи п. отаман почувуються до вини.

От. Лисняк: (здивовано): — Ні.

С.-с. К.: Чи ген. Слащов був інформований про те, як далеко йдуть ваші повновласти.

От. Лисняк: — Моя письменна повновласть є в Штабі Добров. Командування ще й тепер, так що вони точно переконалися, як далеко сягають мої права.

С.-с. К.: — Чи, вернувши з Жмеринки, Ви інформували п. ген. і п. полковника.

От. Лисняк: — Так. Я здав звіт про те, що я говорив про згадану справу, а обширніше реферував от. Шухевич.

С.-с. К.: — Чи Ваш погляд про майбутню думку п. диктатора Ви сказали п. генералови.

От. Лисняк: — Мабуть. Здається, що так. Але точно не пригадує собі.

С.-с. К.: Як прийшло до першого тихого завішення оружжя.

От. Лисняк: — Добровольці відносилися до нас з найбільшою ввічливістю і куртуазією, прямо самі оферувалися. Вони то самі пропонували, коли прийшла відповідь від Денікіна, що вони дадуть нам час надумуватися. Впрочім не всюди вони того придержувалися і наступали мимо то на 5-ту Бригаду.

С.-с. К.: Як Ви розумієте приказ ген. Слащова до 5. Бригади, щоби вона завагонувалася і переїхала до Єлисаветграду.

От. Лисняк: — Добровольці призвичаєні мабуть від Придніпрянської Армії, що тамошні старшини приходили зі своїми ранними звітами і переходили на сторону Денікіна, а навіть був випадок, що прийшов старшина до Добровольців, згори казав собі приготувати квартири й їду для своєї батареї, яка пізніше мала перейти.

С.-с. К.: Чому не звернули Ви увагу на брак повновастей до заключення договору, який „обов'язує” з хвилиною підпису.

От. Лисняк: — Ходило о узискання на часі, а ми думали, що НК не прийме цього і знову узискається на часі; наколиби цей протокол зівстав підписаний і Нач. Кмдою, доперва тоді можна булоби уважати його правним документом.

С.-с. К.: Яку роль грав ген. Шіллінг в цій справі.

От. Лисняк: — Він не був присутним при переговорах. По підписанні нами передано йому цей акт до затвердження, а наколи і він підписав, поїхав сотник Левицький з протоколом по підпис Началь. Вожда. Наколи той не бувби підписав, треба булоби робити поправки і знову зискалобися на часі. Моє переконання є таке, що це проволікання осягнено, бо на примір і тепер ще справа перетягається.

С.-с. К.: Чи с. Левицький знав про це, що тут треба підпису Начального Вожда.

От. Лисняк: — Думаю, що ні. Він сейчас по прийнятті, яке улаштовано для нас у Добровольців, не був цілком тверезий.

Пр. от. Шух.: Що було умовлено відносно нашого Правительства.

От. Лисняк: — Було сказано, що Правительство не виконує територіяльної влади, остається однак і має право зноситися з другими державами. Додаткові зміни відносно Правительства мало обговоритися в Одесі і в тій цілі треба було тамтуди їхати. Правительство яко таке мало увійти під покров ген. Денікіна.

Обор. от. Шеп.: Чи наш фронт довідався про це тихе перемир'я і як він прийняв його.

От. Лисняк: — Добровольці це перемир'я самі нам предложили, застановлення ворожих кроків прийняв фронт з полекшою і вдоволенням.

Обор. пор. Кізь: Чи Ви думаєте, що це перемир'я принесло нам шкоду і в яким стані застали Ви — при Вашім переході через фронт — наші частини.

Ст. Лисняк: — Я переконаний, що тут і найменша павза в боротьбі принесла нам тільки користи. Стан фронту був дуже злий. На 4 кілометри фронту 4-ої Бригади стояли чотири полеві сторожі. Зміни не було. Падали дощі. Люде були голі і без чобіт. Командант Бригади

і майже ціла армія знали про те, що їду до Денікіна: Я в нікого не вичитав на лиці, що він обурюється на те, що я пішов до Денікіна.

Обор. пор. Кізь: Чи Ви уважали цей акт як правний.

От. Лисняк: — Безумовно ні. Тут треба було ще затвердження Н. Команди.

Пр. от. Шух.: Чому Ви підписували все як Галицька Армія, а не як Українська.

От. Лисняк: — Я на це не звернув уваги. Мене вислала Галицька Армія і в імені такої я виступав.

Година 4.23 зізнає полковник-лікар Д-р Андрій Бурачинський, подає генералія.

С.-с. К.: напоминає свідка на обов'язок зізнавати правду.

Полк.-лік. Д-р Бур.: Вже в Галичині були санітарні відносини Гал. Армії дуже лихі; вони змінилися на Придніпрянщині ще на некорист(. В дні 1. жовтня цр. було в Армії разом 2.300 хорих, а крім того 600 недужих в домі виздоровців. Разом тільки в лічницях — около 2.900 хорих. Крім того приблизно таке саме число при частинах і при обозах, значить в цілій Гал. Армії було з початком жовтня около 6.000 хорих.

При кінці жовтня побільшився стан хорих в лічницях на разом 5.000 хорих, а наколи візьмемо таке саме число при частинах, то вийде як стан хорих на армії з кінцем місяця жовтня около 10.000 - 11.000, себ-то 20-22% Армії. Стан хорих в Армії поступенно побільшується. В сучасний мент — після обчислення з дня 12. падолиста — находиться в лічницях армії 5.800 до 6.000 хорих, а додавши до цього приблизно таке саме число хорих при частинах, треба сказати, що тепер маємо ми в армії около 12.000 - 13.000 хорих.

Ми мусимо бути приготовані, що та цифра ще значно зросте; находимося в пошестній полосі, а при найменшій пересуванні через зміну постою і квартирі зараза ще побільшиться. Неосальварзан одержали ми в послідних днях і то навіть в поважній кількості, однак ужиття цього средства лічить тільки з хороби, однак не хоронить перед заразою відворотним тифом. Наші люде б'ються, все ті самі, вже цілий рік, а зробили в тім часі дві офензиви під Львів, два відступи в Галичині, одну офензиву аж до Київа, значить більше, як 1.500 кілометрів. Того рода зужитковання сил не може ділати корисно на відпорність проти недуг і хоріб: смертельність в армії росте з дня на день.

В Запасній Лічниці ч. I. умерло за цілий місяць жовтень 149 люда, а вже за одну декаду падолиста померло 69 людей; в Полевій Лічниці умерло в місяці жовтня разом 39 хорих, а вже в тій декаді падолиста 16 людей.

Наша армія потребує тільки для асанізації найменше три-до чотири-місячного відпочинку. Треба звернути увагу на це, що в цілій армії маємо разом 29 дипломованих лікарів, а санітарних старшин дуже мало і то тільки такі з дуже коротким часом медичних студій.

Вже 24. серпня цр. вислав я через Інтендантуру НКГА до диктатури письмо, в яким звернув я увагу вже тоді на грозячу катастрофу з причини недуг. (Перечитує акт.)

Можу запропонувати стос депеш, в яких удавався я до всіх Управління, Гол. Отамана, Диктатури, Головн. Санітарного Управління, Міністерства здоров'я з проською о санацію тих відносин. На ті телеграми не дістав я взагалі відповіді, а десь колись тільки обіцянку „що ужитись заходів”.

Ц.-с. К.: Які обставини панували в лічницях.

Полк.лік. Д-р Бур.: Тепер ми не маємо „лічниці”, а тільки „склади хорих” з яких виноситься трупів. Їсти не можна дати, бо нема грошей, за що купити, раз дали нам цукор для обміну, однак коли цей появився в більшій кількості на ринку, впав очевидно сейчас на ціні і знову не приніс хісна. В натурі дістається мало.

Те, що горстка наших лікарів робить тепер своїми невистарчаними силами, є подиву гідне: зараз лежить 6 галицьких лікарів хорих на тиф, один недавно помер. Я є активний старшина-лікар. Підчас всесвітньої війни були санітарні відносини на поодиноких відтинках італійського фронту дуже лихі, але чогось подібного — як тепер — я ще не видів. На нараді в Винниці обговорювано ці відносини дуже докладно, а про санітарні справи говорили тоді сотник-лікар Д-р Коцовський і сотник-лікар Д-р Білосор.

Обор. от. Шеп.: Чи п. полковникови є відомо, що галицьких хорих трактується в придніпряньських лічницях як ворогів.

Пр. от. Шух.: Ухилю це питання.

Обор. от. Шеп.: Прошу це запровадити. Як п. полковник пояснюють це, що в часописях часто читається, немов медикаменти вже надійшли і чи ми які з них одержували.

Д-р Бур.: Що було, то ми одержували.

Обор. от. Шеп.: Чи стрільці хочуть іти до лічниці, і куди вони йдуть, коли виходять з них.

Д-р Бур.: Так стрільці як і старшини нерадо йдуть до лічниць, а навіть бояться шпиталів; це очевидно не повинно бути. По виздоровленні не йдуть прямо на фронт, а тільки до приюту.

(З запряження свідка резигнується.)

Година 5. попол. Четар Дмитро Паліїв — свідок, уродж. 1896., Перевозець, пов. Калуш, студент прав, четар, особистий адютант начального Вождя. Упіннений — зізнавати тільки правду — зізнає: Про переговори з Добровольцями я нічого ближчого сказати не можу. Точок умови я не знав. Наряду в Жмеринці скликано з ініціативи Придніпряньської Армії. По дорозі до Жмеринки інформувалися ми у п. от. Лисняка про хід і стан переговорів, однак він не відповідав точно і сказав, що він зв'язаний тайною. В Жмеринці відложено нараду — місто 3. падоліста год. 19 — на день 4. падоліста год. 9. На нараді брали участь Гол. Отаман Петлюра, диктатор Д-р Петрушевич, президент міністрів Мазепа, командарми Придніпряньської, команданти усіх груп Придніпряньської Армії та депутати наших корпусів.

Кожний з командантів груп представляв положення як найбільше критичне і жадали 2-3 тижні відпочинку, щоби бути боездатними; Запоріжська Група, яка особисто не була заступлена, депешувала, що положення і в неї є критичне, що вона однак може битися, наколи

мати ме доповнення й одяг. От. Сальський в довгій промові, повній трагізму представляв положення, як крайно критичне. Жадав, щоби цей день стався історичним і щоби рішити, куда іти. Генер.-квартирм. полковник ген. штабу Капустянський говорив те саме. Я прочитав заяву Нач. Кмди, сказав, що треба зовнішньої помочі, бо внутрішня завела, і поставив в імені Нач. Кмди наглий внесок — вступити сейчас в переговори з Добровольцями в цілі осягнення перемиря. Один старшина гал. етапу жадав резолюції, яка обов'язувала би Правительство і Головного Отамана.

На те сказав Гол. Отаман менш-більш таке: „Ви кажете, що положення критичне, а я кажу, що воно не критичне.” Сказано дальше, що він вже зарядив реквізицію одягів та убрання, та дав і нам вільну руку, щоби реквірувати все, що нам потрібне.

В імені Штабу Гол. Отамана говорив відтак підполк. ген. штабу Долежалъ. І він сказав, що положення не є критичне, бо є вже полу-чення між обома арміями. Сказав дальше, що армію треба відтягнути на лінію, де вона може відпочивати, а тих кілька тисяч людей, які представляє собою зараз Галицька Армія, легко буде там одіти і про-рарчувати.

Його думку збили от. Ерле і полк. Капустянський, кажучи, що при першій переломі між обома арміями була ще майже ціла Гал. Армія здібна до ужитку як резерва на денікінському фронті, а що тепер таких резерв ніяких нема.

Голос забрав президент мін. Мазепа. Сказав також, що тепер положення не є критичне, що за кордоном наше становище все поліпшається, та що вже іде місія антанти з Букарешту. „Які-б не запали на тім зібранні ухвали, то вони Правительства не вьжуть, як і не вьжуть трох четвертин цілої армії, бо ця армія хоче боротися.”

Відтак відбулася нарада відпоручників з кожного полку, на якій я не був присутний.

Сотн. Д-р Цьокан, який брав участь на ній, сказав мені, що були нарікання, немов би не було чим стріляти і т. и.; на це мав сказати Гол. Отаман, що він „сам буде воювати.”

Підчас перерви питалася Нач. Кмда з Винниці про хід нарад; от. Ерле відповів, що наради йдуть з такою самою метою, як свого часу в Винниці; сотн. Кох, який був при апараті, передав просьбу п. генерала до п. диктатора о рішення того-же, а наколи-би таке не запало, то п. ген. мусіли-би ділати самовільно, бо немов мужва цього жадає. Я предложив цю депешу п. диктаторови, а той відповів, що він витягне з цього консеквенції.

На окремій нараді гал. старшин зажадав п. диктатор образу про настрої стрілецтва. Корпуси говорили з початку про настрій а не об'єктивну ситуацію. Тоді п. диктатор встав і заявив, що Нач. Кмда формально відокремилася від фронту, що вона не тільки тепер, але й передше не виконувала приказів Гол. Отамана, бо — місто цілим корпусом — наступала тільки одною Бригадою. Дальше, що п. диктатор відносно ген. Тарнавського витягне свої консеквенції.

Отам. Букшований і сотн. Гнатевич спротивилися словам п. диктатора, наче би Нач. Кмда не вела бою з серця, а тільки тому, що мусіла; сказали, що прикази Нач. Кмди приходили точно і в добрім дусі.

Відтак говорив я і сказав, що наколи Нач. Кмда не ділає по думці п. диктатора, то тому винен п. диктатор, бо ми все просили о зміну постою п. диктатора і о приїзд нашого Правительства до Винниці. Я зазначив, що старшини на цій нараді говорили тільки про настрій, а не про ситуацію на фронті. Як що п. диктатор стоїть на становищі, що загальна українська справа вимагає, щоби армія билася аж до погібелі, тоді так і Начальна як і війська приказ виконують і дійсно будуть битися та гинути. Як що однак п. диктатор стоїть на становищі, що армію треба ратувати, то Начальна є тої гадки, що критичний момент вже надійшов, і що тепер треба рішитися, чи армію пожертвувати, чи дати їй можливість якого-небудь дальшого життя.

Тоді сказав п. диктатор: „Я безусловно мушу задержати армію, і аби її спасти, я перейду до Денікіна.” (Порушення на салі; судді й оборонці щось нотують.)

Зі слів п. диктатора, що він піде до Денікіна, вивязалася дискусія. Старшини почали представляти справу инакше, почали вицофуватися і зміняти фронт, так що п. диктатор сказав, що він тепер не знає, чого держатися. Дальше сказав п. диктатор, що він хоче їхати до Винниці, однак є немов вязаний та окружений шпіонами Петлюри та Поляків; дальше — що члени Правительства Голубович і Макух перенесли вже свій ґрунт до Відня і виїхали, а тільки п. диктатор зі своїм апаратом лишилися в Камянці.

Постановлено, що ми на нараді, яка мала відбутися спільно з Наддніпрянцями, внесено резолюцію про негайне почаття переговорів з Добровольцями.

На всякий слухай було рішено, принципіально можна вести переговори з Денікінцями, належить однак чекати до дня 6. падолиста год. 14., тому що мала приїхати якась делегація, яка має вратувати Україну.

С.-с. К.: Хто по приїзді до Винниці здавав доклад п. генералу і яке вражіння віднесли були п. генерал і п. полковник Шаманек.

Свідок: Ми всі були покликані. Я сказав п. генералови, що п. диктатор принципіально годиться перейти до Денікіна, що він однак хотів чекати на „критичний момент”. П. Диктатор сказали, що немов Правительство Придніпрянців задумує в крайнім случаю перейти до большевиків, а він — п. диктатор хоче видержати при своїм союзнім обовязку аж до цеї послідної хвилі, і хотів оминути клеймо зради, яке кинуло бися на него, наколи би він з Денікіном порозумівся скорше. До большевиків п. диктатор не піде, а з хвилию переходу Правительства до комунізму, зникають для п. диктатора його союзні обовязки. Так і п. ген. Тарнавський, як і п. полк. Шаманек з того докладу безусловно мусіли винести вражіння, що засадничо диктатор годиться на добровольческу орієнтацію. Ходило тільки о момент а до 14. год. 6. падолиста мала прийти депеша з рішенням.

С.-с. К.: Чи збори в Жмеринці були збором чисто військовим, чи рід віча.

Свідок: Це був рід воєнної наради, яка мала рішити долю армії. Отаман Сальський заявив: „Ми мусимо рішитися і сьогодні сказати собі ясно, куди нам треба йти . . .”

С.-с. К.: Як Ви розумієте висказ підп. Долежала що армію треба „відтягнути від ворога.”

Свідок: Цего не можна розуміти. Це також сказав і от. Сальський, який, збиваючи виводи підп. Долежала, сказав, що такої лінії нема.

С.-с. К.: Може підп. Долежалъ розумів це так, що треба з ворогом порозумітися.

Свідок: Ні. Боже борони. На нашій нараді з п. диктатором сказав пполк. Долежалъ по німецьки, що він є першим, який перейде до Денікіна; на на головній нараді говорив так, як п. Гол. Отаман, а в нас так як п. Диктатор.

Пр. от. Шух.: Чи свідок допускає злий намір ген. Тарнавського, полк. Шаманека, або от. Лисняка.

Свідок (рiшучо): Виключаю. Ген. Тарнавського знаю тільки як щирого Українця, от. Лисняка вже давно від Укр. Січових Стрільців, а полк. Шаманек, це чоловік праці, про якого така думка зовсім недопустима.

Прок. п. Кал.: Чи п. ген. Тарнавський був би дійсно ділав супроти волі Правительства, чи він тільки так грозив.

Свідок: Я думаю, що п. генерал хотів тільки спонукати п. диктатора до рішення, бо там на нараді хотіли справу знову перетягати.

Прок. пок. Кал.: Що п. диктатор розуміли під своїм закидом на нараді „Нач. Кмди не виконує приказів Гол. Отамана”, а зглядно веде боротьбу не від серця.

Свідок: Я думаю, що це була інтрига пполк. Долежала, який мав якісь особисті обрахунки з полк. Шаманеком і длятого в таким напрямі інформував п. Диктатора.

Член суду от. Бубела: Чи от. Лисняк повідомив п. диктатора, що місія зістала вислана.

Свідок: Мені сказав п. от. Лисняк, що він інформував п. Диктатора.

Оборонець: Чи Ви впливали на п. генерала політично.

Свідок: Тільки при деяких випадках; раз, щоби злагодити непорозуміння між от. Петлюрою а п. диктатором.

От. от. Шеп.: Чи Вам відомо, що про сотника Давидяка?

Свідок: Так. Раз нам був сказав п. диктатор, що він для переговорів з Денікіном приготує місію, зложену між іншими з Д-ра Назарука і сот. Давидяка. На нашу відповідну просьбу прийшло рішення, що висилка тих панів поки що є злишна.

Об. пор. Кізь: Чи крім представлення недостач на нараді в Жмеринці висказувалися які старшини, який політичний напрям повзяти?

Свідок: Так. Полк. Капустянський сказав виразно, що одинокою дорогою для нас є тільки переговори з Добровольцями, і сказав також

(здається, що він був), що до Поляків також не можна йти з огляду на Галичан.

Година 5.50 четар Паліїв складає присягу. По присязі на відносний запит заявляє, що зі зізнань не має до змінення.

С.-с. К.: (звертається до обжал. полк. Шаманека) Чи особисті відносини між п. полковником а пполк. Долежалем були дійсно напружені?

Полк. Ш.: — Я про це говорити не можу.

С.-с. К.: Яке Ви маєте відносно того вражіння?

Полк. Ш.: — Я маю вражіння, що таке напруження мало місце. Чим раз то знову приходили з Штабу Гол. Отамана прикази з критиками, немов Нач. Кмда не працювала би так, як цього бажає Штаб Гол. Отамана. Може бути, що тут можливо співділала також якась особиста нота.

Год. 18. зізнає свідок поручник Ковальський Родіон, ур. 1893, Романівка, пов. Теревовля, греко-кат., вільний, укінчений правник, поручник, начальник дефензивної розвідки при НКГА. Упіннений.

С.-с. К.: Свідок має зізнати про стан і настрої армії та її тилів в кінці місяця жовтня та початку місяця падолиста.

Пор. Коваль.: Після наспівших в бюрі дефензивної розвідки звітів — стан військ, урядів, управлінь і тилів представлявся в згаданім часі дуже некорисно. Я маю вражіння, що пружину, яку можна до якоїсь степені тут в цім случаю натягнуто за багато. Як розвідчий старшина австрійської армії видів я послідні змагання австрійської державности боротися з надходячою австрійською революцією і запам'ятав собі ті симптоми, які тоді запримітити я мав нагоду. Ті самі симптоми видів і виджу я тепер: на задах нагло всі уряди відказалися від послуху, нагло видно саботаж, агітацію, розклад, а все це на задах. З задів підходить вперед до армії. Армія може ще втриматися, а тут зади вже падають.

Розвідчі старшини ворожих держав переїздили нашу державу вздовж і впоперек як хотіли. Поліційний апарат підупав. Вороги знають про нас більше, як ми самі. Про деякі деталі і висновки довідався наш уряд доперва від переловлених звітів французької розвідки. Ворожа пропаганда робила своє. Ложні вісти кружляли довільно. Польський елемент зорганізований як слід, щоби нас знищити: всі польські цукроварні мілітарно і економічно успіли ділати на нашу економічну шкоду. Знаний українофоб граф Грохольський їздив по винницькім повіті з перепусткою від Гол. Отамана. Все це голосив я п. Гол. Отаманови, сказав йому, що дисципліна у нас є, однак не вільно її натягати, бо може наступити криза; на нараді в Винниці реферував я про те все, а Гол. Отаман прийняв все до відома. Про настрої на фронті можу зголосити: відношення до старшин чудове, відношення до Наддніпрянців й Денікіна лихе. Всюди стрінулося питання, чому ми Галичане маємо боротися на всі сторони, а тутешне пузате і здорове населення сидить спокійно в хаті, а навіть їсти нам не дасть. Нашої армії розложити ці обставини і ці чутки не були в силі, бо ми не мали де втікти. Однак саботаж придніпрянських урядів й управлінь

були все нарочні. Придніпрянські лікарі наприклад є всі Денікінці, які тайно є зорганізовані, а коли я хотів одного арештувати, то він мені цинічно сказав, що тоді галицькі хорі пімруть без лікарської опіки.

С.-с. К.: Який був настрої відносно Денікіна?

Свідок: Були погрози, щоби Нач. Кмда покінчила війну з Денікіном. Навіть деякі старшини заявили, щоби або перейти до повстанців і згинути, або нарешті скінчити з Денікіном. Сили Денікіна численно не цілком переважали нас, однак спосіб боротьби, знакомість тутешних обставин, висока здібність і знання партизанки, напади на наш флянк і наш тил, налеті сильною і доброю кавалерією — це все деморалізувало наших стрільців, при звичаєних тільки до регулярної й методичної боротьби і необзнакомлених з льокальними відносинами. Добровольці знали й використовували цю свою висшість.

Пр. от. Шух.: Чи підчас перемиря відтягав Денікін які сили з нашого фронту?

Свідок: Ні. Противно це перемиря принесло нам певну моральну користь у тутешних селян: в деяких повітах мужики вже були зорганізувалися до повстання проти нас і готовилися до того, щоби кинути на наші відступаючі обози. Однак коли прийшла перша тільки чутка про переговори з Денікіном, утихли всі змагання до повстанських акцій, бо почалися бояти певної й великої кари.

Година 18.25 — свідок присягає. Зізнань своїх не змінює.

Зізнає свідок четар Іван Гураль, ур. 1894., Гумниска, повіт Камінка Струмилова, греко-кат., вільний, студент прав, приділений до муніційного реферату НКГА.

С.-с. К.: Упоминає свідка і жадає звіту про стан муніції, оружжа і запасів в тих матеріялах.

Свідок: Гал. Армія мала до 25. вересня цр. два способи здобування муніції, перше — закупно в краю, друге — закупно за кордоном. Дня 25. вересня заборонив уряд закуплювати муніцію в краю, тому що це було немов за дорого. З закордону Гал. Армія підчас свого побуту на Придніпрянщині мала три муніційні транспорти з Румунії, а саме: — 30. серпня разом 300.000 крісових набоїв, себ-то по 15 набоїв на стрільця і 600 гарматних набоїв, значить по 3-4 стрілів на гармату. — 19. вересня разом 600.000 крісових набоїв, себ-то по 30 патронів на боевика і 2.600 гарматних стрілів, себ-то 20 набоїв на гармату. — 21. жовтня разом 480.000 крісових патронів, значить (тому що боевий стан в межичасі вже значно зменшився) по 70 стрілів на стрільця, 1.200 гарматних стрілів, себ-то по 10 стрілів на гармату.

На загал можна сказати, що транспорти надходили з регулярністю раз на місяць, а кожний такий транспорт вистарчав на пересічний один боевий день. Як довго армія була в наступі на большевиків, то таке муніційне доповнення могло вистарчати: армія була в офензиві, запотребування набоїв було менше, тут і там малося муніційну добичу. Однак теперішній стан дефензиви запотребовує багато більше патронів, а з другої сторони й нема нагоди та можливости робити яку-небудь добичу. Коли видано послідний транспорт муніції з 21. жовтня, то вже за кілька днів фронт знову жадав нових набоїв.

Відносно оружжя — то армія одержала за цілий послідний місяць 500 крісів; з тих найбільша часть була нездалих. Наколи кріс такий зіпсується, то трудно його направити, бо одинока майстерня не мала знарядів. Зіпсуті гармати треба було стягати з фронту. В армії находиться разом зараз 35 гармат не до ужитку, з тих є 20 попсованих, а для 15 нема муніції. Зазначую, що ті гармати стріляють без перерви вже від початку української війни, так що довго стріляти ними вже не можна.

Нач. Кмда писала часто меморанда відносно того стану оружжя. Один наш старшина їхав до Камянця, вони ухвалили бюджет, але дістати — ми нічого не дістали.

Пр. п. Кал.: Чи багато можна було закупити в краю самім?

Свідок: Це було заборонене. Впрочім я переконаний, що тим, що ми тут закупимо, ми не виграємо. (Сміх на салі).

Об. от. Шеп.: Чи свідкови відомо, що тутешні селяне купували від стрільців і міняли на хліб набої, кріси, а навіть скоростріли?

Свідок: Ні.

(З заприсяження резигнують).

Година 18.37 зізнає свідок пор. інтендант Петро Хомич, ур. 1891, Михайлевичі, пов. Дрогобич, греко-кат., вільний, активний старшина. Зізнає: В Галицькій Армії є 75% фронту без одностроїв, 50% без обуви, грошей загальний брак. 75% не має по більшій части плащів, ані білля. Число черевиків є трохи більше, але зате їх рід дуже злий. Матеріяльних довозів армія від нікого не діставала і мусіла оператися зовсім на те, що собі здобула в бою, або закупила. Брак грошей був такий, що в останніх часах навіть і через один місяць не виплачувалося льону., (порушення на салі). Диктатура це знала. Придніп. Армія — оскільки мені відомо — діставала більше як ми, однак доказів на це не маю. Пропорціонально вона діставала однак більше як ми.

(З заприсяження свідка резигнується).

Пр. п. Кал.: Ставлю внесок на переслухання п. диктатора і пполк. Долежала як свідків на обставину, що Нач. Кмда не виконувала точно приказів Штабу Гол. Отамана.

Об. с. Шал.: Прошу цей внесок відкинути, бо він є нонсенс. Панове є обжаловані о один конкретний чин, а цей вияснити маємо свідків тут; покликувати свідків на нові обставини — це є нонсенс. Хиба що п. прокуратор розширить обжаловання ще на нові точки.

Натомість ставляю внесок відчинити акта, в яких так п. ген. Тарнавський, як і полк. Шаманек вже заздалегідь звертали увагу так Гол. Отамана, як і п. диктатора на стан армії і вияснявали положення.

Об. с. Шеп.: Високий Суде. Ходить о це, чи п. диктатор засадничо згодився на крок ген. Тарнавського, чи ні. Свідком на цю обставину — після моєї думки — може бути тільки високопоставлена особа, яка мала нагоду в критичних днях говорити на цю тему з п. диктатором й одержати вражіння про його наміри та його думки. Такою особою є теперішній шеф штабу Гал. Військ — п. генерал Ціріц.

Ставляю слідуючі внески: 1) візвати п. ген. Ціріца на свідка для вияснення засадничого становища п. диктатора в справі переговорів

з Добр. Армією; 2) відчитати енуціяції винницької часописі „Шлях”, яка ілюструє добре відносини, в яких находилася наша армія взагалі, а Нач. Кмда в особливості, серед тутешнього населення — а в яке положення поставила армію тепер загальна агітація; 3) Високий Суд зволить переслухати також таких старшин, які як компетентні до того можуть точно зясувати матеріяльне положення армії, і тому прошу візвати інтендантів I-го і II-го Гал. корпусів, як свідків.

С.-с. К.: Відносно внеску п. прокуратора на візвання п. диктатора як свідка перечитаю слідуочу депешу: „Приїзд п. диктатора з технічних, політичних і державних зглядів неможливий”.

Перерва, а під час перерви нарада.

С.-с. К.: Суд відкинув внесок на покликання п. диктатора і пполк. Долежала як свідків, тому, що прокуратор не розширив обжаловання на дальші конкретні случаї, а в цім случаю свідки є злишні. Крім того, — як вже каже перечитана депеша — п. диктатор і так приїхати не може.

Натомість прихилився суд до внеску відносно допущення як свідків ген. Ціріца та інтендантів I-го і II-го Гал. корпусів.

Розправу відпоручується до завтра рано год. 9.

Год. 19.10 кінець першого дня розправи.

Другий день розправи. Година 9.15.

С.-с. К.: Приступаємо до дальшого тягу доказового поступовання.

Зізнає свідок сотник-інтендант Михайло Гарасевич, ур. 1885, Козари, пов. Рогатин, греко-кат., інтендант I-го гал. корпусу.

Свідок: I. Гал. Корпус під зглядом харчів та одностроїв зданий був все на власні сили. Від Нач. Кмди і Правительства нічого не одержував. Підчас послідних операцій мав корпус тільки одну пекарню на цілий корпус. Доставка хліба була на загал добра, однак показувалися звичайно технічні перешкоди в довозі, так що часто бригади тяжко одержували хліб. Населення показується чимраз більше вороже, тому і висунені відділи стягаються, а длятого і матеріяльне заосмотрення, яке доставляли досі згадані відділи, погіршуються. Збіжжа можна було одержати в дорозі земельних управ за поквітованням, однак худобу тільки за гроші, так що заосмотрення мясом з дня на день стається труднішим. Я навіть з тої причини просив о зниження пайки мяса, однак цього не зроблено, бо не було чим мяса заступити.

Одностроїв одержали ми тільки раз по переході Збруча в Мінківця, однак це була мінімальна скількість. Під зглядом одностроїв можна сказати, що люде йшли вперед тільки тому, щоби вбратися і здобути собі щось, щоби одітися; раз б. бригада здобула собі одіння в Бердичеві, однак це не вистарчало для цілої бригади; в Бердичеві здобуто також пять вагонів твердої скіри, яку розділено на частини корпусу, а часть відступлено інтендантурі Нач. Кмди, згл. Кмди Етапу. З того матеріялу зроблено досі около 5.000 пар черевиків для I-го корпусу.

(На відносний запит С.-с.К.): Не кождий чоловік має плащ. Що до одностроїв в останніх днях жовтня, то їх стан в І корпусі був дуже злий. Зимового охоронного виряду нема. Можна сказати, що ані одного коца в корпусі не було. Біля ми не мали і не діставали. Корпус потребує місячно 55,000.000 гривень. Тимчасом одержано за цілий час від переходу через Збруч аж до тепер всего разом 80,000.000 гривень.

С.-с. К.: В такому случаю як Ви покриваєте недобір?

Свідок: Недобір є непокритий. Ліквідуючі не знають що робити. Були случаи, що в деяких бригадах поодинокі стрільці позичали ліквідуючим гроші, а при артилерії буває, що пушкарі готують коні за власні гроші. До того приходять, що по наших наступі на большевиків, коли багато совітських грошей було в касах і при частинах, Правительство нагло ті гроші уневажило. Тимчасом у нас вже були виплачені льони совітськими грішми, так що нагло все стрілецьтво опинилося з безвартісними совітськими грішми в руці і почало жадати виміни тої валюти. Мимо відповідних донесень, просьб і представлень не доставлено нам грошей для виміни тих неважних банкнотів, а огірчення стрілецьтва через те очевидно побільшилося. В останнім часі, стрільці льону не одержали, так що той часто залягає. На це стрільці знову нарікали.

Чл. с. от. Бубела: Чи відомо Вам, що Діева Армія одержала від Правительства 11.000 гарнітурів біля?

Пр. п. Кал.: Прошу мені сказати дещо про здобуті частинами І-го корпусу магазини та Ваші теперішні майстерні.

Свідок: В Винниці стрінули ми магазини зі старих річей, які ми вважали за воєнну добичу. Не маючи однак людей для постійної охорони того-ж магазину, а з другої сторони через скорий поступ тодішніх операцій на Київ, не мали ми змоги взяти цього магазину цілковито в руки і толерували, що в межичасі перейшов він під заряд Запорізької Групи. Деякі річі з того магазину ми одержали, однак тільки тоді, наколи завідуючий дістав хабар. Пригадую собі суму 3.000 біля, однак для стану 15.000 людей — це нічого. Корпус потребував в місяці жовтні 15.000 пар біля, 5.000 пар черевиків, 5.000 сподень і блюз. Не одержав нічого, а наші майстерні виготовили в тім часі 300-400 гарнітурів.

С.-с. К.: Чи в однострою, в яким находився стрілець при кінці місяця жовтня, був він спосібним до бою, чи ні?

Свідок: Рішучо ні; також і нові черевики, які успіла виробити фабрика „Яструб” не представляють собою ніякої вартости і є тандитною роботою.

С.-с. К.: Чи після Вашої думки можна було своєчасно приготувати часть матеріяльного виряду якою центральною управою заздалегідь??

Свідок: Правительство могло при добрій волі і своєчасній відповідній організації все це зробити. Так наприклад успів я купити тепер в районі Проскурова 2.000 кожухів по 2.000-3.000 карбованців

за штуку. Місяць тому назад ті кожухи коштували по 1.000 карбов. Наколиби Правительство ще в літі було сентралізувало ті жерела, тоді тепер не булоби ніякої спекуляції і не дійшлоби до того, що тепер поодинокі частини (І. корп., II. корпус, Груга СС.) підбивають собі взаємно ціни. Крім того я маю відомости від моїх агентів, що на пр. з Бесарабії можна — хотяй неофіціалним способом — одержати все, теплий одяг і пр. Великий транспорт мундурів з Америки іде вже два місяці. Після моєї послідної поїздки в район Проскурова, сказано мені, що в Гусятині стоїть великий транспорт зі сукном . . . Він чекає на Правительство . . . В кождім разі не є він для Галицької Армії.

С.-с. К.: Чи Начальна Команда знала про ті кожухи в Проскурові?

Свідок: Знала і вислала тамтуди також свою вимінну базу; купити не було за що, бо не було грошей, а міняти скорше не було можливо, бо Правительство не дозволяло на виміну цукру. І тепер властиво міняти не вільно, але ми вже з нужди на це не зважаємо, і я приказав бригадам міняти цукор. Очевидно — Правительство називає наше поступовання анархією, сваволею і т. д. Отаман Петлюра сам особисто займався такими річами і раз на підставі якогось доносу відносно мнимої реквізиції галицькими частинами в формі забрання 150.000 порожних мішків назвав наше поступовання також анархією.

Година 9.50 сотник-інтендант Володимир Павлусевич, зізнає як свідок: ур. 1883, Протеси, пов Жидачів, греко-кат., вільний, активний, інтендант II-го Гал. Корпуса.

Одна половина II-го корпуса мала кожухи, друга половина була так лихо одіта, що на це не можна зважати; нові черевики абсолютно не є до ужитку, та по двох місяцях розлітаються в болоті; ватовані камізельки на стільки до нічого, шинелів в III. Корпусі є тільки для одної третини стану. Спосібність одіти цілий стан мого корпусу я справді мав, однак не міг цього використати тому, що Група СС. арештувала висланих мною торговельних відпоручників, хотяй це було в моїм районі, і не допускала до відповідного заосмотрення через пляновані мною закупна. Людей моїх бито, одержували по 25 буків, а навіть і тепер ще мимо виеднаних нами приказів у Правительства — люде мої ще арештовані, куплений мною скот реквіровано і всі зроблені мною кроки загальмовані.

Коців нема. Є тільки феци. Біля виготовлено в Житомирі около 8.000 гарнітурів, однак зі старого матеріялу і воно таке лихе, що по двох пранях воно дреться і є вже до нічого. При цім треба звернути увагу на те, що тоді, коли робилося це біля, стан корпусу виносив около 20.000 людей; зараз в корпусі находяться ще люде, які не мають біля (задумується і потверджує) . . . зовсім не мають біля.

Відносно харчів, то буду мати збіжа на зиму. Що до худоби — то ця справа представляється зле: незадовго було би до того прийшло, що треба би пайку зменшити; тепер пайка виносить 250 грамів, за те піднесли пайку хліба на 700 грамів

Пр. от. Шух.: Прошу мені спрецізувати процентово стан людей без біля, зглядно без черевиків та одностроїв.

Свідок: 50% є цілком без біля; раз одержали ми 3.000 ватованих штанів, однак це були напевно останки якогось шпиталю, бо були ще закрівавлені, а напевно з бакцилями і багато причинилися до хоріб. У вишколах маємо 50% людей без черевиків; що до черевиків на фронті, то треба сказати, що наколи люде будуть машерувати то половина опиниться без черевиків.

Об. от. Шеп.: Прошу подати стан грошей при частинах.

Свідок: В деяких частинах через дві послідні декади не виплачувано льону; на біжучий місяць одержав корпус тільки 2,000.000 гривень.

Зізнає як свідок генерал-четар ген. штабу Ціріц Густав, ур. 1872, Сатмар Неметі, евангел. обряду, жонатий, шеф штабу Гал. Армії. (Зізнає по німецьки). Упімнений.

С.-с.: На всякий случай маю зі собою адютанта з точним дневником, де можна вглянути по евентуально потрібні дати.

Перший раз приїхав я до Нач. Кмди разом п. диктатором. Другий раз — для обняття призначеної мені посади — для 7. падолиста десь коло год. 12. Сейчас по моїм прибутті зголосився також сот. Левицький в Штабі Нач. Кмди, при чім я був присутний. Він мав підписаний договір зі собою і цей договір переведено мені на німецьке. Тоді вислав я два телефонічні звіти до п. диктатора.

С.-с.: Яке становище займав п. ген. Тарнавецький до цього договору, значить, чи був ним вдоволений, а чи може робив закиди сот. Левицькому?

Свідок: Він не був ані за тим, ані проти того. Я маю вражіння, що він прийняв це як доконаний факт і погодився з тим, що того змінити не можна.

С.-с. К.: Чи може чули п. генерал які вискази, які доказувалиби, що ген. Тарнавський не годився на правосильність того договору?

Свідок: Не пригадую собі.

С.-с. К.: Ген. Тарнавський мав сказати сот. Левицькому, що той прецінь не мав права підписувати такого договору та мав йому для того робити якісь закиди.

Свідок: Може бути, но цього я не памятаю.

С.-с. К.: В якій мові говорено? Може п. генерал пригадують собі жести з яких можна припускати на зміст розмови?

Свідок: Говорилося по найбільшій часті по німецьки, однак також по українськи. Про жести я собі нічого не пригадую. Я пригадую собі точно тільки те, що бесіда про правосильність договору велася доперва при засіданні з російськими заступниками, коли ті жадали підпису не старим але вже новим командуванням.

Впрочім Денікінці і тепер ще стоять на становищі, що договір є правосильний, та що дальші переговори маються вести вже на підписаній базі. Також і ген. Шіллінг є тої думки.

Ген. Тарнавський стояв тоді на тім становищі, що він — як уже звільнений з обовязків начального вождя — не має права підписувати цього договору, та що це є річею нового начального командування.

С.-с. К.: Чи після Вашої думки договір — вже як такий — був правосильний, чи доперва треба було ратифікації Начальною Командою?

С.-с. К.: Я зголосив вже п. диктаторови, що — після моєї думки — договір є правосильний. Відносно цього можна впрочім вглянути також і в акта.

С.-с. К.: Як п. генерал пояснюють собі зовнішню форму цього договору, в яким по підписах обопільних заступників виразно стоїть ще слово: „Утверджую” і підпис ген. Шіллінга. Це означало-би, що тут треба і з другої сторони ще „утвердження” Нач. Вождя Гал. Військ.

Свідок: Мені не було відомо з якими повновластями вислав ген. Тарнавський своїх заступників. Я не мав осуду в тій справі, щоби сказати, чи до правосильности потрібно тих або інших підписів, а особливо підпису ген. Тарнавського. Договір прочитано мені і я мав вражіння: „він є правосильний”. Нова Нач. Кмда мала сумніви тільки що до виконання цього договору, тому що він містив в собі також і політичні точки, та для того також ми просили о інструкції від п. диктатора.

С.-с. К.: Чи — оскільки цьому не стоїть на перешкоді службова тайна — можуть п. генерал подати причини з яких звільнив п. диктатор п. ген. Тарнавського і п. полк. Шаманека від їхніх обовязків, а особливо чи це звільнення сталося з причини мнених переговорів з Добровльцями, чи з яких небудь інших причин.

Свідок: Тому що началь. вожд звільнив мене від обовязків службової тайни на час мого свідчення — нема для мене перепон відповідати на таке питання.

С.-с. К.: (По нараді судей). Крім орікаючого судейського колегію мають всі присутні опустити салю. (Саля опорожнюється).

(Дальша розправа ведеться в найстислійшій тайні).

Свідок: Дня 22. жовтня цр. десь коло год. 22 прибув я до Камянця. До Диктатури пішов я тільки тому, щоби довідатися, де моє кватира, яку я замовив собі був з пограничної стації. Мене однак покликали до п. Диктатора. Мушу чесно признати, що я ніколи не видів п. диктатора в так пригнобленім настрою, як тоді. Тоді сказав мені п. диктатор по змісті приблизно отце: „Поздоровляю Вас в дуже тяжкій для нашої справи годині; мені треба сильної руки для Нач. Кмди. В штабі панує такий настрій, який прийдеться мені з трудом опанувати. Під іншими зглядами наше становище є дуже сумне. Нарід не є національно освідомлений. В східній Україні мало інтелігенції, а те що є, є російської орієнтації. Теперішнє Правительство недопускає ніякої успішної роботи”.

Тоді я зголосив п. диктаторови, що прошу о відповідний час для моєї орієнтації в сучасних обставинах армії і що доперва потім я позволю собі поставити мої внески.

Цю першу мою стрічу з п. диктатором я розказую тут тепер тільки тому, що вже тоді запримітив я в п. диктатора думку, що в Нач. Кмді потрібні є перзональні зміни. Причини його до такого рішення він мені однак так точно не подав, а виразився тільки, що йому бракує

сильної руки в штабі НКГА, та що він задумує іменувати мене на місце п. полк. Шаманека. Сказав дальше, що він і на других місцях мусить перевести деякі зміни. Це було якраз тоді, коли зголосився ген. Курманович, хорий і предложив свою просьбу о димісію.

До дня 27. жовтня орієнтувався я на місці в Камянці Поділь. про ситуацію в правительственных кругах і — оскільки це з Камянця було можливе — також і про військову ситуацію армії. З конференцій, які мав я з усіма особами офіційних кругів (точно можу подати ті особи на основі мого дневника) — відніс я вражіння, що становище армії є дійсно дуже сумне. П. диктаторови сказав я однак, що вичерпуючий образ про все я можу одержати тільки тоді, наколи на підставі власної обсервації наочно переконаюся про детальнічне положення на самім фронті. Подорож п. диктатора в товаристві Гол. От. Петлюри, нарада, яка відтак відбулася дня 28. жовтня в Штабі НКГА, це все є відоме — здається — високому судови. На цій нараді реферували п. ген. Тарнавський і п. полк. Шаманек про оперативне і тактичне становище армії та про її матеріяльне положення. Те, що вони сказали було вповні по моїй думці, а я не тільки потвердив те, що вони тоді сказали, а представив ситуацію ще й з загального становища та заявив, що армія одержала була передусім фалшиве завдання, себ-то офензиву підчас коли вона до того цілковито не була здібна. Клич „більше терену, більше землі” був тоді міродайним для ужиття армії і після него визначено мету для оперативних ділань.

При згаданій нараді обговорювано також і питання, куди належало-би нам звернутися на случай неудачі, чи вибрати червоне, чи чорне (большевиків, чи Денікіна). Я був тоді тої думки та висказав її в окремім вотум, що, хто держиться червоного, цей чіпається трупа, (свідок підносить голос), бо большевизм мусить згинути: політики можуть мати тільки одну ціль на такий случай, а це є Денікін.

Диктатор був відіхав відтак. Я особисто відіхав до П. Гал. Корпуса, познакомився та говорив з командантом і шефом штабу, був відтак в 7. бригаді, 14. полку, та дійшов до найперших стійок напроти Брацлава. Я стрінув людей у тонких літних мундурах, в плащах які мали більше дір чим сукна. Настрій у людей був мимо всего гарний.

Спосіб, в який бригада вивязалася з даного їй завдання, був зівсім відповідаючий. Так, як вона виконала свій приказ, то було одиноке можливе для людини і що серед таких обставин можна було сотворити і перевести.

По тім перегляді вернув я до Камянця Под. і в той сам час випадає нарада в Жмеринці. Я не був на ній присутний. Дня 5. падолиста цр. вернув п. Диктатор зі Жмеринки і того-ж самого дня закликав мене до себе та сказав: „Я мушу звільнити ген. Тарнавського з посади, а також і полк. Шаманека, тому що вони поставили мені ультіматум, немов би вони, наколи я до тої а тої години не рішуся — будуть ділати самі. Я не можу цього стерпіти”.

По нараді, хто має тепер обняти провід над армією, випало рішення на ген. Микитку, а мене іменовано його начальником штабу. Це все, що я знаю. Я вже був перед 5. падолиста цр. сказав п. диктаторові:

„Нач. Кмда є зложена добре, начальний вожд гармонізує зі своїм шефом штабу, вони гармонізуються, — це не буде добре, наколи їх обох розлучиться”.

С.-с.: Чи п. генерал твердять, що п. диктатор вже підчас наради в Винниці дня 28. жовтня цр., а на всякий случай вже перед нарадою в Жмеринці дня 4. падолиста цр. був докладно поінформований про становище на фронті

Свідок: Я думаю, що вже 28. жовтня, коли в Винниці поодинокі референти представили справу, а і я віддав моє вотум, п. диктатор був вповні зорієнтований про ситуацію на фронті.

С.-с. К. Деякі свідки зізнали, що п. диктатор доперва в другій часті нарад в Жмеринці висказався був в тім напрямі, немовби доперва тоді відкрилися йому очи.

Свідок: П. Диктатор вже напевно дня 28. жовтня мав ясний образ. Цитований висказ — це є кілька приязних слів, яких не можна класти на вагу золота, а впрочім це все для підчиненого є дуже підлесним, наколи він може думати, що доперва він отворив очи якомусь панови.

С.-с. К.: Яку кінцеву мету, яку ціль мав п. диктатор, коли представив собі становище на фронті? Чи він уважав армію за боездатну.

Свідок: Це є дуже тяжке питання. Однак як звільнений від службової тайни я і на це можу відповісти: П. диктатор стоїть під сугестією Петлюри, ті впливи його зломали мимо його сильної волі і мимо змагань поборювати цю сугестію. П. диктатор веде тяжку фізичну і моральну боротьбу. Він не може свого перевести. А видить явно занепад галицької справи, наколи буде дальше йти з Петлюрою. Він особисто є характер, стоячий за високо і такої кристальної чистоти, що ніколи не рішиться на які-небудь круті дороги. Ця nobles valent його, а з ним і нас.

Це є мій кінцевий осуд про него. Його думка є така, як і та військових кругів: відірватися від т. зв. Наддніпрянської Армії, яка не заслуговує на назву „армія”. Він признає, що нема иншої дороги, як получитися з Денікіном, бо удержання гал. армії є одиноким, на що може надіятися ще загальна українська справа.

С.-с.: Значить — такої думки є п. диктатор?

Свідок: (Піднесеним голосом) Так є. Він є такої думки. Це є моє святе переконання. (Порушення на салі, судді щось нотують).

С.-с. К.: І чи дійсно так трудно п. диктаторові відлучитися від Петлюри?

Свідок: Йому це неможливе. Наколиби він міг це зробити, то сталобися це вже давно. Одиноке, що він перефорсував, є те, що на моє зголошення „Ми тепер мусимо йти по дорозі заключеного ген. Тарнавським договору” — він виеднав перші дві точки даної ген. Микитці і мені повновласти відносно ведення дальших переговорів.

(Акт зістав перечитаний сотником Кохом).

Відносно точки про невідвічальність нової Нач. Кмди на случай неперевередення відступу даю високому судови слідуюче пояснення: Наколи п. диктатор зажадав від мене при нараді в Деражні, взяти на

случай перервання переговорів з Добровольцями під увагу евентуальний відступ армії, заявив я йому слідує: наколиби п. ген. Тарнавський був виконав приказ Штабу Гол. Отамана ч. 1405 з дня 1. падолиста цр. та відтягнув армію, тоді і я мігби відтягнути армію і далі. Не хочу входити в те, що сталобися в дальшій переведенні того відступу і де він скінчивбися, зазначую тільки, що я ризикувавби його перевести. Однак п. ген. Тарнавський не відтягнув армії достаточо назад і тому я не можу тепер виконати цього припоручення. Я не маю повновласти говорити від імени Нач. Вожда, однак про мою особу мушу просити, поставити на мою посаду кого иншого.

На цю рішучу заяву дано мені письменно запоручення, що так Нач. Вожд як і Шеф Штабу не несуть відвічальности за евентуальне непереведення дальшого відступу, або за наслідки того-ж.

П. диктатора спитав я ще крім того: „Що станеться, наколи я не зможу відвести армії назад?”. Я заявив тоді п. диктаторови ще, що відведу найбільше 1.000 людей, та що весь матеріал останеться у ворога. Тоді відповів мені п. диктатор: „Но, то в таким разі це неможливе”. З того всего Вис. Суд мусить віднести вражіння, що п. диктатор „є за тим”, ходить тільки о спосіб переведення.

С.-с. К.: — П. ген. сказали, що настрої на фронті є дуже гарний, мимо того в дальшій тягу зізнань п. генерал сказали — що армії вжито фалшиво, себ-то до офензиви. Як це розуміти?

Свідок: Армія одержала завдання, якого зі стратегічної точки не повинна була одержати, а яке з оперативних зглядів поставити навіть і не було можна: стратегічно — не було потреби до офензиви, а тактично — малося до діла з неможливістю диригувати таку армію вперед.

С.-с. К.: Підчас моєї довгої служби як фронтовий старшина осягнув я передсвідчення, що настрої військ є все лучший, наколи вони знаходяться в офензиви. Чи це і тут дасться примінити?

Свідок: Очевидно, що настрої гарніший, наколи частини йдуть вперед. Однак в отцім случаю можна й оборонне завдання для цілої армії розв'язати в той спосіб, що наступають поодинокі частини і що переводиться деякі льокальні офензиви. Однак не треба до цього посувати вперед цілу армію.

С.-с. К.: Однак мимо того загальна офензива побільшує силу армії. Коли гал. війська стояли перший раз вже майже над Збручем і все думано вже, що гал. армія і гал. справа вже погребана, тоді один одинокий удар під Чортковом звернув судьбу: ця сама відступаюча армія перейшла до офензиви та відігнала ворога аж майже під Львів.

Свідок: А кінцевий успіх? (Піднесеним голосом). Прошу говорити далі, я питаю: а де є кінцевий успіх? Ми втратили тільки а тільки тисяч людей, і . . . перейшли через Збруч мимо цього. Я питаю, чи ця акція була корисна?

С.-с. К.: Я хочу тільки ствердити, що може лише офензивний настрої удержав нам взагалі тоді нашу армію.

Свідок: Полишимо це тактичним знатокам. Я стверджую тільки стан річей.

С.-с. К.: Рішення п. диктатора, яким звільняє він обох обжалованих від їхніх обов'язків, носить дату 5. падолиста, а доперва дня 8. падолиста вийшов приказ поставити цих панів перед доразовий суд. Чи звільняючи обох панів з обов'язків, п. диктатор був орієнтований, що переговори вже почалися? Я додумуюся, що звільнення наступило тому, що вони переговорювали з ворогом.

Свідок: Може бути. Однак я цього не думаю.

С.-с. К.: А може сталося це з причини звісного ультіматум?

Свідок: Причиною було з одної сторони постійне напірання на рішення, а з другої сторони й ультіматум.

Со.-с. К.: Чому в такому випадку вийшов приказ арештувати і поставити обох панів перед суд? Які були причини цього другого рішення?

Свідок: Це був вислід конференції Петлюри зі своїми міністрами і п. диктатором про вже підписаний договір; тоді Петлюра почервонів зі злости, говорено тільки про головну зраду цілої гал. армії взагалі, а зраду кожного Галичанина з окрема.

С.-с. К.: Чи арештовання наступило тому, що обжаловані в а г а л і заклачили який небудь договір, чи тому, що цей договір був не корисний?

Свідок: Ні. Арештовання наступило тому, що заключено о ц е й договір без відома диктатора.

Пр. от. Шух.: Яке вражіння мали п. генерал обнимаючи дня 7. падолиста команду: чи п. ген. Тарнавський уважав договір як правосильний, чи ні?

Свідок: Не можу — при найліпшій волі — Вам хотяй частинно на це відповісти. Не можу сказати, як п. ген. Тарнавський заховувався тоді відносно правосильности договору. Бесіда була тільки про те, чи має підписати старий чи новий нач. вожд, тим більше, що голова Денікінської місії стояв на становищі, що підписати мусить ген. Микитка. Я особисто мав вражіння, що договір є правосильний. Впрочім не знаю, які інструкції дав п. ген. Тарнавський своїм заступникам.

Пр. от. Шух.: Чи п. генерал з мілітарної точки погляду вважають цей договір як шкідливий, згл. чи є в нім яка-небудь небезпека для держави або галицької армії?

Свідок: На це мають відповісти п. судді. Я можу сказати тільки це: Наколи хто-небудь є правдивим зрадником, то мусить мати певну ціль, певну мету, а ця мета може бути тільки егоїстична. Я питаю: де є егоїстична ціль ген. Тарнавського? Я бачу в него тільки журбу про добро армії. Він не мав виходу і не мав помочі від п. диктатора: низкі мотиви не руководили ним.

Пр. п. с. Кал.: Чи п. ген. Тарнавський почав виконувати приказаний відступ, чи виконував його дійсно, чи тільки позірно, а чи може взагалі не виконував його?

Свідок: Оскільки я досі зорієнтований — виконано приказ до відступу тільки по часті. Чи був це тільки позірний маневр, я звідси не можу осудити.

Пр. п. с. Кал.: А чому міг виконати п. ген. Тарнавський цей приказ тільки „по часті”?

Свідок: П. ген. Тарнавський мусів мати на це свої причини. Чи вони були уосновані, це осудять п. знатоки; я особисто не знаходжу ніякого осуду, тим більше, що я тоді не був в обов'язках. Однак я можу догадуватися, чому так зрообив п. ген. Тарнавський: Так як армія т е п е р не може машерувати, так вона і т о д і не могла машерувати.

Година 11.20 переслухання свідка покінчено;
з заприсяжнення свідка зрезигновано.
Свідок виходить зі салі.

Об. от. Шеп.: Ставляю внесок переслухати сот. Коха як свідка для вияснення обставин, що обжаловані думали ділати по думці п. диктатора, та що в справі переговорів з Денікіном ведено під певним кличем розмови по Морзе між Диктатурою а Нач. Кмдою ще перед висилкою першої місії.

С.-с. К.: (по нараді суду) Суд ухвалив переслухати свідка сот. Коха по переведенні дальших доказів.

Наступає перечитання актів, відносячихся до згаданої справи. Числа актів в протоколі розправи.

Год. 12.50. Пр. с. от. Шухевич: Взиваю всіх до задержання строгої тайни відносно цього процесу, спеціально що до слів п. ген. Ціріца.

Розправу відрочується до сьогодні год. 3. пополудни.

Год. 15.05. Пополуднева розправа.

Дальше перечитування актів (гляди протокол розправи). Кінець перечитування год. 15.35.

С.-с. К.: Приступаємо до осуду тактичної комісії. Голова комісії нехай заявиться, чи може зложити своє оречення с е й ч а с, чи бажають відрочити розправу, щоби зібрати ще другий матеріал, або чи вистарчить їм виявлений отцею розправою матеріал і вони можуть видати свій осуд вже сьогодні. (Тактичні знатоки виходять на нараду).

Підполк. ген. штабу Фідлер: (по нараді знатоків) Як найстарший рангою і від імени моїх співчленів тактичної комісії отмана приділеного до ген. штабу Вірмбрандта і отамана приділеного до ген. штабу Куніша, зістав я уповноважнений на сьогоднішній розправі зложити тактичний осуд цієї комісії.

Щоби розслідувати положення цілої гал. армії на фронті та її праці, ми мусимо зачати представлення ситуацій від того часу, коли вповні виявився наступ Добр. Армії на галицьку з району Тальне в напрямі на Христинівку і рівночасно удар добровольців на Придн. Армію з району Балти на Випнярку.

В перших днях жовтня кинуту III Корпус до протинаступу в бій. Однак наші наступи з 8. жовтня на Христинівку не вдалися і Добровольці не тільки що стримали нас, але й — з своєї сторони — вдарили в напрямі на Дашів - Гайсин - Брацлав на Гал. Армію, а в напрямі на Вапнярку продовжували свої акції проти Придніпрянської Армії.

Тоді предложила Нач. Кмда Штабови Гол. Отамана зліквідовання большевицького фронту і стягнення цілої Гал. Армії на Брацлав. Внесок Нач. Кмди прийнято до відома і Штаб Гол. Отамана видав накази свої по думці цього-ж внеску. Пересування нових сил відбувалося по залізниці. Числено, що ті пересування будуть тревати лише кілька днів. Однак обставини на залізниці спричинили, що вони продовжувалися більше тижня, почалися околo 10, а покінчилися околo 20-го. Армія була зібрана в днях 19. до 20. жовтня, а деякі бригади наспіли в приказаний район ще пізніше. Фронт армії тягнувся околo 60 кілометрів. Наколи візьмемо під увагу тодішний крісовий стан 7000 людей, треба числити на одного бoєвика 70 метрів фронтового відтинку. Район, в якому армія містилася, був на полудне від Липівця а на північ від Брацлава.

Добр Армія мала напроти гал. військ таку саму, а може навіть і трохи слабшу, скількість піхоти, однак більше кавалерії. В цілій Гал. Армії мається так розвідчої як і бoєвої кінноти всего разом околo 400 їздців; в Добровольців число кавалерії досягало 2.700.

Становище на фронті Гал. Армії представлялося ось-так: Бригади III Корпуса ворога не стримували, фронт мусілося обсадити і держати новими частинами, передусім на полудни було становище дуже скрутне: н.пр. 14. Бригада була відступила сейчас так назад, що втратила навіть звязок з ворогом. Щоби 1) вратувати Придніпр. Армію, 2) прикрити Винницю — рішено було всій Гал. Армії перейти в наступ. Наступ цей почато сейчас по скупченні 21/22. жовтня і він мав з початку свої успіхи: I. Корпус побідив під Оратовом та під Хутором Романів, II. Корпус захопив 21. жовтня Брацлав і Райгород. Однак 23. жовтня ворог не тільки що нас повстримав, але і сам зі своєї сторони довів до деяких своїх успіхів: 23. жовтня 7. Бригада відступити від переправ над Бугом, а 24. жовтня група от. Шльосера примушена була покинути Брацлав та Ідзька перед переважаючим ворогом. Від 23. жовтня мусіли ми перейти в дефензиву і таке становище продовжувалося до дня наради в Жмеринці. Дня 27. жовтня зн. в дни нарад в Винниці взаїмне відношення сил представлялося як слідує:

ворога 6000 багнетів піхоти плюс одну дивізію, яку він власне на наш фронт підвозив, в силі 1.200 людей і крім того переважаюче число кінноти, якою він нас на кождім місці, коли він хотів, — бив.

Гал. Армія 5.000 багнетів. Підчас коли у ворога підтягалася дивізія в силі 1.200 людей, в нас за ті дни якраз тільки-ж було втрат. В Немирові лежало тоді на двірці 1.500 хорих, а в Літині 400 хорих.

Резерви Гал. Армії в дни 27. жовтня представлялися: 3., 10. і 2-га Бригади, себ-то самі частини, які коротко перед 27. жовтня перебували важкі бої і які витягнуто з фронту, щоби їм хоч трохи

дати відпочинку. Нових, або незужиткованих частин — як резерв не було. Інших резерв творити не було можливо.

Взявши під увагу всі ті суми і фактори, які привели нашого стрільця до його становища при кінці жовтня, обдумавши матеріяльне й артилерійське, як також санітарне заосмотрення армії, — розуміється — о гарнім настрою гал. стрільця не було мови. Стрілець міг бути вдоволений, коли він сидів в хаті і закрівався. Знаючи про те, що його — як раненого або хорого — не очікує ніяка дійсна опіка, гал. стрілець був дуже в низкім настрою, а цей настрій ліпшим і не міг бути. За те ворог був в ліпшім настрою як показують вискази полонених, заосмотрений і відживлений лучше.

Сумуючи все разом, мусимо оректи, що Гал. Армія в дни наради в Винниці, не була в силі, ані до офензивної ані до дефензивної операції.

Друге питання, яким занималася тактична комісія — є справа мнимою невиконання приказу Штабу Гол. Отамана до відступу Нач. Кмдою Гал. Армії.

Цей закид є безпідставний. Нач. Кмда видала свої зарядження відповідно наказу Штабу Гол. Отамана і зарядження ті повинні були корпуси виконати. Наказ Нач. Кмди був зівсім щирий. І, як знатоки можуть з цілою совістю сказати, наказ був виданий зараз по одержанні директиви Гол. Отамана і частини почали його сейчас переводити. Цілком його перевести не було можливе: по перше — були переповнені всі шпиталі (Липовець, Немирів), а тих хорих не можна було евакуувати скорше, бо не було підвод, та як частина підвод була занята на фронті, а для комплетовання остаючоїся частини населення було індиферентним. Крім того тодішні сніжні завії припинили були рух на визкаторовій залізниці з Немирова. По друге — дороги були безгрунтовні і погані. По третє — неможливість вивезти тяжке інтендантське й артилерійське майно по тих дорогах тим більше, що коні не були підковані, а потрібних штолів не можна було дістати. Дня 8. падолиста потратила 5. Бригада 3 гармати тільки тому, що неналежито підковані коні не могли цього тягару витягнути. По четвєрте — наші інтендантські склади, які були коло Винниці, перевозилися і всі живі сили наших обозів були через те в ужитті, так що і на наші обози мало що можна було було числити.

Ті причини не могли бути усунені скорше, бо н.пр. дощі, сніги і зміна погоди прийшли були нагло і неожидано.

Що до запиту оборони, чи армія була не тільки здібною до офензиви або до дефензиви, але чи вона була взагалі боєздатна, то ми можемо на основі матеріялу, який виказала ця розправа, і на підставі нашого досвіду оректи, що Гал. Армія не була здібна не тільки до офензиви або до дефензиви але при кінці жовтня була взагалі небоєспосібна.

С.-с. К.: Тут говорилося про те, що армія зістала фалшиво ужита до офензиви; чи це був, або міг бути, хибний крок вожда?

Нарада знавців.

Підп. ген. штабу Фідлер: Уживання армії — після мого і всіх поглядів — має засадничо все бути офензивне, бо коштує менше сил і крові.

В данім случаю ця офензива була приказана; наколиби ми її не почали, то сьогодні булиби не в Винниці, але ще далі на захід; ворог вже був скупчував свої сили напроти нас; і коли ми тільки почали наш наступ, то Добровольці сейчас вже перейшли до проти-наступу. А наколиби нам удалося було згуртуватися скорше, то ми булиби їх били. Чекати не було можна.

Член тактичної комісії — отаман приділений до ген. булави Вурм-брандт: Закид про фалшиве ужиття армії до офензиви не відноситься до обжалованих, а зроблений Штабови Гол. Отамана. Офензива була рішена в найвищій команді.

Співчлени такт. комісії до реферату підп. Фідлера не мають нічого замітити.

Пр. с. от. Шух.: Чи через тихе перемиря на галицько-добровольчому фронті не перекинув ворог які-небудь сили на відтинок проти Придніпр. Армії?

Підп. Фідлер: Ні. Після вислідів розвідчої служби, яку я веду, — вповні точно стверджено, що противно ворог в тім часі, коли в нас було це тихе перемиря (3-4/XI) перекидав свої сили від фронту Придн. Армії ще на гал. фронт. Цілу 13. і 34-ту піші дивізії спрямував він на Брацлав — Райгород і доперва 3. падолиста розвідкою виявлено, що частини 13. дивізії пішли на Миколаїв, а 34-ої дивізії вирушили на полудневий схід (Гайсин - Зятківці).

Заключене тихе перемиря в ніякім разі не могло відбитися на Придн. Армії. Перед фронтом тої-ж оперував цілком окремий „отряд” ген. Розеншільд-Павліна, майже без піхоти, який гнав перед собою розбитки Придн. Армії. Впрочім ця послідна вже тоді не була в стані ставити який-небудь опір: 30-40 кавалеристів гнало н.пр. перед собою цілі групи й дивізії. Ямпіль зівстав занятий відділом зложеним з 70 їздців-добровольців.

Пр. п. с. Кал.: Чи виміна полонених належить в круг ділання Нач. Кмди, чи є правом виключно Правительства? (Нарада знатоків).

Підполк. Фідлер: Командант армії не має права до самої виміни полонених, право то належить до уряду, однак має він право в кожній хвилі почати які-небудь переговори з ворогом у військових справах, н.пр. про похоронення поляглих, про евентуальне перемиря, а навіть також і про виміну полонених. Очевидно, саму виміну яко таку перепроводжують тільки уряди, а — наколи команда армії підготовляє переговорами до цього терен — то це не є переступленням її компетенції.

Полк. Шаманек: Впрочім Нач. Кмда для Гал. Військ була не тільки командою армії, але й тим, що за світової війни була АОК. Вже як така мала право до зношення відносно виміни полонених з ворогом.

Об. от. Шеп.: (на відносний запит с.с.К.) Відступаю від мого внеску що до перечитання енуціяції часописі „Шлях” і цофаю мій внесок на переслухання сотника Коха як свідка.

С.-с. К.: Поступовання доказове замикається. Година 16.25.
Потверджую як вірний протокол розправи. 23. XI. 1919. сот. Ганс
Кох в.р.

Пр о м о в а

оборонця обжалованого генерала Тарнавського, сотника-судді
Степана Шалинського, виголошена на розправі дня 14. падолиста
1919 р. у Винниці.

В и с о к и й С у д е

Перед нами розіграється один з актів трагедії Українського На-
рода. Найвищий Вожд Гал. Армії, улюблений й убожаний своєю
армією, хоч молодого віку а вже з перепрацьовання посивілий генерал
стає перед Вис. Судом, щоби відповісти за страшний злочин, а іменно
злочин зради свого Народу і йому підчиненої Армії.

Що-ж то за злочинець і чим він провинився? Чи злочинцем є
той, що був першим піонером ідеї національного війська, яко коман-
дант Січових Стрільців за часів Австрії? Чи злочинцем є той, що
мучився в польській тюрмі, і з нараженням власного життя утікає
з полону та передирається серед невідданих через гори, скали, дебри,
щоби прибути до своєї армії? Чи злочинцем є той, що стояв на чолі
II-го корпусу і вів завзяту бою о столицю галицької України — Львів?
Чи злочинцем є той, що в найкритичнішій часі для нашого Народу,
коли Гал. Армія задля підлої клевети наших ворогів мусіла опускати
Рідний Край — Галичину, обнімає над нею начальну команду? А була
це армія — підупала на душі і пригноблена.

І тут повстає величезна стаття того злочинця і він голосом Про-
метея засталоє серце, ободрює духа, загартовує енергію, скріплює
відвагу тої армії. Та Армія, гола і боса, розпалена живим словом
генерала, іде з нечуванним імпетом, кільометровим кроком вперед і вко-
ротці здобуває наддніпрянський Вавилон — столицю України — золо-
товерхий Київ. І знову загомоніла свобідна боева пісня, та сама, що
звеніла колись на степах зеленої України, та замовкла під гуком гармат
зпід Берестечка та нещасливої Полтави. І здавалося, що вже зазоріло
ясне світло Волі, що благословиться на світлий Воскресення день. Аж
тут повстає новий ворог, проти котрого п. генерал рівно-ж виступає
оружно.

І той великий син України, український Гарібальді, що в інших
народів покритий авреолею слави бувби заняв місце в Пантеоні без-
смертних, бувби оспіваний поетами, прославлений піснями і бувби
став предметом національної легенди, стає перед Тобою, Високий
Суде, яко Ефіяльт і Герострат свого Народу.

Кривава історія наша. Сумна доля нашого Народу. Вона тягнеться
червоною ниткою від найдавніших часів аж до тепер. І здавалося,
що світова війна, котра похлонула тільки жертв, що той кривавий
танець європейський принесе щастя для нашого Народу, як приносить
послюбний щастя для молодої пари. Однак і тут зловіща Неміда
поклала своє грізне „вето”. І та непевна як весна, горяча як літо,
невмолима як осінь, строга як зима, судьба щербата нашого Народу

спричинила це, що той великий син України поставлений зістав перед суд. Страшний акт трагедії — я мушу його розбирати. Впрост жахаюся. І який я бувби щасливий, Високий Суде, якби якимсь віщим духом, то мігби знайти тоді той талісман, що під його закляттям далекосяглим зором, перебивши занавісу історії, покинувбим ту землю несправедливости, цю арену людського горя, сліз, терпінь, злиднів, мук і болів, і орлиним летом на крилах зимового вітру взнісбимся в ті часи, де була „авреа етас” — золотий вік людскости, де не було народньої распрії, де панував рай на землі. Однак я звиклий смертельник і мушу приступити до обговорення тої трагедії, а іменно висліду дво-днєвного процесу.

Коли я порівнюю висліди головної розправи з тими точками, які закидуються обжалованому, то пригадуються мені слова римського поета Вергілія: „Квідквід делерант регес, плектунтур Ахіві” (що за винили королі, за це карається Ахайців), або приміню ті слова до наших обставин, за це, що завинило Правительство тутешне, мається карати обжалованого.

Що закидають обжалованому п. ген. Тарнавському? Чотири злочини. Злочин порозуміння з ворогом, злочин переговорів з ним, злочин проти Зверхної Влади і злочин невиконання приказу. Перед приступленням до обговорення тих злочинів мушу застановитися над причинами, котрі довели до поповнення тих злочинів. Слово „злочин” уживаю тут лише з куртуазії для п. прокуратора, котрий таку дефініцію їм надав. Про ці причини не буду довго розправляти, бо вони на розправі вийшли в такій ясній і драстичній формі, що блищого обговорення не потребують. І так, це, що зізнавав шеф санітарний, шеф інтендантури, референт муніційний і референт політичний вистарчає, щоби мати ясний образ того, в якій стані находилася ця армія в перших днях падолиста. Це не була армія, а „іздячі шпитали”. Стан хорих виносив понад 10.000, брак ліків, брак лікарів, брак санітарного матеріялу, брак санітарного персоналу, бак білизни, накривал і т. п. давав до пізнання, що та армія при дальшій такім стані вигине. А не було найменшої надії, що буде можна цьому зарадити. Всякі просьби, всякі представлення до Правительства зістали без успіху. Що більше: Правительство на внесені в тих справах санітарним шефом письма не давало ніякої відповіді. Страшно рівнож представив стан армії в тих днях шеф інтендантури. 10% стрільців було без всякої білизни, 25% без черевик, майже половина без плащів, в подертих блюзах і spodнях. Це правдивий париський „санкільот”, і то в днях осінних, дощевих, зимних. Всякі замовлення поодиноких бригад позістали без успіху. Правительство не лише нічо про не подбало, а противно, навіть відмовило гроша, так що стрільці від місяця не діставали льону.

Дуже сумно представлялася справа заосмотрення муніцією. Під час наступу на большевиків одніським жерелом достави муніції було це, що собі стрілець здобув на ворогові. В послідних часах стрільці діставали лише по 10 патронів, а батерії по кільканийцять стрілів.

А вже найсумніше представлявся стан під зглядом політичним. Ві всіх галузях адміністрації панував саботаж, не скажу я про саботаж

Правительства тутешного, бо боюся, щоби мене не потягнуто до відвічальности, але ужию слова евфемістичного, а іменно — неприхильність Правительства. Від початку нашого переходу за Збруч тутешне Правительство пляново і систематично відносилося до нашої армії неприхильно. Члени Правительства виголошували ворожі нам мови, накидувалися лайками, провадили, зглядно допускали ворожу нашої армії агітацію в словах і письмі. Армія та — мимо ріжних памфлетів в часописях на неї — сповняла вірно прикази і не зважала на це. Всяке представлення в тій справі Нач. Вожда до Правительства були безуспішні. Правительство було на це сліпе, глухе і німе. Це є ті причини, котрі приготовляли катастрофу і котра булаби без сумніву наступила, колиби Нач. Вожд вскорі цьому був не зарадив.

Розберу тепер ті злочини, які мнимо мав поповнити обжалований п. генерал. Злочин проти оружної сили держави з параграфу 327. взк. і злочин головної зради з параграфу 334. взк.ц. обійму в одну цілість, тому що вони взаємно себе узуповнюють. Якими чинами поповнив обжалований ті злочини? Двома. А іменно: тим, що вдався в переговори з ворогом, і тим що заключив з ним договір. Ані один ані другий закид не є правдивий, і не видержує критики. Правдою є, що п. генерал яко найвищий вожд удався в переговори з ворогом, однак були це переговори чисто військової натури і до того кроку він на підставі міжнароднього права і військового регуляміну мав повне право. Які-ж це були переговори? Дуже маловажні. Начальний Вожд висилає делегацію до ворога і дає їй писемну повновласть, щоби перве запротестувати проти убивання наших полонених військами Денікіна, лк це мало місце в Гайсині, по друге, щоби обговорити справу виміни полонених. Опріч тих двох точок, котрі ясно є вимінені в повновласті, ніяких інших інструкцій парламентарам не було дано. І на підставі тих двох точок закидується п. генералови злочин проти оружної сили держави. Есенціональною вимогою того злочину є, щоби ділання проступника принесло ворогови користь, а власній армії шкоду. Де-ж то є та користь для ворога, а шкода для власної армії? Я скажу хйба противне, що через вислання парламентарів власна армія понесла користь, бо через тихе самовільне завішення оружжа могла відпочати. Супроти цього закид названого злочину не має рації бити і є безпідставний.

Так само безпідставний є другий закид — головної зради. Вона має полягати на тім, що обжалований заключив з ворогом договір, котрий приносить небезпеченство для держави. Ви бачили, панове судді, в часі розправи з відчитанням телеграм, протоколів, що обжалований в тій справі грав цілком пасивну ролю. Делегація, котра була в штабі Шіллінга, принесла пунктації, підписані вправді Шіллінгом, котрі мають і значіння політичне, однак ті пунктації до своєї важности потребують — як цього навіть вимагає уст. 5 протоколу — підпису компетентної до цього особи. П. генерал такого підпису свого не дав, супроти цього протокол — зроблений без відома обжалованого в штабі Шіллінга і не підписаний через обжалованого — можна уважати лише як звичайну пропозицію, не прийняту другою

стороною до заключення договору. Що так воно є, виходить і з цього, що — коли приїхала до штабу Нач. Кмди делегація від Денікіна з названим протоколом — то її представник — один полковник жадав підпису того-ж протоколу, котрий доперва по підписі міг бути уважаний яко зглядно важний, бо до цілковитої важности потребує без сумніву potwierдження диктатора. Ціла та чинність може бути уважана лише яко чинність приготовавча, котра після закона є безкарна. І то чинність, котра не вийшла від обжалованого, але підпринята на власну руку — може і в добрій вірі — від до того неуповажненої делегації. Супроти цього і цей закид є безпідставний.

Що відноситься до закиду третього — спору зверхній владі — то цей закид зроблений п. генералови хіба лише до узуповнення перших двох в тій надії що, коли не вдасться вдарити палицею, то бодай лісочкою. Він не може мати ніякого примінення, і я, не хочючи забирати часу, цілком не буду про него говорити.

Остається лише до обговорення злочин невиконання приказу Гол. Отамана ч. оп. 1405. з дня 1. падолиста цр., а іменно відворот армії з держаних позицій на лінію Прилуки - Жабокрич - Лука Жабокрицька. Приказ цей зістав вповні сповнений. Як видно було з відчитаних звітів корпусів — вже слідуєчого дня Команди Корпуса дали підчиненим собі бригадам приказ евакуувати шпиталі і відтягати тяжку артилерію в задні позиції. Очевидно, що приказу відвороту цілої армії — оскільки такий відворот не має перемінитися в панічну утечу — не можна виконати протягом кількох днів. Зрозумів це і сам Гол. Отаман, бо в своїм приказі говорить о поступенім відвороті, а такий поступенний відворот — як я вже сказав — і розпочався. Слово „поступенний” є релятивне і залежить від обставин і відносин льокальних, терену і т. п., як має виконатися. Супроти цього цей послідний закид є неслухний.

Як виходить з представленого стану річи, ані один з закинутих п. генералови злочинів не може бути браний під увагу. Всі вони опираються на крихких основах і розправа не виказала найменших даних, з котрих можна би вносити, що обжалований бодай в части причинився до поповнення закинутих йому злочинів.

Супроти цього вношу на увільнення п. генерала Тарнавського від всіх точок обжаловання.

Я ще одно слово маю до Високого Суду. Незадовго Високий Суд удасться до приближаючої кімнати на нараду. Перед Вами, панове-судді, стане мітична Теміда — богиня справедливости. Вона двох річей жадає від Вас: примінення закона і серця. Про закон я вже говорив. А що серце? Я не прошу о доброту Вашого серця для обжалованого, а для кого иншого. От в тій хвилі з брудних казамат Берестя Литовського, зимних канур Домбя, арештантських рот Перемішля відзиваються голоси мучених, голодних і збідованих народніх мучеників. Вони пересилають до Вас, Панове-судді, велику просьбу: „Не позвольте, щоби представник тої ідеї, за котру ми так тяжко коротаємо тут своє життя і ждемо визволення, був узнаний яко зрадник.

Не допустіть до цього, щоби наші муки на вість о таким вироку побільшувалися”.

Я чую малі голосочки малих діточок Галичини, котрих батьків залізна рука ляцького наїздника вигнала на вугляні рудокопи, а котрих брати стоять з крісом в руці для оборони Вітчизни. Ті діточки падають на коліна і складають ручки дрібосенькі перед Тобою, Суде, і благають Тебе: „Панове-судді. Верніть нам нашого мессію, котрий має вибавити наших батьків і наших братів. Ми Вас о це благаємо. І несповольте, щоби той, щоби наш мессія, був зрадником Народа. Ми обіцяємо перед образом Матері Божої пімстити ті наруги і ту кривду, яку зносять наші матері”.

В той сам час відзиваються до Вас голоси тисячів хорих і ранених, котрі мучаться по шпиталях: „Дайте нам, Панове-судді, бодай тепер, коли смерть нам заглядає в очі, спокійно умирати. Осолодіть нам тих ще кілька хвилин життя, яке ми мусимо принести в жертву Вітчизні. Не допустіть до цього, щоби ми вмирили з переконанням, що наш вожд є винуватий”.

Вкінці доходять до салі судової якісь підземні голоси. Це голоси поляглих героїв, котрих душі стають тепер перед престол Царя Царів, Короля Королів, перед престол Найвищого Єгови, і там вносять велику супліку пімсти для ворогів Народа, а їх тіла, спочиваючи в сирій зимній могилі, заумерлими устами благають Вас, Панове-судді: „Дайте нам спокійно лежати в гробі. Не сповольте, щоби наші могили замість цвітом, покрилися терням. А це станеться, якщо наш Вожд, на котрого розказ ми положили так молоде а дороге життя, проголосять винуватим. (Генерал Тарнавський плаче).

— Я бачу слезу на очах Твоїх, генерале. Плач, плач, генерале. Плач над недолею Твого Народа, як плакав Єремія над недолею народа Ізраїля на ріках вавилонських, помянувши Сіон. Однак не плач, генерале, над Своєю судьбою. Це-ж судять Тебе Твої діти, які ділили з Тобою горе і щастя. Вони знають, що Ти за один і чи Ти винуватий. Вони-ж, нинішним, святим присудом різко проти цього запротестують і вложать на Твою голову діядем невинности.

Я востанне апелую до Вас, Панове-судді: „Відкрийте свої серця для тих, які — як я вже згадав — так важко Вас просять. Я відзиваюся до Вас словами великого грецького поета Софокля: „Мет гоїс ехтайлейс гіперахту, мет епіляту, Хронос гар евмарес, го Теос”.

Я скінчив.

Промова

поручника-судді Кізя Романа, оборонця обжалованого отамана Лисняка, виголошена на розправі дня 14. падолиста 1919.

Високий Суде.

Вже мої перебесідники — панове оборонці — зясували в вичерпуючий та переконуючий спосіб матеріял нинішної розправи, виказуючи з одної сторони невинність обжалованих, так з другої сторони

безпідставність обжаловання. І я одночасно зі своєї сторони, будучи на нинішній розправі оборонцем та правним дорадником обжалованого перед полемим судом п. отамана Лисняка, хочу повторити панам-суддям звісну, а zarazом і слухну засаду, яку висказав був один римський правник, що „суммум юс, сумма інюрія”, що — найвище право є рівночасно найвищою кривдою: бо колиби панове-судді на своїй нараді по нинішній розправі хотіли видати свій осуд на підставі цієї мертвої букви закона, не беручи під увагу інші моменти, то щойно тоді заподієте обжалованому — п. отаманови Лиснякови найбільшу кривду, поповните найбільший злочин, бо вже само право покладає на Вас святий обов'язок — видати свій осуд не після того перестарілого на нинішній день закона, не після мертвої букви параграфу, але після найліпшого знання та совісти, при чім, чи обжалований винен, чи ні, має рішити у Вас не цей кодекс, не цей закон, на який так з часта покликуються п. прокуратор, але Ваша совість. І коли би у Вас, Панове-судді, Ваша совість була би хоч трохи неспокійна і коли би Ви не могли рішитися, вправді неправничої, але людської, котра Вас ніколи не заведе, бо вона каже, що „ліпше десять винних випустити, як одного невинного засудити”, бо щойно тоді будете спокійними, бо щойно тоді не будете робити собі ніяких викидів, тим більше, що цей нинішній день розправи — це день історичний, який осуджувати буде окрім Вас Панове-судді, ще цілий український Народ, осуджувати буде ще й історія, котра докладно буде розбирати поодинокі подробиці нинішньої розправи та черпати нецінений матеріал з нинішніх актів.

Високий Суде. Я не хочу томити панів-суддів та переповідати подробиці нинішньої розправи, покликуючися на цінні зізнання свідків, бо річи ці звісні не тільки Вам, але кожному старшині, кожному стрільцеві Української Армії. Про це говорилося від самого переходу Галицьких Військ за Збруч на українську територію, про це говорить ще й тепер, — скажу лиш коротко, бо вже пізна пора — що в діланні п. отамана Лисняка, котрого я саме заступаю, не бачу я ніякого злочину, що би принесло шкоду Українській Армії, що принесло шкоду Українській Державі, як це висказує п. прокуратор в своїм обжалованні, тому що до кожного злочину, в першій мірі до тих злочинів, яких поповнення закидується п. отаманови Лиснякови, потреба — після приписів закона — злої волі, злого наміру, і — як довго нема тої злої волі, того злого наміру вирядити шкоду оружній силі Української Народної Республіки, Українській Державі, так довго не можуть заістнувати ніякі злочини.

А сама розправа того нам не виказала; виказала нам щось иншого, щось противного, а саме: що отаман Лисняк не їздив нікуди на власну руку, не ділав нічого без припоручення Начальної Команди, він був лише тим післанцем, котрий дістає припоручення, котрий іде з тим припорученням та вертає. Що воно так дійсно було, дозволю панам-суддям зясувати подорожі, які п. отаман Лисняк відбув. Перший раз дістає п. от. Лисняк припоручення від Нач. Кмди їхати до Добровольців та завести протест з нагоди убійств, яких допускаються донські

козаки над галицькими стрільцями, беручи їх в полон, при чім дістає устно, неофіційно припоручення вивідатися у ворожих військових представників, як вони відносяться до нас — Галичан, до нашого Правительства. Яко післанець їде тамтуди, передає протест і вивідується. Вертає назад до Нач. Кмди, звідки на приказ Начального Вождя їде до Жмеринки, де саме відбувалося засідання старшин з диктатором ЗОУНР та Головним Отаманом, щоби там про все, що чув від добровольчої делегації, розповісти. Звідти вертає опять до Начальної Команди, де одержує припоручення виїхати до Добр. Армії та заключити перемир'я. Досі — як бачимо — п. от. Лисняк не поповнив ще нічого що противило бися праву, що було би незгідним з приписами закона. Заклучення перемир'я — як тут зізнали свідки — мало на ціли якнайдовше проволікати справу, щоби в цей спосіб дати Правительству нагоду та час рішитися в цей або той бік, тому що ворог напирив сильними силами, а Галицька Армія по причині всіх невимог, які тут представили Панам-суддям свідки, а які я по раз десятій повторяти не хочу, — не була в силі ставити найменшого опору, тому що стояла перед неминучою катастрофою.

Не входжу в це, чи це перемир'я було конечне чи ні, чи якраз в цей чи инший день от. Лисняк мав їхати, бо о це от. Лисняка не обжаловується, обжаловується о це, що він цей акт, котрий я саме держу в руках, а який панам був прочитаний, підписав, чим наніс шкоду не тільки оружній силі, але і Державі. Сам цей акт не може бути актом в правнім того слова значінні, бо — як саме назва на самім початку вказує — був це лише протокол засідання обох комісій, в якій п. от. Лисняк брав участь. Вправді там поставлено деякі точки, але не були це точки, котрі обовязувалиби обі сторони, а були це лише пунктації, які творилиби підставу і творилиби базу до дальших переговорів, по друге, що протокол цей, підписаний вправді от. Лисняком не був ще в силі, тому що до його важности треба було підпису Начальної Команди а зглядно Правительства, чого найліпшим доказом є, що денікінська делегація, як каже свідок п. ген. Ціріц — прибула до постою Начальної Команди та жадала до важности цього акту підпису п. ген. Тарнавського. А зрештою послідний уступ цього протоколу каже: що „на підставі уповаження головно-командуючого силами півдня Росії генерала Денікіна цей протокол затверджую” — значить одна сторона цей протокол затвердила, він для неї має силу обовязуючу, підчас коли друга сторона в тім напрямі нічого не зробила, що з певністю було зазначене.

Реасумуючи це все — виказав я, як з однієї сторони брак злої волі у от. Лисняка нанести шкоду оружній силі Української Народньої Республіки, так з другої сторони брак самої шкоди, через що і не дивно, що п. прокуратор виводячи свою довгу кінцеву бесіду, як найменше атакував мого обжалованого, який в тій справі зівсім нічого не завинив. Тому в послідне прошу панів-суддів увільнити обжалованого отамана Лисняка від закиненого йому злочину та видати увільняючий присуд від вини і кари.

В ІМЕНІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ.

Полевий Суд Н.К.Г.А. — яко военний суд — під проводом отамана Д-ра Стефана Шухевича, ведучого розправу сотника-судді Юрія Курдіяка, протоколянта четара-судді Василя Шавали, товмача четара Петра Микити, стенографа сотника Ганса Коха, публичного обвинителя поручника-судді Михайла Калимона, в присутности обжалованих, а саме генерала-четаря Тарнавського Мирона, полковника булави Шаманека Альфреда, отамана Лисняка Омеляна і їх оборонців сотника-судді Стефана Шалинського, отамана Шепаровича Юлія і поручника-судді Кізя Романа, на підставі головної розправи, переведеної 13-го і 14-го падолиста 1919., яку розписано по думці зарядження приналежного команданта з дня 13. падолиста 1919. ч.К.273/19 видав слідуючий

П Р И Г О В І Р

обжалованих:

1) Генерала-четаря Тарнавського Мирона, уродженого 29. серпня 1869. р., в Бариліві, повіт Радехів, приналежного до Золочева, жонатого, батька четверо дітей сина Еміліяна і Йосифи з Малицьких, греко-кат., активного старшину, відзначеного орденом залізної корони III.кл., військовим хрестом заслуги III.кл., німецьким залізним хрестом II.кл., хрестом Карла і мировими медалями, раненого в ногу, судово некараного, незаприсяженого,

2) полковника булави Шаманека Альфреда, уродженого 22. мая 1883. р., у Львові, приналежного до Мільоніц коло Гая на Моравії, римо-кат., вільного, сина Вінкентія і Ернестини, активного старшину булави, абсолювента терезіянської військової академії і військової школи, відзначеного обома „сігнум лявдіс”, військовим хрестом заслуги III. кл., орденом залізної корони III.кл., з військовою відзнакою та мечами, некараного,

3) отамана Лисняка Омеляна, уродженого 25. цвітня 1882. р., в Городенці, приналежного до Стецева, повіт Снятин, греко-кат. вільного, сина бл. п. Івана і Анастазії з Гошовських, активного старшину, некараного, відзначеного двома хрестами заслуги, срібною і бронзовою медалею заслуги, хрестом Карля і для ранених, три рази раненого, незаприсяжного, приділеного до Начальної Команди Галицької Армії,

у в і л ь н я є т ь с я

по думці параграфу 306. уст. 4. в.пр.к. від обжаловання о злочин злобного ділання проти оружної сили Української Народньої Республіки з параграфу 327. взк., злочин головної зради з параграфу 334. уст. ц., взк., злочин ворохобні з параграфу 159. уст.а. взк., яких мали допуститися через те, що

1) вони в послідних днях жовтня цр. і в перших днях падолиста цр. то є в часі воєнним порозумівалися з ворогом мимо закау Правительства і переговорювали з ним в справі завішення оружжа, щоби через те спричинити шкоду Армії У.Н.Р. а користь армії ворога,

2) що вони в тім самім часі разом з іншими спільниками мимо заказу Правительства навязали і вели переговори з ворогом та заключили з ворогом угоду того рода, що вона виходила на виключну шкоду У.Н.Р., а на користь ворога і могла спричинити зглядно збільшити небезпеку для держави зовні і викликати заворушення внутр держави,

3) що вони через ведення згаданих під 1) і 2) переговорів з ворогом виступили проти обовязуючих військово-службових постанов та проти заряджень Правительства, отже проти їх зверхної Влади.

Крім цього увільняється по думці зацитованого вище припису військової карної процедури обжалованих під 1) і 2) (ген. Тарнавського і полк. Шаманека) від обжаловання о злочин несубордінації з параграфів 145. і 149., якого мали допуститися тим, що вони оба в перших днях падолиста цр. не виконали даного їм Штабом Головного Отамана приказу ч.оп.1405. з дня 1. падолиста цр., щоби пересунути фронт Галицької Армії на лінію Прилуки - Забокрички, через що не повинувалися приказови своєї зверхної Влади.

У о с н о в а н н я .

Бувшого Начального Вождя Галицької Армії генерала-четаря Тарнавського Мирона, Його Шефа Штабу полковника булави Шаманека Альфреда та отамана Лисняка Омеляна потягнуено до судово-карної відвічальности за те, що буцім то вони всі три враз з іншими спільниками, узурпуючи собі вищу владу, без зізволення а навіть мимо виразного заказу Правительства навязали в послідних днях жовтня 1919. переговори з ворожою Добровольчеською Армією та заключили з нею ганебну умову. — Крім цього перших двох обжалованих поставлено перед суд за те, що вони не виконали приказу Штабу Головного Отамана з дня 1. падолиста 1919. ч.оп.1405., яким заряджено пересунути фронт Гал. Армії на лінію Прилуки - Жабокрички.

Прокуратор скваліфікував повищі заміти звернені проти всіх трох обжалованих як злочин головної зради з параграфу 334. уст. ц., злочин ворохобні з параграфу 159. уст.а. та яко злочин злобного діланія супроти зкержної сили У.Н.Р. з параграфу 327. вкз., а вчинок замічений двом першим обжалованим яко злочин несубордінації з параграфів 145 та 149. вкз. і домагався покарання їх по думці параграфу 323. вкз.

Обжаловані генерал-четар Тарнавський та полковник Шаманек боронилися, що вони 25. жовтня цр., висилаючи представників Галицької Армії з обжалованим отаманом Лисняком на чолі до Добровольчеської Армії в цілі передання протесту з причини убивання наших полонених донськими козаками, поручили їм устно старатися вивідатися в зручний спосіб, на яких услівях Добровольчеська Армія згодилася на завішення оружжа. Обжаловані були переконані, що в найближчих днях западе рішення Правительства в тім напрямі, що наша армія мусить покінчити ворогування хоч-би з одним противником, бо вона не є більше спосібною до бою і сильнійший напір ворога міг-би спричинити цілковите її розбиття. Про висланія цих дежегатів повідомлено Правительство.

Коли підчас переговорів наших делегатів з заступниками добровольчої армії згадано про завішення оружжя, представники добровольчеської армії передали на письмі услів'я, та наглили, щоби рішитися на їх прийняття, бо в противнім случаю вони продовжати-муть наступ. І про цю стадію переговорів повідомлено п. диктатора. З огляду на це, що добровольці наглили, Правительство не могло відважитися на рішучий крок; обжаловані рішилися вислати вдруге делегатів, хочаби через те зискати на часі, припускаючи, що прецінь Правительство оцінить вагу хвилі й одобрить крок обжалованих.

Тимчасом проволікати довше не далось, і вже 7. падолиста ц.р. привіз сотник Левицький готові точки договору до підпису, якого однак обжаловані не підписували і без порозуміння з Правительством були-би не підписали.

Обжалований отаман Лисняк боронився, що він був лише органом перших двох обжалованих і робив це, що йому приказано.

Що до другого заміту — невиконання приказу — обжаловані згідно подали, що вони сейчас по одержанні приказу зі Штабу Гол. Отамана видали зарядження, щоби sukcesивно осягнути назначену лінію. Виконання цього приказу проволікалося дещо з причини технічних перешкод, за які обжаловані не можуть відповідати.

Висліди розправи вповні поперли оборону обжалованих.

Як це стверджено з відчитаного на розправі письма обжалованого ген.-четаря Тарнавського Мирона з дня 19. серпня 1919. ч.оп.4823. до п. Гол. Отамана Петлюри, перейшла Гал. Армія, перетомлена довгими тяжкими та завзятими боями в Галичині, за Збруч. Але тут не дано їй можливости відпочати, бо кинено її сейчас проти большевицької навали. Крім того нового зовнішнього ворога виступив проти неї несподівано внутрішній ворог, а його удари були тим більше болючі та прикрі, — бо ворогом тим були члени наддніпр. Правительства. Вдяки не надіялася наддністрянська армія, бо — свідома своєї високої задачі — була переконана, що виповняє лише святий обовязок супроти Вітчизни, але на всякий случай числила на підмогу наддніпр. Правительства. Але місто підмоги виступають проти неї на пів-п'яні представники наддніпр. Правительства та гідні того-ж Правительства всякі „отамани”. Відмова з політичних причин грошей Правительством для нашої армії, вербування Галичан до наддніпр. армії, покривання дезертирів, виступи міністра Безпалка в його бесідах проти дисципліни, — ось їдкі стріли спрямовані в серце нашої армії. Представлення цього ганебного поведення Правительства Головному Отаманови лишилося без успіху.

В сїдні Правительства вступають і підчинені їм органи. В послідних часах відказували всі уряди на задах послуху, запримічено всюди саботаж, агітацію і загальний розклад державного апарату, — поліційний апарат підупав. Про це докладно кількакратно Гол. Отаманови Петлюрі, який однак лихові не зарадив (свідок пор. Ковальський). Широкі маси тутешного населення, які спершу прихильно і з довірям відносилися до нас, запримітивши, що сила нашої армії слабне, та бачучи, що зі сторони Правительства їм нема чого

боятися, стали не лише ворожо до нашої армії відноситися, але й навіть приготовлялися до ворожих виступів проти нас (свідок пбр. Ковальський), а навіть оружно виступали (приказ з 6. падолиста ч.оп.6723/І.).

Крім цих — щойно наведених — причин, зложилися ще й інші многі чинники, які довели нашу армію над беріг пропасти. Правителство повинно і мусіло було бачити, яка судьба жде нашу армію. Обжал. полк. Шаманек в своїм меморандум з 27. вересня 1919. на підставі наведених дат льогічним розумованням доказував, що сильніший дальший удар Добр. Армії принесе кінець Україні, та, що наколи Гал. Армію поведеться дальше в бій з Денікінцями, то вона вповні розпадеться, втратить останки — і так вже змалілих — своїх частин (письмо з 27. вересня 1919. ч.оп.6617.).

Попри внутрішного та зовнішного ворога брак всякого матеріялу, застрашуючі санітарні відносини, нагла зима, — причинилися до цього, що Гал. Армія доборолася до самого краю (звіт II. Гал. Корпуса ч.оп.-III/2.).

В першій мірі болучо давався відчувати брак не то зимового охоронного виряду, але навіть найконечнішого одягу, як плащів та обуви. 75% фронту без одностроїв, 50% без обуви (свідок пор. Хомич). Вправді у винницькій фабриці „Ястріб” виготовлено кілька тисяч нових черевиків, але черевики ці не представляли ніякої вартости, бо так робота як і матеріял були дуже лихі. Зівсім без біля було около 50% мужви. Коців, ані інших окривал зівсім не видавано (свідки сотн. Гарасевич, Павлусевич).

Прямо застрашаючі були санітарні відносини нашої армії. Стан хорих, яких при кінці жовтня виносив 20 до 22%, стало побільшався. Наслідком назвичайних трудів, які перенесла наша армія, відпорність хоріб мінімальна, і тому смертельність в армії росте з дня на день. Щоби лиху зарадити, нема ні ліків ні достаточного числа дипломованих лікарських сил. Всі лічниці переповнені, при кожній частині чимало хорих. Армія представляє обоз недужих, а лічниці є складом хорих, з яких виноситься групів. (Свідок полк.-лікар Д-р Бурачинський.)

Рівнож сумно представляється заосмотрення армії в найконечніший матеріял, себ-то в муніцію. Від часу переходу нашої армії через Збруч наспіло з закордону всего три транспорти муніції. Вся привезена муніція була в такій малій скількості, що по її розділі припало пересічно на кріс около 115 патронів, а на гармату около 34 до 35 набоїв. Скількість ця може заледво вистарчити на один бій. Попсованих крісів і гармат нема де і чим направити (свідок чет. Гураль.).

Попри вище наведені недостачі нагла зміна температури, холодні дощі а опісля обильний опад снігів спараліжували цілковито останки боевої сили нашої армії.

В якому стані находилася наша армія в послідних днях жовтня ц.р., прдеставлено яскравими красками в звітах командантів куренів 14. Бригади, долучених до звіту Кмди III. Гал. Корпуса ч.оп.III/2 та Кмди 2-ої Бригади з 31. жовтня ц.р. ч.оп.1202.

Який настрої був серед нашого стрілецтва, можемо вносити з відомості того були оба перші обжаловані — тодішній начальник — як він себе почуває: „як каторжник на засланні: кажуть боротися за Україну, кажуть душу й тіло дати на Неї, але нам нічого не дають. Чобіт нема, біля нема, плаща нема, тютюну нема, сірників нема; харч такий, щоби здохнути за багато, щоби жити за мало, ледви чоловік ногами волочить. Хочби мати власний гріш, можеб і дещо зарадив тому, а тут як навмисне не дають льону хоч сядь та коліна гризи, або затни зуби в стіну”. (Звіт Кмди I/14. куріння ч.Е.543., залучник до звіту Кмди III. Гал. Корпуса ч.оп.III/2.).

На підставі зібраного вище матеріялу комісія знатоків видала одностороннє рішення, що наша армія була при кінці жовтня до бою зівсім неспівною.

На підставі того були оба перші обжаловані — тодішній начальник вожд та його шеф штабу. Знало про це і Правительство, бо попри численні звіти та запитання представлено катастрофальне положення нашої армії на зборах представників армії, які відбулися дня 28. жовтня ц.р., на яких були присутні начальники наддністрянського та наддніпрянського Правительств, — але і тоді, коли заклада найкращих сил України була очевидною, Правительство не відважилося ясно й отверто сказати „куди грядемо” (свідок пор. Ковальський, полк.-лікар Д-р Бурачинський).

Оба перші обжаловані відважилися відгадати, кудю клонитиметься доля України під напором збігу пануючих обставин, і в інтересі загальної справи старалися заздалегідь промостити їй шлях. Висилаючи дня 25. жовтня ц.р. представництво нашої, в склад якого входили от. Лисняк, сот. Левицький і сот. Куріца (повноважність з 25. жовтня 1919. ч.оп.6657.), припоручили їм принагідно в зручний спосіб довідатися, чи та на яких умовах моглаби Добр. Армія згодитися на завішення зброї з нами. До цього кроку були оба обжаловані з огляду на грозячу катастрофу армії — з одного боку змушені, а з другої сторони були яко найвищі представники армії до цього управлені (рішення знатоків і службовий правильник ч.П.).

Представники Добр. Армії запитані, чи і під якими умовами булиби склінні до заключення перемир'я, відповіли, що мусять порозумітися з Денікіном і ген. Денікін подав загальні точки, які обжал. от. Лисняк привіз до НКГА. Були це — як сказано — загальні точки, які могли служити за підставу евентуальних переговорів і не вязали ні одної зі сторін. (Письмо ген. Слашова до от. Лисняка.) Точки ці подано до відомо п. диктаторови в Жмеринці на нараді 4. листопада ц.р. та очікувано, яке становище займе він супроти цього. П. диктатор в засаді згодився на ведення переговорів з Добр. Армією, а хотів лише проволікати переговори до 14. год. (2. год. попол.) дня 6. листопада ц.р., надіючися приїзду місії, яку заповідано з Букарешту (свідок чет. Паліїв).

Обжаловані ген.-чет. Тарнавський та полк. Шаманек Альфред, маючи з одної сторони сумний досвід з часів побуту в Галичині, що на місії нема чого поклати надій, з другої сторони наглені Добр.

Армією (депеша з 5. падолиста ц.р. ч.оп.6745. і депеша з того-ж дня ч. оп.6746.) змушені були не ждати до означеного речинця, себ-то до 2. год. попол. 6. падолиста цр. тим більше, що п. диктатор в засаді на ведення переговорів згодився. Коли крім цього візьметься під розвагу розпучливий стан нашої армії і свідомість того, що наступ Добр. Армії міг її до решти розбити, та тоді моглоби вже бути за пізно до переговорів — крок обжалованих був зівсім оправданим.

І тим разом обжаловані, висилаючи своїх заступників, не уповажили їх до заключення якого-небудь договору, лише вести переговори після даних їм директив, щоби лише зискати на часі (повновасть з 5. падолиста ц.р. ч. оп. 6697. і з тої-ж дати поручення до переговорів).

Висказу обжалованого ген.чет. Тарнавського в розмові „Юсом” (ч.оп.6748), що на случай проволоки зі сторони Правительства він змушений буде „ділати самочинно”, не можна инакше толкувати як средство, якого ужив, щоби Правительство змусити до повзяття якогось позитивного рішення. Бо-ж наколиби у цього обжалованого був дійсний намір виступити прти Правительства, то був-би про це його не повідомив, — противно інкрімінований висказ вказує лише нате, що обжалований без відома і зі зволення Правительства не хоче сам ділати тим більше, що був переконаний, що Правительство є тої самої гадки і лише без потреби зволікає.

Вислані вдруге заступники Гал. Армії вернули вже 7. падолиста ц.р. та привезли підписаний ними і заступниками Добр. Армії начерк договору (як залучник ч.оп.6779.). Нема найменшої підстави, щоби обжалованим приписувати дефінітивне заключення умови з ворогом, бо ані вони не дали висланим ними делегатам уповаження до заключення договору, ані не положили на нім своїх підписів, які безперечно до правосильности цього договору були вимагані. Справді в точці 5. згаданого начерку сказано, що входить він в силу з днем його підписання, то безперечно належало це толкувати в той спосіб, що ходить тут о підписання його Нач. Кмдою Гал. Армії згл. Правительством, як це з противної сторони зробив ген.-ляйтнант Шіллінг. Що так, а не инакше належало розуміти цю точку, виходить впрочім також з цього, що делегати Добр. Армії домагалися підпису привезеного начерку, лише заходило питання, чи має його підписати новий начальний вожд, себто—ген.-чет. Микитка, чи давніший це є ген.-чет. Тарнавський (свідок ген.-чет. Ціріц.).

На підставі вище усталеного подійсного стану суд, розбираючи акт обжаловання, прийшов до переконання, що позбавлений він всяких основ.

Виходячи зі заложення, що обвинені самовільно без дозволу Правительства, узурпуючи собі вищу владу, навязали переговори і заключили ганебний договір з ворожою армією, приписував акт обжаловання всім тром обжалованим злий намір, якому надано форму вимагану законом до заїстнування злочину головної зради (параграф 334. уст.ц.), ворохобні (параграф 159.уст.б.), або вкінци до злобного діланя проти оружної сили (параграф 327.взк.). Скоро же оказалось,

що подійсний стан, на яким опирається обжаловання, не відповідає правді, то тим самим позбавляє основ обвинувачення о злий намір, випроваджений з повище представлених вчинків, а саме:

годі прямо подумати, бо для ствердження розправа не достарчила ніяких доказів, щоби обжаловані в тій цілі навязали і вели переговори з ворогом, щоби через те спричинити Армії У.Н.Р. шкоду, а Добр. Армії придбати користь. Противно — розправа виказала, що обжаловані ділали, маючи на увазі добро армії, а тим самим і народньої справи.

Чи переговори з ворогом випали для нашої армії менше чи більше корисно чи некорисно, — це виходить поза границі завдання суду.

Рівно-ж не поперли висліди розправи акту обжаловання в тім напрямі, буцім то обжаловані стреміли до спричинення або побільшення небезпеки для У.Н.Р. зовні, або щоби викликали повстання або домову війну внутрі держави.

Вкінці не устоялася й дальша (трета) точка обжаловання. Як вище згадано, обжалованим як представникам армії прислугувало право ввійти в переговори з противною армією, а тим самим не нарушили через те військово-службових постанов та заряджень Правительства, тим більше, що про крок свій Правительство повідомили.

Обжалованих можна було в найгіршім случаю потягнути до відвічальности за злочин невиконання приказу (параграф 149. взк.), тому що мимо виразного заказу п. диктатора (депеша з 3.ХІ. ч.оп.6742.) і Гол. Отамана (депеша з 3.ХІ. ч.оп.6687.) вони 5/ХІ.ц.р. вислали вдруге своїх представників до Добр. Армії. За обвиненним однак в тім случаю крім вище наведених обставин (безвихідне положення армії й небезпека зі сторони Добр. Армії) промовляє ще й ця обставина, що вже по одержанні зацитованих вище депеш вони набрали переконання, що п. диктатор в межичасі т.е. 4/ХІ. на зборах в Жмеринці згодився в засаді на переговори з Добр. Армією (свідок чет. Паліїв). Вкінці обжаловані уважали цей заказ за шкідливий для народньої справи (параграф II. точка 66. службового правильника I. часть).

Третий обжалований от. Лисняк Омелян був лише органом перших двох обжалованих. Він виповнював лише це, що йому приказано, і ані не переступив границь уділеної йому повновласти і вказівок, ані нічим не надужив довіря, яким його наділено.

З повищих причин увільнено всіх трох обжалованих від обжаловання о вище згадані злочини (параграф 306.уст.4.в.к.пр.).

Дальше обжаловано ген.-чет. Тарнавського і полк. Шаманека о злочин несубординації.

Рівнож і ця точка акту обжаловання оказалась безосновною. Вислідами перепровадженої розправи і з окрема відчитаним приказом, як також ореченням знатоків — оборона обжалованих вповні зістала попертою.

Інкрімінованим приказом Гол. Отамана приказано поступово пересувати фронт Гал. Армії на лінію Прилуки - Вороновичі - Печара - Жабокричковиц-Лука Жабокрицька. З огляду на це, що повищий приказ був диспозицією для нашої армії без подання речинця, до якого мав

бути виконаний, — противно сказано в нім, що пересування фронту має перевестися „поступово”, проте обжаловані, виконуючи даний їм приказ, зарядили: Дн 1.XI. год. 15. щоби I. Корпус заняв фронт від північного крила до Петуши над Богом, II. Корпус лінію Печара - Лука Жабокрицька, прочі сили мають громадитися яко резерви в районі Красного (приказ з 1/XI.1919. ч. оп.6665.).

В доповненні повишого зарядження приказано тогож самого дня о год. 18., щоби I. Корпус протягом 2/XI. заняв лінію Зозів, Липовиці, Гордіївка, Лисовая, Зарничі, а II. Корпус відтягнув своє ліве крило до Омятинців. Крім того приказано II. Корпусови, щоби приготував все до цілковитого знищення мостів на Бозі між Печарою а Петушою.

Дня 3.XI. о год. 21.45 приказано групі полк. Вольфа держати звязок з Придніп. Армією і пересунути ліве крило до Маріянівки а праве в міру потреби, — I. Корпусови, щоби в міру потреби осягнув лінію Вахнівка - Лукашівка - Війтівці (приказ з 3/XI. ч.оп.6890.).

Дня 4.XI. о год. 16.30 приказано II. Корпусови відтягнути свої сили на лінію Рогожна - Следи, а отам. Кніглеви на лінію Брацлав - Бійовці, вкінці I. Корпусови заняти лінію Вахнівка - Потік (приказ з 4/XI. ч.оп.6692.).

Дня 5/XI. одержала Команда Етапу приказ свої заведення пересунути в околицю Бар - Летичів - Літин (приказ з 5/XI. ч.оп.6706.).

Тогож самого дня повідомила Нач. Кмда Гал. Армії Головний Штаб, що дальше, відтягання фронту на разі неможливе тому, що евакуація Немирова, з окрема висилка хорих з причини опадку снігу непереведена (депеша з 5/XI. ч.оп.6701/I.).

Дня 6/XI. приказано, щоби група от. Шльоссера безумовно осягнула лінію Рогожко - Стояни - Уяринці (приказ з 6/XI. ч.оп.6723.).

Зі змісту вище наведений приказів виходить, що обжаловані зробили зі своєї сторони все, щоби даний їм Головним Отаманом приказ виконати, — про заходячі перешкоди донесли Штабови Головного Отамана (параграф 11. точка 65. службового правильника, часть I.), перешкоди зайшли без вини обжалованих (оречення знатоків) і для того суд звільнив перших двох обжалованих також і від обжалування о злочин непослуту (несубордінації) з параграфів 145. і 149. в.к.з.

Винниця, 14. падолиста 1919.

Юрій Курдіяк, сотник-суддя, в. р.
Василь Шавала, четар-суддя, в. р.

Повищий вирок затверджую в цілій основі.
Винниця, 26. падолиста 1919.

Осип Микитка, генерал-четар, в. р.

УВАГА!

Оригінал протоколу процесу, про який мова у цій книжці, його з Києва вивіз в травні 1920 р. поручник УГА Євген Яворівський (автор книжки: „Вождь 100,000-ної Армії. Памяті Начального Вождя Української Галицької Армії генерала-четаря Мирона Тарнавського”. Львів 1938 р. Друге видання Івана Тиктора. Вінніпег 1958 р. Автор помер 11 листопада 1954 р. у Детройті).

Брат Євгена Корнило Яворівський (теж старшина УГА, шкільний товариш і військовий побратим видавця) передав цей протокол, разом з іншими архівними документами до історії УГА, видавцеві Дм. Микитюкові до його виключної диспозиції.

Сам протокол з процесу виготовив був стенографічно Ганс Кох, сотник Штабу Начальної Команди УГА, і з огляду на документарну вартість цього протоколу для історії залишаємо в ньому, вперше повністю друкваному, мову тогочасного оригіналу.

Д м и т р о М и к и т ю к,
видавець

Зауважена друкарська помилка:

Стор.	рядок	надруковано	має бути
18	4, нотка ²¹	загато	багато
32	15 згори	очіював	очікував

ВИДАННЯ ДМИТРА МИКИТЮКА

- I. „УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ”
(Матеріяли до історії УГА). Том 1-ший.
Книга має 670 сторін великої вісімки, 300 світлин і 8 мал.
Цей великий, спільний, історично-воєнний збірник, написали 50
визначних старшин УГА всіх родів зброї. Ціна 15 доларів.
- II. „УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ”
(Матеріяли до історії УГА). Том 2-гий.
Книга має 382 сторін великої вісімки і 100 світлин. Ціна \$10.00.
- III. „УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ”
(Матеріяли до історії УГА). Том 3-тій.
Книга має 240 сторін великої вісімки і 50 світлин. Ціна \$10.00.
- IV. „УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ”
(Матеріяли до історії УГА). Том 4-тий.
Книга має 300 сторін великої вісімки і 20 світлин. Ціна \$10.00.
В цім томі поміщено докладну студію про Чортківську офензиву, яку опрацював сотн. УГА, д-р Л. Макарушка. Крім цього
„Жалібна Книга” виказує 450 прізвищ поляглих і померлих старшин УГА і понад 2,500 прізвищ підстаршин і стрільців УГА.
- V. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ. Воєнно-історична студія.
Автор: Лев Шанковський. Війна України з Польщею і Москвою в 1918—1920 рр.
Книга має 396 стор. великої вісімки, таблиці і мапи. Ціна \$20.00.
- VI. „УКРАЇНА У ВІЙНІ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ”.
Написав командант 3-тьої Залізної Дивізії Дієвої Армії УНР, ген. Ол. Удовиченко. Книга має 180 сторін великої вісімки, 90 світлин і 10 мал.
Залишилось ще кільканадцять примірників. Ціна \$5.00.
- VII. „ПОЛКОВНИК ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ”.
Цікава студія про полк. Василя Вишиваного (Вільгельма Габсбурга).
Написав отаман Легіону УСС, д-р Н. Гірняк.
Книга має 72 сторінки і 10 світлин. Ціна \$3.00.
- VIII. „МОЛОДІСТЬ І ПОКЛИКАННЯ о. РОМАНА ШЕПТИЦЬКОГО”.
Про юні літа нашого Великого Митрополита Кир Андрея.
Написала його мати, графиня з Фредрів Шептицька.
Книга має 152 сторін великої вісімки і 10 світлин. Вичерпана.

Замовлення слати:

Mr. D. МУКУТІУК

386 Selkirk Ave., Winnipeg, Man.